

L. RAUDKEPP
KAARLI GÜMNAASIUMI DIREKTOR TALLINNAS

MOOSES JA PROHVETID

KESKKOOLI I KLASSI ÕPPERAAMAT

Mooses käsundjana.

L. RAUDKEPP,

KAARLI GÜMNAASIUMI DIREKTOR TALLINNAS

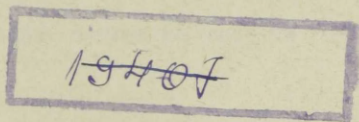
MOOSES JA PROHVETID

KESKKOOLI I KLASSI ÕPPERAAMAT

(SOOVITATUD HSM-i USUÕPETUSE KORRALDAMISE

KOMISJONI POOLT

20. MAIL 1931, NR. 35684)

1 9 3 2

TALLINNA EESTI KIRJASTUS-ÜHISUS

2

Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisuse trükikoda, Pikk t. 2. 1932.

A-8247

SISU.

	Lhk.
§ 1. Rahvad ja usundid	7
A. Tähtsamad rahvad	
B. Rahvaste usundid	
§ 2. Monoteistid ja polüteistid	13
§ 3. Piibli ürglood	16
A. Moosese raamatud	
B. Maailma loomiselugu	
C. Pattulangemise lugu	
D. Muud ürglood	
§ 4. Patriarhid ehk peavanemad	28
§ 5. Mooses	30
§ 6. Iisraeli rahva päästmine Egiptusest	32
§ 7. Kümme käsku ja Moosese seadused	33
A. Sündmustik ja ülevaade	
B. Kümme käsku ja nende põhimõtteline ning tege- lik tähtsus	
C. Rahva kalduvus paganuse poole. Moosese seadused	
§ 8. Joosua ja kohtumõistjad. Kaanani usk	47
§ 9. Deboora-laul	49
§ 10. Prohvet ja kohtumõistja Saamuel. Kuningas Saul	51
§ 11. Kuningas Taavet	54
§ 12. Prohvet Naatan	55
§ 13. Riigi saatus kuningate ajal	56
A. Saalomon	
B. Lahutatud riigid ja nende saatus ülevaade	
§ 14. Prohvet Elias	58
§ 15. Prohvet Amos	62
§ 16. Prohvet Hosea	66
§ 17. Prohvet Jesaja	67
A. Eluloolisi andmeid ja sündmuste tagasein	
B. Jesaja kutsumine prohvetiks	
C. Mõistujutt viinamäest ja ähvardused	
D. Ettekuulutused Messiast	
E. Jesaja tähtsus	
F. „Jahve sulane“	

	Lhk.
§ 18. Poliitiliste sündmuste üldine tagasein. Usuvoolud. Juuda kuninga Josia usupuhastus 621. aastal	77
§ 19. Prohvet Miika	85
§ 20. Prohvet Jeremia	85
A. Eluloolisi andmeid ja sündmuste tagasein	
B. Jeremia kutsumine prohvetiks	
C. Jeremia templikõne	
D. Jeremia „uus seadus“ ja prohveti tähtsus	
§ 21. Prohvet Esekiel	90
§ 22. Prohvet Taaniel	92
§ 23. Prohvet Joonas	95
§ 24. Esra ja Nehemia	96
A. Tagasitulek vangipõlvest	
B. Järgnevad sündmused	
§ 25. Õpetuseraamatud	98
§ 26. Lauluraamat	101
§ 27. Piibel	106
Ajatabel	112

§ 1. RAHVAD JA USUNDID.

A. Tähtsamad rahvad.

Inimvaimu suurimaid töid on mineviku uurimine, avamine ja kirjeldamine. Igal elualal on oma minevik ja selle ajalugu. Kahjuks kaob minevik ülitihhti udusesse kaugusse, nii et on näha vahest ainult üldjooni. Needki on mõnikord ebaselged ja ebakindlad. Nii mõndagi tuleb neis kirjeldusis mõtte tööga veel täiendada, seda ja teist eeldada või oletada. Tuleb ette, et hiljem muudetakse neid eeldusi või oletusi. Mõned jäävad hoopis ära.

Iseäranis suur ja lai vald on rahvaste ajalugu. Paljude küsimuste seas on siin tähtsad järgmised peaküsimused: Missugused rahvad on kõige vanemad ja kuulsamad? Milles seisab nende kuulsus ja tähtsus? Kus on rahvaste algkodumaa? Missuguses suunas sündisid nende liikumised ja ränded? Kui kõrgele arenes juba vanal ajal uende haridus ehk kultuur (põlluharimises ja tööstuses, ehitamises, aga eriti religioonis ehk usundis*), ka kunstis ja teaduses)?

Nendele küsimustele on teadlased seni annud järgmised vastused: Kõige vanemad, sealjuures kõige kõrgemale arenenud rahvad olid sumerlased Lõuna-Mesopotamias (nende ajalugu ulatub umb. 5000—6000 aastat Kristuse sündimisest tagasi) ja egiptlased (umb. üle 4000 aasta e. Kr.).

---

*) Usk = 1. inimhinge tunne, mis sihhib ehk suundub Jumala poole, 2. usutunnistus (näit. keegi on katoliku, luteri, evangeeliumi usku). „Religioon“ ehk „usund“ tähendab üldmõttes kõike, mis on ühenduses usuga (võrdl. kava — kavand, talu — talund j. m.).

Pärast sumerlasi asusid Lõuna-Mesopotaamiasse babülooniased, kes kujundasid Vana-Babüloonia riigi. Põhja-Mesopotaamiasse asusid sõjakad assürlased (umb. III aastatuhandel e. Kr.), kes heitsid palju rahvaid enda alla, luues esimese vanaaja suurriigi; nende järel tõusis jälle Babüloonia, nüüd juba Uus-Babüloonia (umb. 600 a. e. Kr. kuni 537, kui Pärsia kuningas Kүүiros heitis Babüloonia enda alla).

Vanemate kultuurrahvaste hulka tuleb lugeda ka hiinlased, kelle ajaloo algus asetatakse kuni 3. aastatuhandeni e. Kr.

Uuemal ajal on ka Ameerikas ühe väga vana kultuurrahva minevik varemetest päevavalgele kerkinud. See rahvas on indiaanlaste tõugu maiarahvas Kesk-Ameerikas, Yukatani poolsaarel. Selle rahva ajalugu ja kultuur võivad vanuse poolt võistelda vahest Mesopotaamia ja Egiptuse kultuuriga.

Rahvaste algkodu maa üle on raske öelda midagi täiesti kindlat. Ka teadlaste oletused pole alati olnud püsivad. Just uuemal ajal on püstitatud uusi oletusi. Näiteks arvati mõne aja eest, et soome-ugrilaste algkodumaa olevat olnud Aasias, Altai kiltmaal. Oletati aga ka, et soome-ugrilaste esivanemad olevat elanud ühes teiste hõimlastega, näit. türklastega, Turaanis (nüüdses Turkestaanis, s. o. türklaste maal, Kaspia merest ida pool, kaksikjõgede Amu-Darja ja Sõr-Darja piirkonnas). Maaala, mis Turaani rahvaste asupaigast lõuna pool, Sõr-Darja ülemas jõgikonnas, ja sealt edasi — Pamiiri kiltmaal kuni Hindukuši mägedeni — olevat olnud väga tähtsa ja suure tõu — indo-eurooplaste ehk aarialaste algkodumaaks. [Indo-euroopa ehk aaria (= õilsate, suursuguste) tõugu kuuluvad: hindulased Indias, Iraani rahvad meedlased ja pärslased ning Euroopa rahvad: kreeklased, roomlased, germaanlased, keltlased, slaavlased ja pärastised itaallased, hispaanlased, portugallased, prantslased, sakslased, hollandlased, daanlased, skandinaavlased, inglased ja angloameeriklased.]

Viimasel ajal on aga ka need oletused muutunud võisalt hoopis langenud. Nii olevat soome-ugrilaste

algkodumaaks olnud maa-ala Uraali mägede ja Volga jõe vahel. Kõige uuemal ajal oletatakse isegi, et soome-ugrilased kuuluvat Põhja-Euroopa rahvaste eriliiki. Indo-eurooplastest ehk aarialastest oletatakse nüüd, et nende algkodumaaks olevat olnud maa-ala, mis asub Baltimerest lõuna pool. Seega olevat selle tõu rahvaid rännanud Euroopast Lõuna-Venemaa ja Balkani kaudu Aiasiasse, mitte Aasiast Euroopasse, nagu varem oletati. Pamiiri kiltmaa võis seega olla ainult ajuti-seks peatuskohaks nendele aarialastele, kes rändasid Indiasse. Igatahes näeme sellest, et rahvaste suuremad ränded ürgajal ei sündinud ainult ühes suunas, näit. idast läände, nagu seni arvati, vaid mitmes suunas, nimelt just ka läänest, s.o. Euroopast, itta — eriti muidugi Kreeka saarte kaudu —, põhjast lõunasse, näit. Euroopast Aafrikasse, või ka überpöördukt, kui näit. Apeniini poolsaar ürgajal oli veel katkestamatult ühendatud Aafrikaga.

Indoeurooplaste kõrval on ajaloos tähtsat osa mänginud semiitid, vanaal ajal isegi tähtsamat osa kui nemad. Semiitide hulka kuuluvad araablased, hebrealased (nüüdsed juudid), babüloonlased, assüürlased, süürlased, föniiklased, puunlased (kes rändasid Föniikiast Põhja-Aafrikasse, asutades Kartaago linna) ning väiksemad Kaananimaa rahvad (Ammon, Moab, Edom, Midjan, Amalek). Oma nime on semiitid saanud Piibli jutustuse järgi Noa pojalt Semilt. Noa teine poeg, Ham, on oma nime annud jälle musta tõu rahvastele ehk hamiitidele, kes elasid ja praegu veel elavad Punase mere ja Niiluse jõe vahel; siia kuuluvad ka kaugemal lõuna pool asetsevad abessiinlased. (Noa kolmanda poja, Jaafeti, järeltulijaiks tuleb arvata rahvaid, kes elasid Kaananimaalt põhja ja osalt lääne pool.) Semiitide ürgkodumaaks on arvatavasti Araabia poolsaar, kust nad mitmet puhku välja rändasid põhja poole, Mesopotaamia (= jõgedevahe-lisse) madalikku, aga ka läände, s. o. Egiptusesse ja Vahe-mere idarannikule. Egiptlased tekkisidki arvatavasti Egiptuse pärismaalaste ja osa semiitide ühtesulamisest. Igatahes ei loeta egiptlasi (nüüdsed fellahhe) puhastverd semiitide hulka.

Mis puutub veel erilisemalt Mesopotamia rahvastele, siis polnud sumerlased semi tõugu, vaid nad kuulusid „kollasesse“ tõugu, Turaani rahvaste liiki. Assüürlased segunesid neist põhja pool olevate rahvastega ja kaotasid osa oma semi tõu puhtusest. Nii hästi hebrealased (juudid) kui ka araablased loevad oma esiisaks Abrahami (araabia keeles Ibrahim). Aastatuhandete jooksul on tähendatud rahvastest hoopis kadunud, s. o. teistega ühte sulanud: sumerlased, babüloomlased, assüürlased, föniiklased, puunlased, kaananlased. Alal hoidunud on näit. araablased, hebrealased, ka kreeklased. Egiptlastest on järel jäänud fellahhid ja koptid. Vanadest roomlastest on segunemise teel tekkinud itaalased.

Indo-eurooplasi on praegu ligi 900 milj., s. o. umbes pool osa kogu inimestest, kelle arv ulatub 2000 miljonini. Indo-eurooplastest elab umb. 650 miljonit Euroopas ja Ameerikas ning nad on ristiisku. Muu osa elab Aasias — Iraani mail ja Indias.

Semiite on umbes kuni 44 milj.: araablasi üle 20 milj., juute 14 milj., abessiinlasi 5 milj. (Abessiinlased ei ole tõuliselt puhtsemiidid; usult on suurem osa neist kristlased.)

Meie, soome-ugri laste hõimkond ulatub arvult 18 miljonini. Neist on umb. kuni 12 milj. madjarlast ehk ungarlast, 3 milj. soomlast, rohkem kui 1 milj. eestlast. Madjarlastest on umb. 75% katoliiklasi, 25% evangeeliumiusulisi (kalvinlasi ja luterlasi). Soomes ja Eestis on peale luterlaste väike osa õigeusulisi (Eestis umb. 19%). Muud soome-ugri rahvad elavad Põhja- ja Ida-Venemaal. Väga suur osa neist on ühte sulanud venelastega.

B. Rahvaste usundid.

Igal rahval on oma usund, kunst ja teadus. Rahvaste vaimuelus arenes esimese haruna usund, suurelt osalt ühenduses kunsti ja teadusega. Vanadel rahvastel on

palju muinasloolisi jutustusi jumalaist (mütoloogia). Nende jumala-austamine (ehk kultus) väljendus kõiksugu usukombeis, aga ka jumalate kujude valmistamises ja templite ehitamises.

Egiptlased uskusid muu seas hauatagusesse ellu, hinge surematusse: hing asuvat kord jälle surnud kehasse. Seepärast balsameerisid nad laipu. Vaaraode balsameeritud surnukehade jaoks ehtasid nad püramiide, mis nüüdki veel äratavad imestust. (Heopsi püramiid on 146,5 meetrit kõrge *) ja 233 mtr. lai.) Jumalate kujutustes olid ühendatud inimese ja mõne püha looma või linnu (näit. pistriku) kuju. Esimesed teadusemehed olid preestrid. Nad löid kirjatähed ehk õigemini sõnade ja tähtede pildid, hieroglüüfid ja arvudemärgid; nad panid aluse astronoomiale ja astroloogiale (= usulisele tähetarkusele), kalendrile ja üldse matemaatikale.

Nagu ajaloost teada, olid egiptlased head põlluharijad ja rammus Niiluse jõe org andis vilja, nisu ja otri, külluses. Ka tööstus, eriti kunstkäsitöö oli jõudnud kõrgele järjele. Kulda said egiptlased Araabiast, vaske Siinai mägedest.

Oma usundi arengus jõudsid egiptlased hiljem isegi kuni ühe jumala mõtteni. Nende peajumalaks kujunes aja jooksul päike. Tema sümboliks ehk mõttepildiks oli kiiri heitev päikeseketas inimeste sõrmedega mõlemalt poolt, mil oli tiibade kuju.

Sumerlased ja babüloomlased ehtasid templeid astme-püramiidide näol, ja nimelt telliskividest, mis loomulikult murenesid pärastistel aegadel. Nii muutusid Babüloonia suured ja toredad ehitised muruga kaetud küngasteks, mida uuemal ajal hakati välja kaevama. Babüloonia püramiidid olid jumalate ja preestrite elumuteks. Kõrgele kultuurijärjele jõudsid juba sumerlased, kes olid rahuarmastaja, töökas rahvas. Ka Mesopotamias olid põlluharimine, kaubandus ja tööstus hästi arenenud. Vanal ajal austati seal jumalatena loomi, pärast vägevaid kangelasi, kes olid kogu maa või üksikute lin-

*) Veidi kõrgem kui Oleviste kiriku torn Tallinnas.

nade isandaiks ja kaitsjaiks. Ka Babülooonias oli oma kirjakunst (kiilkiri) ja arvutamiseoskus. Astroloogia seisis silmapaistval kohal; seda näeme muu seas ka hommikumaa tarkade loost.

Samuti maiaid Kesk-Ameerikas jõudsid oma arengus kõrgele. Ka seal oli põllupidamine ja viljapuude kasvatamine hästi arenenud. Maiad austasid viljakuse jumalaid, taevatähti, nagu eha- ja koidutähte, aga eriti päikesejumalat. Nad ehtasid nende auks hiigla-astmepüramiide suurtest kivimürakatest, nagu Egiptuseski. Kivid on hoolsalt raiutud ja silitud ning kaetud kirjadega ja suurejooneliste kujutistega mütoloogiast. Maiadel oli ka hästi väljakujunenud arvumärkide süsteem.

Tähendada tuleb erilisemalt veel vanade kreeklaste ja roomlaste usundile. Nende jumalaid kujutati ilmekate inimeste näol. Omapärased olid ka nende templid, — mitte hiiglasuured ehitised, nagu eelnimetatud rahvastel, kuid selle eest väga nägusad marmorhooned, mida ümbritsesid sammastega piiratud rõdud.

Hindude templid Indias nimetatakse pagoodideks. Nende peaosa on paljude etaažidega, kordadega torn. Etaažide arv ulatab kuni viieteistkümmeni. Nende jumalate-kujud on tihti väga fantastilised, mõõtudelt suured, välimuselt mitte harva hirmutavad ja õudsed.

Kõik eelpool nimetatud usundid kuuluvad paganusesse. Paganuseks ehk paganausuks nimetatakse üldse kõiki usundeid väljaspool ristiusku, hebreae- ehk juudiusku ja muhamediusku. Paganuses austatakse loodusejõude ja -nähteid. Paganausku nimetatakse seepärast ka loodususuks, kuna vana iisraeli- ehk Jehoova-usku (Jahveusku) ja ristiusku nimetatakse ilmutus-usuks: neis usundeis on Jumal ennast inimestele ilmutanud nägemuste kaudu ja suurte usumeeste ehk prohvetite kuulutuste ja sõnade kujul. Ülimaks Jumala ilmutajaks oli Jeesus Kristus. Ristiusk võrsus juudausust, kusjuures Jeesus Kristus ja tema apostlid (= saadikud) heitsid endisest juudausust kõrvale need osad, mille väärtus ei võinud olla püsiv, nagu ainsa püha templi tähtsuse Jeruusalemmas, verised ohvrid, paljud välised kombed, rahvaste sal-

limatuse teineteise vastu, kättemaksmise põhimõtte j. m. Ristiusk selle vastu ei ole seotud ühe paiga või jumalakoja külge; ohvriteks on temas usklikud palved ja tänuavaldused — inimese hing ehk süda. Ristiusus peavad välised kombed ja teod olema südamliku usu väljendajaks; kristlus ei tee vahet rahvaste ega nende kihtide vahel, ta kuulutab üldist inimarmastust. Seepärast on ristiusk vaimne usk, nagu Jeesus ütles kord Samaaria naisele (Joh. 4, 24): „Jumal on Vaim ja kes teda kummardavad, need peavad teda vaimus ja tões kummardama“.

§ 2. MONOTEISTID JA POLÜTEISTID.

Usundite pealiike on kaks: monoteistlikud ja polüteistlikud usundid. Monoteism on usk ühte Jumalasse, polüteism on usk paljudesse jumalatesse; harilikult kummardavad polüteistid raiutud või nikerdatud kujusid ehk ebajumalaid, väärjumalaid.

Monoteistide hulka kuuluvad endised juudausulised (nüüdsed juudid), ristiusulised ehk kristlased ning muhameedlased. Juudausuliste pühaks kirjaks oli Vana Testament. Praegustel juutidel on kaks püha kirja: Vana Testament ja Talmud. Kristlaste püha kiri on Piibel, milles on Vana ja Uus Testament; muhameedlaste pühaks kirjaks on Koraan. Ka monoteistlikes usundeis, eriti üleminekus juudausust ristiusule, on näha edukäiku. Nii Vana Testamendi lood näitavad meile, kuidas kujunes usk ühte Jumalasse, kuidas juuda ja iisraeli rahvas võitles paganauskudega, ja Uue Testamendi lood näitavad, kuidas ühe Jumala usk arenes kristluses täiuseni, võites paganuse ja arendades juudausku. Ristiusu võidukäiku pärastistes sajandites kirjeldab kirikulugu.

Mis puutub muhamediususse, siis on ta peajoonetes ja põhimõtteliselt peaaegu sama, mis juudauski. Ka siin, nagu sealgi, valitseb ühe Jumala usk (muudkui Jumala suurimaks prohvetiks on Moosese asemel Muha-

med — † 632 p. Kr. —); tähtsad on mõlemas usundis palvetamine, eriti kindlaks määratud aegadel, armuandide ehk almuste andmine, paastumine ja pesemised; mis Jeruusalemm juudausus, seda on Mekka muhamediusus. Muhameedlaste Koraan tunnustab Allaa ülima prohveti, Muhamedi kõrval ka Mooset ja Kristust ning sisaldab kirjeldusi nende elust, samuti ka muid piiblilugusid, kuigi tihti moonutatud kujul.

Mis puutub A i n u - J u m a l a n i m e s s e, siis kõlas see juuda rahva juures „Jehoova“ (ehk „Jahve“). See nimi on Vana Testamendi kaudu alal hoidunud ka kristlaste juures. Selle kõrval on aga ka omakeelseid nimetusi: näit. eestlastel ja soomlastel „Jumal“ (= kelle juures on headus), sakslastel „Gott“ ja inglastel „God“ (sõnast „gut“, „good“ = hea), slaavlastel „Bog“ (sugulane sõnaga „bogatói“ = rikas). Kreeka keeli on Jumal — theós; ühenduses selle sõnaga nimetatakse inimene, kes usub Jumalasse, teistiks, ja jumalasalgaja ateistiks. Muhameedlased nimetavad Jumalat „Allaaks“ (= see, kelle poole tuleb palvetada).

P o l ü t e i s t l i k e s u s u n d e i s on olemas mitmesuguseid omapärasusi ja erilaade. Mõned paganad, näit. indiaanlased, nende suguharud, usuvad, et nende esivanemaks olevat olnud mingisugune loom, taim, taevataht, loodusenähe või isegi asi (= totem); sellest tuletub nimetus t o t e m i s m. Teised jälle, eriti Aafrika rahvaste hulgas, kummardavad lihtesemeid, nagu kive, puid, vaiu, algelisi puunikerdusi, mida on hakatud nimetama f e t i š t e k s; sellest — f e t i š i s m. Mongoli rahvaste keskel Aasias mängivad preestrid-nõiad, š a m a a n i d, suurt osa; sellest sõnast tuletub nimetus š a m a n i s m. Hiinlaste ja jaapanlaste juures on välja arenenud esivanematekultus ehk m a n i s m (lad. keeli „manes“ = lahkunute vaimud).

Tihti tuleb paganate juures ette usku vaimudesse, kes asuvat looduses ja selle esemeis, näit. järvedes, jõgedes, meredes, küngastes, mägedes, puudes, metsades ehk metsasaludes, ka inimeste elamutes jne. Seda on näha ka va-

nade eestlaste usus. Neid vaime nimetati meil hald-
jaiks, s. o. kaitsevaimudeks. Selline usk on tuntud
nime all animism (lad. k. „anima“ = hing).

Osa paganausundeid arenes harilikust tasapinnast
kõrgemale. Siia kuulub kreeklaste ja roomlaste usund,
milles osa jumalaid olid juba inimvooruste või vastupidi
ka ebavooruste kandjaiks. Veel enne ristiusu tekkimistki
vabanesid kreeka suurimad mõttetargad, nagu Sokrates
(† 399 e. Kr.), Plato († 347 e. Kr.) ja Aristoteles († 322 e.
Kr.) usust paljudesse jumalatesse, polüteismist, ja hakka-
sid õpetama, et on olemas ainult üks Jumal.

Nii on veel hiinlastel Konfutsel († 478 e. Kr.) ja
hindulastel Buddha († 480 e. Kr.), kes kerkisid kõrge-
male paganuse madalast tasapinnast. Konfutsel rõhutas
mõistlikku ja vooluslikku elu, selle kõrval aga ka vana,
põlise usu ja selle kommete alalhoidmist. Buddha õpetas,
et selle maailma hädasid ei tohi patu ja ülekohtuga veelgi
suurendada; inimene saagu vabaks ihadest, suretagu elu-
iha isegi oma hinges. Konfutsel ja Buddha järelkäijad ei
hoidnud nende usku puhtal kujul alal, vaid ühendasid
seda jälle rahva hariliku paganausuga.

Praegu on maailmas üle 900 miljoni mono-
teisti: kristlasi umb. 700 milj. ($\frac{1}{3}$ inimkonnast), mu-
hameedlasi umb. 250 milj. ja juute umb. 14 milj. Polü-
teiste on üle 800 milj.: neist on paganuse madalamal
astmel umb. 100 milj., buddausulisi ja konfutselasi on
Aasias kokku umb. 500 milj.; peale nende on Indias veel
muid paganausulisi umb. 250 milj.

Kokku võttes võib tähendada, et vanaaja arvu-
rikkad aariarahvad, eriti kreeklased ja roomlased, said
kuulsaks oma hariduse, teaduse ja kunsti, samuti riigi-
meeste ja suurte valitsejate poolest, kuid väike juu-
da rahvas paistis eriti silma ja sai ai-
nulaadiliselt kuulsaks ning tähtsaks
oma suurte jumalameeste ehk prohveti-
tega, oma kõrge usuga paganate keskel. See kõrge usk
arenes Jeesuse Kristuse läbi ristiusus veel kõrgemale.

§ 3. PIIBLI ÜRGLOOD.

1 בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ :
 2 וְהָאָרֶץ הִיְתְּהָ תוֹהוּ וּבִהוּ וְחָשֶׁךְ עַל-פְּנֵי תְהוֹם וּרוּחַ
 אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל-פְּנֵי הַמַּיִם :
 3 וַיֵּאמֶר אֱלֹהִים יְהי אֹר וַיְהי-אֹר :

L.R.

[Berešith bara Elohim eth haššamajim veeth ha-ares. Ve ha-ares hajthah thohu vabohu vehošek al pene thehom veruah Elohim merahheth al pene hammajim. Vajjomer Elohim jehi or vajhi or. — Alguses lõi Jumal taeva ja maa ning maa oli tühi ja paljas ning pimedus oli sügavusel ja Jumala Vaim hõljus vete kohal ning ütles Jumal saagu valgus ja sai valgus.]*

*) Uuema aja kreeka ja ladina tähed on tekkinud semiitide, eriti fõniikia ja vana-hebrea, tähtedest; viimased on lihtsamad, algelisemad kui Piibli algteksti tähed. Allpool seisavad tähed kõrvuti järjekorras: fõniikia ehk vana-hebrea, piibli-hebrea, kreeka-ladina tähed. Sealjuures tuleb ka tähele panna, et kui vanast kirjutamisviisist — paremalt vasemale — mindi üle kirjutamisele vasemalt paremale, siis pöörati mõnigi täht otse ümber või anti talle sobivam seisak.

א (alef = sarvloom; kreeka alfa)   A. ב (bet = maja; kreeka beta)   B. ג (gimel = kaamel)   Γ (kreeka gamma)
 D. ד (dalet = (telgi)uks)   Δ (kreeka delta)   H. ה (jod = käsi)   I. ו (kaf = kõverdatud käsi)   K. ל (lamed = astel; kreeka lamda)   M. מ (mem = vesi)   N. נ (nun = kala)
 O. ע (ajin = silm)   P. פ (pe = suu)   Π (kreeka pi).
 Q. ק (reš = pea)   R. ר (kreeka R).   W. ש (šin = hammas)
 S. ט (tav = (risti) märk)   T. ו (vav = haak)   V.

A. Moosese raamatud.

Piibli eesotsas seisab viiejaoline ajalooline raamat — suurima prohveti Moosese raamat. Selle raamatu üksikute jagude sisu on: I Moosese raamat: a) ürglood (pt. 1—11), b) iisraeli rahva peavanemate lood (12—50). — II Moos. r.: iisraeli rahva saatust Egiptuses, Moosese elulugu, rahva väljarändamine, käsuandmine, rändamine kõrves. — III, IV ja V Moos. r.: rändamine kõrves, võitlus vastastega ja edasitungimine Kaananima piirideni; jumalateenistuse ja ühiskondliku elu korraldamine.

Moosese raamatute keskkohaks on käsuandmise sündmus (II Moos. r. 20) ja lepingu toimumine Jehoova ja iisraeli rahva vahel. Teadlaste arvates on Mooses ise ainult käsuseaduse kirjanaja. Muud osad, nagu sündmused, eriti ka ajast enne Moosest, kõiksugu korraldused ja seadlused oleval kirja pandud pärast Moosest. See oli selle tõttu võimalik, et seda kõike, just ka Moosese aegseid sündmusi, suusõnal, traditsiooni näol, alal hoiti, eriti preestrite poolt. (Et vanal ajal sõnasünnitisi hästi meeles võidi pidada, seda näitab meie eesti rahvalaulude kogumine: ühelt isikult üksi kirjutati näit. 700 laulu üles.)

Võib oletada, et mõndki või paljugi samade preestrite poolt juba varsti pärast Moosest kirja pandi. Hiljem koostati olemasoleval materjal viieks Moosese raamatuks.

Teadlaste oletuste järgi oli neid koostajaid mõne sajandi jooksul neli. Ikkagi oli aga Mooses see, kes iisraeli vana ajaloo käigu tipule viis ja monoteistliku usu alused ning tuleviku sihtjooned Jumala vaimu mõjul ära määras. Seepärast kannavad need raamatud loomulikult Moosese nime.

Piibli ürglugudel on ülitähtis sisu. Need lood annavad vastuse küsimustele, mis on veel suuremad ja raskemad kui need küsimused, mis käivad rahvaste mineviku kohta. Piibli esimestel lehekülgedel antakse vastus küsimustele: Kuidas tekkis maailm? Kuidas tuli patt ja kurjus inimsoosse? Selle järel kirjeldatakse veel katastroofiline, hävitav sündmus inimeste ja

maakera ajaloos — suur veeuputus — ja antakse ülevaade rahvaste arengust Mesopotaamias ja Vahemere äärses mais.

B. Maailma loomiseluugu *).

Lp.:**) I Moos. r. 1. — Seletavaid märkmeid: Salm 1: see salm on pealkirjaks järgnevale kirjeldusele. Taevas = taevalaotus (v. s. 8, 9, 14), ka kogu ilmkond, kosmos. 1. salm on kujult lühike, kuid paljuütleb: Jumal määras asjadele alguse, Jumal on kõige Looja (mitte paganate mütoloogiliste juttude jumalad).

Salm 2 annab ainult üldpildi sellest ürgolekust, milles oli maa, enne kui ta kujundus korralikuks ja elu võimaldavaks tervikuks. Maakera oli siis veel kaoses, segadikus. Sellist kaotulist olekut oletab ka teadus. Äraarvamatul ürgajal olevat maailmaruumis olnud hõre algudu, mis koosnes algaatomeist ehk elektroonidest. Selles ürgudus olevat tekkinud miljoneid külgetõmbavaid keskmeid (põhjus on teadmata) ja nende poole olevat ümberolev hõre mass hakanud koonduma ja tihenema. Tekkis liikumine. Aatomid pörkasid isekeskis kokku, millest viimaks ringjooks nende keskmete ümber välja kujunes. Nii hakkas segadik, kaos kujunema kindlamaks massiks.

Piibli loomiseluugu ei taha anda täielikke üksikkirjelusi (teadus on sel alal annud tuhandeid raamatuid), vaid ainult üldpilte, üldjooni. Nii ütleb siis ka 2. salm, et maa seisukord oli kaootiline, kuid „hõljuv Jumala Vaim“ pani ürgmassisse kujundamise- ja korraldamisetungi.

S. 3—5: „Jumal ütles“ = Jumal tahtis. — „Jumal nägi“ = Jumal teadis. — „Jumal nimetas“ = Jumal määras. — „Õhtu ja hommik sai esimeseks päevaks“, see ütelus on seletatav sellega, et Iisraelis arvati ööpäeva alguseks õhtut. See järjekord — õhtu (öö) ja hommik — on ka pilt sellest, kuidas loomise ajajärgud edenesid „öi-

*) Järgnevaid palasid, kuni § 4, võib läbi võtta ka käesoleva kursuse lõpposana. Siin on tegemist raskemate küsimustega, mis nõuavad aega ja süvenemist.

**) Lp. = Lugemispala.

setest“ algjõulistest, elementaarsetest ümberkorraldamistest uue hommiku ehk uue järgu kujundustele. — Teadus jätkab siin oma seletuskatseid, nimelt, et ürgaatomite liikumise ja ringjooksu tagajärjel arenes soojus; veel suuremal tihenemisel ja kerade kujunemisel tekkis palavus ja hõõgamine, mis oligi valguse alguseks.

S. 6—8: Laotus = taevaalaotus. — Teaduslikult oletatakse, et maa ja muud planeedid eraldusid põgutungil kesk- ehk emakehast, s. o. päikesest, hõõgivate keradena. Mis sündis meie päikese süsteemis, see sündis ka teistes päikesesüsteemides. Sellele järgnes pikkamisi jahtumine, mille tagajärjel aatomid koondusid veeks ja õhuks, mis hakkas kandma pilvi.

S. 9—13: nende salmide sisu vastab teaduslikule oletusele, et maakera edasikestval jahtumisel tekkis koor, mis hakkas kokku tõmbuma, moodustades kumeraid kohti, hiiglakortse, s. o. kõrgustikke ja mägesid. Vesi taganes ja langes madalikkudesse ja orgudesse.

Kui nii olid kujunenud 4 algelementi — valgus, õhk, vesi, maa —, võis hakata tekkima orgaaniline elu, s. o. taimed ja loomad. Esimeste elavate rakukeste tekkimist ei ole teaduslikudki oletused võinud seletada.

S. 14—25: Päikese, kuu ja tähtede loomine näib nagu hilinevat, kuid sellel järjekorral on oma põhjus. Kolmanda „päevaga“ oli maakera areng jõudnud esialgsele lõpule: maakera oma õhu, vee ja muldpinnaga oli valmis (ka andis veel mitte lõplikult tihenenedu päikese hõõguv mass valgust). Seega oli alus pandud maakera uuele ülesandele — olla orgaanilise elu kandjaks. Nii on siis ka taevakehade „valmissaamine“ lähenemas juba teatud lõpule, et nad võiksid täita oma ülesandeid, s. o. paista ja määrata aegu, nii nagu meiegi seda praegu näeme. Igatahes on maakera vanem ja varem valminud kujund kui päike, mis ammugi pole jahtunud.

Päikese, kuu ja tähtede enam-vähem lõpliku saamise oleks võinud ka mujale paigutada, näiteks taimete tekkimise ette, kuid kirjelduse autor tahtis läbi viia kindla kava, milles oli päriselt 8 osa kahes jaos: iga element (1. valgus, 2. õhk, 3. vesi, 4. maa taimetega) sai endale elavad olevused või igatahes korraldatud valla: valgusele

anti taevakehad, õhule — linnud, veele — kalad, maapinnale ja tema taimetele — loomad ja inimesed.

Kui Jumal lõi maailma kindlas korras, siis pidi see korrapärasus loomulikult avalduma ka kirjelduses. Autor võttis oma kirjeldusse ka veel teise kava: kuuapäevalise töö ja seitsmenda päeva puhkuse. Loomisetöö on seega piltlikult asetatud 6 päeva töö piiridesse, mis lõpeb puhkuse- ehk hingamisepäevaga. „Päevade“ all võib mõelda ka ajajärke.

Loomade tekkimise järjekorrale Piibli kirjelduses teadus vastu ei vaidle: maakera kihtides leitud jäänused (paleontoloogilised leidused) tõestavad, et ürgloomad tekkisid esmalt vees, siis väljaspool vett. Huvitav on, et kalad ja linnud kehaehituse, liikumise ja siginemise poolest sarnanevad üksteisele. Allolev veepind oli kõige kohasem lendamise „õppimiseks“. — Ütelused, et taimed ja loomad tekkisid „oma soo järgi“ (rohud, viljapuud, kalad, valaskalad, linnud, roomajad, metselajad), ei taha anda teaduslikku liigitust, vaid ainult mõningaid üksikuid jooni üldpildile.

S. 26—31 sisaldab inimese loomiselugu. Inimese loomine viimasel, s. o. kuuendal päeval, pärast seda kui loodi loomad, tähendab esiteks sellele, et inimesel on füüsiliselt teatud sarnasus loomadega, teiseks sellele, et inimene on kõrgema järje olevus: tema loomisega lõppes maakera elu kujundamine, — inimene sai looduse tipuks ja krooniks. Seda näitab erilisemalt Jumala mõte (ehk sõnad), et inimene saagu „näolt“, s. o. oma olemiselt, tema sarnaseks (nägu on olemise väljendaja ja kandja): inimese nägu on, võrreldud loomade omaga, täiuslik, kenade ja mõjuvate proportsioonidega, ilmekas, vaimu peegeldav; inimese olemine, mis väljendub mõjuvalt tema püstseisus, on määratud valitsemiseks, looduse allaheitmiseks; on ju Jumala vaim see, kes kõike korraldab ja valitseb; seda omadust pole loomadel. Ka tähendatakse 2, 7 sama piltlikult sellele, et inimene oma hinge on saanud Jumalalt (Jumal „puhus tema ninasse elavat õhku“).

Jumala siginemise käsk loomadele ja inimestele märgib ära seda elujõudu ehk eluenergiat, mis neile püsivalt on antud nii ülisuurel määral. On ju tänapäev mõ-

nel maa-alal liiga tihe inimkogu ja mõned teadusemehed arvutavad juba, millal saaks inimeste arvuline mõõt maa-keral täis.

K ä s k inimestele (mis samuti ka loomade kohta käib), et nende toiduks oleksid taimed ja nende vili, tähendab sellele, et ideaalses, täiuslikus olukorras ei tohiks olla loomade tapmist, ei nende liha söömist ega loomade vastastikust hävitamist. Sarnases olukorras ei oleks ihulist valu; toiduks tarvitatavail taimeil ju pole närve sel kujul, nagu loomadel. Pärastised sündmused näitavad, et see ideaalne olukord, samuti ka inimeste süü- tus kadusid kurja mõjul (v. 9, 2—6).

„Ja vaata, kõik see (mis oli loodud), oli väga hea“, need sõnad rõhutavad seda täiust, elukül- lust ja kooskõla (harmooniat), mis on Jumala poolt pandud loodusesse.

Küsimusele, kas inimene on vahest põlvenenud ah- vist, vastavad mõned inimesed väga kergelt ja nad teavad jutus- tada, et see olevat nii: „teadus“ olevat seda tõestanud. Sel alal on ainult nii palju teada, et inglise õpetlane Charles Darwin püü- dis loomade liikide tekkimist seletada selle oletusega, et üks liik olevat arengu läbi tekkinud teisest, iga kõrgem liik alamast. Darvini oletuste üksikasjade vastu on aga püstitatud ka vastulauseid. Need muudavad mõndagi. Arengu põhimõte iseenesest pole väär. Ta on ka Piiblis. „Teadus“ tähendab päriselt paljude sajandite ja isegi tuhandete teadlaste tööd ja saavutusi, mis tihti väga lahku lähevad ja mille üle lõpmatuseni vaieldakse. Ühemõttelist teadust rasketes küsimustes pole olemaski. Igatahes pole vahest olemaski ääretut arenguvõimalust. Iga areng sünnib ainult teatud kitsa- mates piirides. Darwin ise ütles kord: „Kõigi asjade alguse sala- dus on mulle lahendamatu.“ Areng toimus igatahes juba pärast seda algust. Teadlased ise seisavad siin paljude imede ja mõista- tuste ees. Igatahes tõstab inimese vaim tema nii kõrgele üle loo- made, et temast tuleb oletada erilist loomist ehk kujunemist, nii et see ei mahu loomade arenguastmetesse. Niisugust erilist loo- mist tuleb oletada ka esimese elava rakukese juures, mis koos seisab küll mineraalidest, kuid ammugi ei ole ainult mineraalide kogu. Esimeste elavate rakukeste tekkimine on teaduses lahen- damata küsimus.

Loomiselo peamõtted ja tähtsus. Piibli loomiselu näitab meil: 1. Üks kõigevägevam, isiklik Jumal on maailma ülitargasti loonud. Loodud maailmas valitseb kord, arenguvõimalus, sihikindlus, tasakaal ja kooskõla (harmoonia). — 2. Inimene on oma olemise poolest kahe maailma osaline — nähtava, ainelise ehk materjaalse ja nägematu, vaimse maailma osaline. „Vaim“ eraldab inimese loomast. See vaim mõtleb mõistete ja sõnade abil, loob aateid, usub, püstitab kõlblisi põhimõtteid, elab sügavaid tundeid üle, avaldab kaaluvat ja teadlikku tahet, ei allu ainult loomusundidele, instinktidele, nagu loom. — 3. Loomiselo autor avaldab oma kirjelduses nii suurejoonelisi kujutlusi ja kõrgeid mõtteid, et ta siin kaugele enese taha jätab kõik paganlikud muinasloomised, fantastilised lood maailma tekkimisest; ja see kirjeldus on väga vanast ajast, mil polnud veel olemas tõsist teadust.

I Moosese raamatu 2. peatükis on veel teine loomiselu. See lugu algab 4. salmist. S. 1—3 ühendab ta esimese looga — loomise pealooga. Teine loomiselu valmistab ette järgnevale loole — pattulangemise-loole ning selle üksikmõtetele: mullast saamine, hea ja kurja tundmise puu, inimese mõistus nimede andmises loomadele, Eedeni aia hoidmine, mehe kaldumine naise poole. Esimene loomiselu on nagu kujuka plaani joonestamine, teine lugu — pildi maalimine, milles kõik pole täielik ja milles tuleb ette just piltlikke kirjeldusi, nagu: Eeva loomine mehe küljeluust (Jumal „valmistas“ inimese mullast, arvatud on, oma „kätega“, ja „puhus“ elavat õhku inimese ninasse). Ka kirjeldab see teine lugu loomist teises järjekorras, sealjuures umbkaudu: esmalt tekkis kuiv maa, siis inimene (Aadam), edasi taimed (Eedeni aed), vesi (jõed), loomad ja viimaks Eeva.

Juba Piibli alguses, nimelt loomiselugudes, tulevad ette hebreakeelne kirjelduslaadi ehk stiili iseärasused: tihti tarvitatakse sidesõna „ja“, osalt ka „vaata“, mõtted ja laused korduvad. Need stiili omadused annavad kirjeldustele teatud laiuse ja kutsuvad lugejat aegajalt süvenemisele. Mõtete kordamine (mõtete parallelism), kaks või kolmgi korda, on üldse omane hebreakeelse kir-

jeldusviisile, nagu seda näeme ka eesti rahvalauludes ja siin mõnikord isegi veel ohtramalt. Mõtete kordamisi tuleb ka veel sel põhjusel ette, et osa kirjeldusi, mis alal hoidusid mitmetes usklike ringkondades, ühendati, liideti kokku.

C. Pattulangemise lugu.

I Moosese raamatu 3. peatükk sisaldab pattulangemiselugu, nagu selle loo peaosad ja peajooned on tuntud harilikkudest piiblitlugudest. Lp.: I Moos. r. 2, 15 — 3, 24.

Pattulangemiseloo peamõtted on järgmised: 1. Patu algallikas ei ole inimeses, vaid väljaspool teda; on olemas kurjuse vald ja selle valitseja, kiusaja, jumalavastane = saatan. (Madu on kiusava kurjuse kehastus, sile, meeldiv ja meelitav, kuid mürgine, surmav.) — 2. Jumal laseb kurja küll sündida, aga ta piirab ja nõrgestab teda, võib talt võtta hävitava jõu. (Mao arvataavad jalad või tiivad võeti talt, s. o. tema liikumisevabadus kitsendati, ta ise pandi vande alla.) — 3. Lugu on elutruu ja käib iga kiusamise ja langemise kohta ka nüüd veel: kiusaja või kiusavad mõtted äratavad kahtlust ja uudishimu, lubavad kasu ja paremusi; pärast järelandmist kiusatusele ehk eksimist ärkab südametunnistus; süüd püütakse veeretada osalt või täiesti teiste peale. — 4. Inimsoo ja kurja vahel peab kestma püsiv vihavaen: inimene peab kurjaga võitlema ja üks inimestest peab kord „mao pea“ rõhuma ehk purustama. (Siin on igatahes ettetäendus lunastajale.) — 5. Aadam oli saanud „kui üks meist“, s. o. Jumalaist: ta tundis nüüd head ja kurja. See teadmine sai talle nüüd ka ülesandeks: nagu Jumal on headuse Jumal, nii pidi ka inimene hakkama püüdma headuse poole. Ta võis seda püüda, sest kurjuse algus polnud temas. Inimestel oli seega iseseisev arenemise võimalus headuse poole (muidugi nüüd ka edasi kurjuse poole). Seepärast ei võinud Jumal neid nagu ime läbi jälle süütuteks muuta, kui nad näit. oleksid söönud elupuu viljast. Inimesed pidid ise selleks jälle arenema, et olla osaltki, võimalikult suurel määral head ja tunda, missugune uuendav elujõud on überpöörämisel. Seda pööret kirjeldab kujukalt Jeesuse tähendussõna kadunud

pojast: ta tahtis lahkuda isakojast, sest tema arva-
tes oli elu mujal parem; kui ta aga ära tundis, et
see „mujal“ oli ta viinud pattu, hätta ja häppi, siis tekkis
temas kindel ja tegelik tahe pöörduda tagasi.
Inimese arenemine headuse poole ei või sündida ilma tema
tahtmiseta. Muidugi on sealjuures võimalik, et Jumal
inimese tahtmist elusaatuse läbi mõjutab, et ta ärkaks
ja tegutseks. — Eeva ja Aadam astusid Jumala käsust
üle ja lahkusid seega Jumalast, eemaldusid temast: see
eemaldumine pidi siis ka väline olema, — nad pidid lah-
kuma Eedeni aiast, nagu seda Piibel piltlikult kirjeldab.
— 6. „Jumal tegi Aadamile ja tema naisele nahkriided“,
see ütetus märgib ära, et inimesed pidid asuma kultuuri-
tööle, pidid hakkama võitlema oma elu alalhoiu eest. Eriti
tähendab sellele ka käsk, et Aadam peab „pale higis leiba
sööma“, s. o. maad harima ja maapinda parandama, mis
kannab umbrohtu. Kutse ja käsk tööle ja seega edule
sisaldab pattulangemiseloo lõpus midagi julgustavat ja
rahustavat. Jeesuses Kristuses anti inimestele, neile, kes
usklikud, ka võit surma üle, mis pattulangemise tagajär-
jeks on nimetatud, nagu ap. Paulus ütleb ja hüüab (I Kor.
15, 54, 55): „Surm on neelatud võidusse! Surm, kus on
sinu astel? Põrgu, kus on sinu võit?“

D. Muud ürglood.

Pattulangemiseloole järgnevad lood:

Kain ja Aabel (I M. r. 4).

Noa (I M. r. 6).

Veeuputus (I M. r. 7—8).

Jumala leping Noaga (I M. r. 9).

Paabeli torn (I M. r. 11).

Aadami ja Noa järeltulijate suguvõsad (I. M. r. 5;
10; 11, 10—32).

Sisu peajooned ja ülevaade. Kurjus, mis tungis inimeste ellu, läks ikka suuremaks, kuigi igat-
sus Jumala järele ja püüdmine tema poole mitte täiesti
ei sumbunud. Tapmine, vere kättemaksmine (4, 24), al-
gas oma hirmsat tööd. Inimeste arvu suurenemisega läks
ka kurjus suuremaks, „kõik nende mõtlemised olid kur-

jad iga päev“ (6, 5). Kaini ja Aabeli lugu on teatud mõttes teine pattulangemiselugu: langemine on siin veel sügavam. Maailma Looja, kõigevägevam, püha Jumal, ei võinud inimsugu jätta tema saatuse hooleks: ta avaldas, et ta selle maailma valitseja ja juht on. Kurjus tohtis edeneda ainult teatud piirini. Jumal pani kurjusele tõkkesid ette ja saatis hävitusi. (Kurjus ja kõlvatus viivad ka juba loomulikult enesehävingule.) Esimene niisugune hävitus oli veeuputus (I M. r. 6—9). Sest ajast saadik andis Jumal inimsoole, kes hiljem jagunes üksikuteks rahvaliidideks, ikka oma valitsevat kätt tunda. Sellest juhtivast, karistavast ja kasvatavast Jumala valitsemisest maailma ja rahvaste üle räägib Piibel oma päras-tistes lugudes ja raamatutes palju. (Paabeli torn, Soodom ja Gomorra, II Moos. r., Joosua r., Kohtumõistjate r., prohvetite raamatud j. m.).

Kurjuse tumeda joone kõrvale asub teine, heledam joon. See teine, kõige tähtsam joon on juba alglugudes ära tähendatud ja ta läheb siit heleda joonena edasi läbi kogu Piibli: see on jumalakartlikkude, vagade inimeste elu ja mõju. (Set, Enos (4, 26), Enok.) Neist vagadest ütleb Pühakiri, „et nad Jumalaga kõndisid“, näit. Enok (5, 22). Siia kuuluvate jumalalaste rida on pikk ja iseäralise huviga kirjeldavad meile üksikud raamatud nende elu ja saatust Jumala juhatusel: Noa, Sem, Aabraham, Iisak, Jaakob, Joosep, Mooses jne. Veel Uue Testamendi lävel astuvad nad meie ette, nagu Sakarias, Eliisabet, Joosep, Maria, Siimeon, Anna. Need jumalakartlikud inimesed olid usu elu kandjaks ja elustajaks Jumala äravalitsetud rahvale. See rahvas sai siis ka usu elu teenäitajaks kõigile teistele rahvastele, eriti siis, kui tema keskelt ilmus lunastaja Jeesus Kristus.

Nende kahe joone kõrval on veel kolmas joon alglugudes ära tähendatud ja päras-tistes V. Testamendi raamatutes läbi viidud, nimelt inimeste ja päras-tise iisraeli rahva elu arenemine h a r i d u s e- ehk k u l t u u r i- p ö l l u l. Inimene pidi ju looduse üle valitsema. Nii sai Aabel karjakasvatajaks, Kain — põllumehiks. Päras-t ehitas Kain ühe linna (4, 17), tema suguvõsas arenesid ka karjakasvatus, sepatöö ja muusika (4, 20—22). Põllu-

töö ja karjakasvatus said viimaks iisraeli rahva peatoit-miseallikateks. Teadusepõllul, sõja ja politika asjus jäi iisraeli rahvas teistest maha; ainult ehitamisekunstis ja seadusteandmises võis ta teiste rahvastega võistelda. Nii võis iisraeli rahvas uhke olla teiste rahvaste ees Jeruu-salemma linnale ja tema ülitoredale templile. Kuid Iisrael pidi suureks saama mitte eestkätt oma kultuuriga, vaid oma ainukõrge usueluga.

Veeuputuseloo s võib erilisemalt tähendada järgmistele asjaoludele: 1. see lugu hoidus alal hebrea rahva mälestuses sest ajast, kui selle rahva esivanemad elasid Mesopotaamias, kus oli suur veeuputus. Hiljem pandi veeuputuselugu rahvasuust kirja, nagu ka paljud esivanemate nimed ja suguharud I Moos. r. 5. ja 10. pea-tükis. Tuleb tähendada ka sellele, et Piibli teistes kohta-des vahete-vahel nimetatakse allikaid, kust on võetud tea-tud lood: nii nimetatakse IV Moos. r. 21, 14 „Jehoova sõdade raamat“, Jos. r. 10, 13 „Õiglase raamat“ (samuti ka II Sam. 1, 18). Veeuputuselugu kirjeldab kujukalt ja ürgaja lihtsusega Jumala vägevust, inimeste kurjust, Noa ja tema perekonna jumalakartust, Jumalalt saadetud ka-ristust, aga ka tema hoidvat ja hoolitsevat kätt. Selles loos pole tähtsad eestkätt sündmuse üksikasjad, vaid mõte: Jumal on valitseja; Jumal ei lase ennast pilgata; Jumal valitseb ka loodust ja vaatamata tekkivatele katastroo-riidele ehk hävitavatele õnnetustele on seal maksma pan-nud kindla korra. — 2. Veeuputuselugu kirjeldab hävita-vat sündmust nii, nagu oleks ta olnud üle kogu maakera, kuigi Mesopotaamias nähti seda ainult oma ümbruses, oma maal. Traditsioon ülduputusest pole aluseta, sest paljude rahvaste juures, ka Ameerika indiaanlastel, anti lugu ülisuurest veeuputusest põlvest põlve edasi. Ka on teadusemeestel andmeid olemas, mis annavad põhjust ole-tada mingit erilist katastroofi maakera elus. Nii võis maakerale, oletame ookeani, vahest langeda hiiglame-teoor, mis osutus juba väikeseks taevakehaks, ja tekki-nud pörkest võis sündida hiiglaveetõus kõigist ookeani-dest ja meredest ühes vihmavalingutega. Nii tuleb seda kohati ette veel tänapäev maavärisemise või vulkaanide tegevuse tagajärjel. Väga võimalik, et tookordne era-

korraline katastroof vapustas maakera niivõrd, et ta telje kallak ümber asendus. Selle muudatuse järel pidi aga uus kindel kord jälle edasi kestma: ei tohtinud lõppeda ei seemendamine ega lõikus, ei külm ega palav, ei suvi ega talv (aasta ajad), ei päev ega öö (8, 22).

Paabeli torni loo (11, 1—9) peamõtted on: 1. Nagu inimeste siginemine ja nende arvu kasvamine sündis Jumalalt antud seaduse järgi, nii said inimesed Jumalalt ka kõiksugu keelte kõnelemise võime. See oli tähtsaks põhjuseks, et inimesed, suguvõsad ja rahvad erinesid ja üksteisest eraldusid (kuigi teisest küljest keele muutmine ise on eraldumise tagajärjeks). Ka oli Jumala tahtmine, et inimesed „täidaksid maa“ (1, 28), mis nüüd hakkas täide minema, nii et inimesed üle kõige maa laiali pillati (11, 8). — 2. Jumal valvas inimeste üle, et nad ei läheks kõrgiks, ei haaraks Jumala õigust enda kätte, ei jumaldaks enda suurust ega vägevust. — 3. See lugu peegeldab endas Mesopotaamia maade ajaloolisi iseärasusi: see maa, eriti Paabeli linn ja selle maakond ning riik, sai oma asendi tõttu rahvaste keskpaiaks, aga ka peatuskohaks Lääne-Aasias rändavaile rahvaile. Veel tähendab see lugu muu seas sellele, kui tähtsaks kujunes ehituskunst Eufrati ja Tigrise kallastel ja nende vahel oleval maa-alal.

Rahvaste ja suguvõsade loetelu (5; 10; 11, 10—32) sisaldab igatahes ürgvanade traditsioonide andmeid suguharudest, nende esivanematest, silmapaistvamatest kangelastest, maadest ja linnadest. Iseärasusena tuleb nimetada, et isiku nimi on tihti ka rahva või maa nimi, näit. Kaanan on Hami poeg (10,6), Kaanan sünnitas Siidoni, oma esimese poja, ja Heti (10, 15) j. m.

Ei ole väärtuseta, et siin esinevas loetelus tuleb ette tähtsaid nimesid, mis on tuntud ajaloost, nagu Hettia rahvas (10, 15). See rahvas mängis suurt osa idapoolses Väike-Aasias ja Kaananimaal. Ka Aabrahamil oli tegemist selle rahva meestega (23, 3. 7. 10). Samuti esi- neb siin Sumeri nimi, kuigi veidi teisel kujul — Sinear (10, 11; ka 11, 2). Tähtis on nimi Akkad (10, 10), siis veel Ur (11, 28. 31); need linnad ja nende maakonnad

ning kuningad, kes seal valitsesid, olid tuntud sumerlaste ajaloos. Lõpuks tuleb tähendada veel sellele, et väljakaevamised Mesopotaamias toovad uusi ajaloolisi andmeid päevavalgele, mis on tihti kooskõlas Piibli vanade nimede ja andmetega. Kivid kõnelevad.

Kokku võttes võib öelda, et Piibli alglood kirjeldavad ülisuuri sündmusi ja puudutavad ülitähtsaid tõsiasi või küsimusi, nagu: Jumal, maailma loomine, elu tekkimine, inimese tähtsus looduses, kurjus ja patt ning võitlus nende vastu, kultuuri algus, inimsoo areng headuse ja kurjuse poole, suur katastroof veeputuse näol, Jumala loodud kindel kord looduses, andmeid Mesopotaamia ajaloost.

§ 4. PATRIARHID EHK PEAVANEMAD.

A a b r a h a m, I i s a k ja J a a k o b nimetatakse patriarhideks ehk, eesti keeli, peavanemateks. Neist ja eriti veel Jaakobi pojast J o o s e p i s t ning tema vendadest jutustavad I Moos. r. peatükid 12—50. Aabrahami, Iisaki ja Jaakobi tähtsus oli nii suur, et Vana Seaduse raamatutes, ka prohvetite omades, nimetatakse Jumalat tihti „Aabrahami, Iisaki ja Jaakobi Jumalaks“.

A a b r a h a m elas umb. 2200 a. enne Kristust Lõuna-Mesopotaamias ehk Kaldeas, Uuri linnas*). Selles linnas jumaldati ja kummardati eriti kuud. Jumala ilmutuse tagajärjel rändas Aabraham sealt välja Kaananimaale, kus ta pidi kuulutama Jehoova (ehk Jahvé) nime. Oleks ta jäänud Uuri linna paganate ja oma suguvõsa keskele, oleks teda kui usust taganejat taga kiusatud ja vast surmatudki. Kõrge ühejumala-usk ei oleks siis pinda võitnud. Kaananimaale aga ilmus Aabraham kui uus sisserändaja oma usuga, nagu igal sealsel suguvõsal või rahval oli oma usk. Lp.: I Moos. r. 11, 27 — 12, 9.

Aabraham rändas välja ainult ühes kahe isikuga oma suguvõsast, naise Saaraga ja vennapoja Lotiga. Kaasa

*) Umbes samal ajal valitses Vana-Babüloonias kuulus kuningas-seaduseandja Hammurabi, kelle nimi nimetatakse, kuigi veidi teisel kujul, I Moosese raamatus 14, 1 — Amrafel.

võttis ta oma karjad ja sulased ehk orjad nende pere-
dega. Teekond läks üle Haaranani ehk Süüriamaa. Selle
maa rahvas oli hebrealaste hõimurahvas. Seepärast pidi
Aabrahami poeg Iisak hiljem endale naise võtma siit,
lähemate hõimlaste keskel.

Oli tähtis, et Aabraham, Iisraeli
rahva esiisa, asus Kaananimaale. Selle
maa asend oli soodus. Vahemeri ühendas teda Egiptuse
ja Väike-Aasiaga, kuhu pärast osalt ka levis juudausk.
Veel hiljem levitas apostel Paulus ristiusku, mis tekkis
samal Kaananimaal ehk Palestiinas, Väike-Aasia kaudu ja
eriti Vahemerd mööda Kreekamaale, Itaaliasse ja isegi,
nagu arvatakse, Hispaaniasse.

Aabrahami eriline hingeomadus seisab
tema suure usus: ta pidi lahkuma väheste kaaslastega
oma kodumaalt ja rändama tundmatule maale; ta uskus,
et ta sugu pidi saama arvurikkaks ja pidi õnnistuseks
saama kõigile rahvastele (12, 1—3). Tema suurt usal-
dust Jumala vastu ja usku Jumalasse näitavad need sõ-
nad (12, 4): „Ja Aabraham läks, nõnda kui Je-
hoova oli tema vastu öelnud“. See usk avaldus
uuesti enne poja Iisaki süüdi (15, 1—6). Aabrahamile
antud tõotus, et tema järeltulijaid peab olema kui taeva-
tähti ja liiva mere ääres (15, 5; 22, 17), on täide läinud
eestkätt hebreala rahva kohta, kuid usu arengu mõttes veel
enam ristiusuliste kohta, keda nüüd on palju miljoneid.
— Muudest hingeomadustest tuleb nimetada Aabrahami
leplikkust, sobivust, lahkust ja ustavust. Seda näitavad
meile tuntud piiblilood.

Aabrahami tähtsus on suur, ka veel Uues Seaduses.
Teda nimetatakse ühes prohvetitega (Joh. 8, 52—53). Ap.
Paulus nimetab teda kõigi usklike „isaks“ (Room. 4,
16), ap. Jakobus „Jumala sõbraks“ (Jak. 2, 21—23) ja
kiri hebreala rahvale hindab Aabrahami suurt usku (11,
8—19). Matteuse evangeelium algab sõnadega: „Jeesuse
Kristuse sündimise raamat, kes on Aabrahami poja Taa-
veti poeg“.

Iisakist on vähem jutustatud. Ta oli vaikse ise-
loomuga.

Jaakobi ja tema poegade, eriti Joosepi, lugusid

on õige palju (pt. 27—50). Jaakobi elukäik näitab, kuidas tema enese eksimused end temale kätte tasusid, kuidas ta ennast hädades parandas ja äraseletatud raugana Egiptuses suri. Tema teise nimega „Iisrael“ (= Jumala võitleja) nimetati ka hebrea rahvast iisraeli rahvaks. Surmavoodil andis Jaakob oma pojale Juudale kõige suurema õnnistuse. Selle tõttu on hebrea rahval veel kolmas nimi — juuda rahvas.

Joosepi ja tema vendade lood on väga kaunid ja põnevad. Eriti tõstetakse siin esile vendade vahekordi, lemmikpoja unistusi, vendade kadedust, vihavaenu ja kurjust, elu kurbloomust, Jumala imelikult juhtivat kätt, tarkuse tähtsust, ülendamist alandusest, katseaegu, hingelist piina ja võitlust, kannatusi, aimdusi ja viimaks lepitavat lõppu.

Egiptuses elas iisraeli rahvas umb. 400 aastat. Ajaloolased täiendavad tuntud piiblitlugusid iisraeli rahva saatuses Egiptuses mitmete andmetega. Nende andmete järgi valitses seal üksvahe arvatavasti semi sugu karjakasvataja rahvas — hüksõ rahvas. Võib oletada, et iisraeli rahvas umbes samal ajal elas Egiptuses ja tema saatus ning eluolud polnud rasked. Kui aga hüksõde võim murti egiptlaste poolt, muutus olukord. Iisraeli rahvas orjastati. Kuulus Egiptuse kuningas Ramses II († 1125 e. Kr.) ehitas palju linnu, kindlusi, templeid, milleks oli vaja sajandeid tuhandeid töölisi. Neid saadi iisraeli rahvast. Rahvaga käidi ümber nagu sunnitöölisega. See olukord muutus väljakannatamatuks ja arvatavasti Ramses II poja Merneptahi valitsuse ajal rändas iisraeli rahvas Moosese juhatusel Egiptusest välja.

§ 5. MOOSES.

(Umb. 1300 a. e. Kr.).

Mooses (= „veest väljatõmmatud“ või, egiptuse keeli, „poeg“) sai, nagu piiblitlugudest teada, imelikul viisil vaarao tütre kasupojaks. Umbes kuni 4 aasta vanuseni tohtis ta olla veel oma ema kaashoolitsemisel, siis aga viidi ta jäädavalt vaarao lossi. Seal kasvas ta printsina üles. Võib oletada, et ka pärastpoole perekonna sidemed Moo-

sese ja ta omaste vahel täiesti ei katkenud. Mooses ei unustanud oma emakeelt ega taganenud oma rahva ja suguvõsa Jumalast.

Kuninga lossis õpetati Moosest kõiges Egiptuse tarkuses (Ap. t. 7, 22). Seal nägi ta ka, kuidas valitsetakse rahvast ja riiki.

Mooses ei olnud ükskõikne oma rahva raske saatuse vastu. Tema kaitseks lõi ta kord, kui ta suureks sai, egiptlase maha, kes peksis hebreameest. See ei jäänud saladuseks ja Moosel oli selge, et ta paik pole enam kuninga õukonnas. Võib oletada, et Moosest juba enne seda kahtlustati poolehoius orjastatud rahva vastu. Seepärast põgenes Mooses Egiptusest ja rändas Siinai poolsaarele, midjani rahva juure, kes oli samuti semi soost. Ta sai preestri Jetro juures karjaseks. Elu vaarao õukonnas vahetas ta ümber karjase ameti vastu. Arvatavasti sai ta kaupmeeste läbi aegajalt teateid oma rahva saatusest Egiptuses. Kuid 40 aasta jooksul, mil Mooses elas Midjanimaal, ei tulnud sealt paremaid teateid. Ka oli lootusetu saada abi midjanilt või mõnelt muult rahvalt, kes rändasid karjakasvatajatena Siinai poolsaarel. Egiptuse riik oli suur ja vägev. Inimliku arusaamise järgi tuli orjastatud rahva päästmise kavad maha matta. Mooses tegi seda ka. Kuid siis tuli temale ootamatult Jumalalt määratud tund. Jumal ilmutas ennast Moosesele n ä g e m u s e s kibuvitsa põõsa juures. Jahvé*) määras Moosese oma rahva juhiks, kes pidi tema päästma Egiptuse orjusest. Mooses vaidles ja pani küll vastu, kuid vägevale Jehoovale pidi ta ju alla andma. Sest ajast peale kõneles ja tegutses Mooses juba prohvetina.**)

Üldse: kui Iisraelis keegi sai prohvetiks, siis sündis see iseäralise Jumalalt antud volituse läbi ühes või mõnes ilmutuses ehk nägemuses. Siitpeale kuulutas ja õpetas ning astus prohvet üles Jumala nimel. Enne sarnast kutsumist elas prohvet hariliku jamalakartliku mehena tihti teadmatuses ja tagasihoidlikkuses, aga siis sai ta suureks: Jumala vaim ja vägi olid temaga. Lp.: II M. r. 1—3.

*) Jahvé (ehk Jehoova) = ma olen, kes ma olen, s. o. ma olen vankumata kindel, ikka üks ja seesama.

**) Prohvet = nägija, kuulutaja.

§ 6. IISRAELI RAHVA PÄÄSTMINE EGIPTUSEST.

Mooses ilmus Egiptusesse. Ta pidas koosolekuid rahva vanemate ja preestritega. Ta kuulutas neile, et Jehoova, kes on Aabrahami, Iisaki ja Jaakobi Jumal, tahab muutmatult edasi olla kogu rahvale juhiks ja kaitsjaks. Jaakobi ehk iisraeli rahvas on Jehoova äravalitud rahvas, kellele ta juba Aabrahami päevilt on määranud töötatud maa.

Mooses ühes oma venna Aaroniga astus vaarao ette nõudmisega: iisraeli rahvas vabastatagu, et ta võiks rännata kõrbe teenima oma Jumalat Jehoovat ja temale püha pidama. Vaarao vastas, et ta ei tunne seda Jehoovat ega lase rahvast minna. Siis saatis see Jehoova kümme nuhtlust Egiptusele. Kõiksugu hävitavad loodusejõud tegid suurt kahju maale ja rahvale. Lõpuks tuli surmaingel. Surm laastas perekondi. Vaarao ja rahvas olid viimaks täis hirmu ja andsid järele; iisraeli rahvas võis välja rännata. Öösel enne väljarändamist söödi igas iisraeli perekonnas veel tulel küpsetatud talleliha. Rutt oli suur; isegi tainas ei jõudnud hapneda, söödi hapnemata leiba, ühes kastega, milles oli vihasid rohte. Nii tekkis paasapüha, s. o. surma „möödaminemise“ püha, Iisraelis: surmaingel pidas kohutavat löikust egiptlaste ja nende vaarao peres, aga Iisraeli ta ei puudutanud. Tapetud tallede verrega tehti märk iga iisraeli maja ukse külge: surmaingel läks mööda. Sest ajast pühitseb iisraeli rahvas iga aasta kevadel paasapüha: ta tuletab meele Jehoova hoidvat ja kaitsvat kätt, rutulist väljarändamist Egiptusest, nii et leibki ei jõudnud hapneda, ja mälestab möruda kaste maitsemisel endise orjaaja kibedust. Paasapüha sai iisraeli suurimaks usu- ja rahvuspühaks.

Nii võis iisraeli rahvas Mooses e juhatusel Egiptusest välja rännata *). Ta oli vaba. Küll kihutas vaarao 600 sõjavankriga ja paljude ratsuritega järele, aga nad kõik leidsid Kõrkjate-mere voogudes oma hua. Jehoova saatis oma rahvast. Vägev prohvet Mooses, kepp

*) Rahvast võis olla kuni 1—2 milj.

käes, tõstis oma käsi rahva kaitseks ja õnnistuseks, ja loodus ruttas appi.

Siis laulis rahvas Jehoovale vaimustatud kiituse-laulu, „Kõrkjate-mere laulu“ (Lp.: II M. r. 15, 1—18).

Sisu kokkuvõtt: Jehoova, iisraeli ramm ja päästja, iisraeli isa ja sõjamees, on hobused ja nende rüütli-d heitnud merre. Jehoova sirutas oma parema käe välja, Jehoova puhus oma tuulega ja vaenlane vajus põhja kui tina. Tasa saatis Jehoova oma rahvast. Kõik teised rahvad, vilistid, Edomi ja Moabi isandad ja vürstid, Kaanani rahvas ehmusid ja vabisesid, nad sulasid, nad vaikisid kui kivi. Jehoova juhtis oma rahvast oma päris-osa mäe (Siioni) poole... „Jehoova on kuningas ikka ja igavesti!“

Mirjam, Moosese ja Aaroni õde, seadis iisraeli naised üles liikuvatesse ridadesse; trummide saatel laulsid nad korduvalt vastulauluna: „Laulge Jehoovale, sest ta tõusis kõrgeks, hobused ja nende rüütli-d heitis ta merre!“

Pääsemine Egiptuse orjusest ja vaarao vägedest oli iisraeli ajaloos nii suureks sündmuseks, et rahva prohvetid ja juhid, usklike laulud ja kõned seda pärast ikka ja ikka jälle meele tuletavad. See sündmus nagu sidus rahva Jehoova külge, kellest ta ei tahtnud ega tohtinud taganeda.

§ 7. KÜMMET KÄSKU JA MOOSESE SEADUSED.

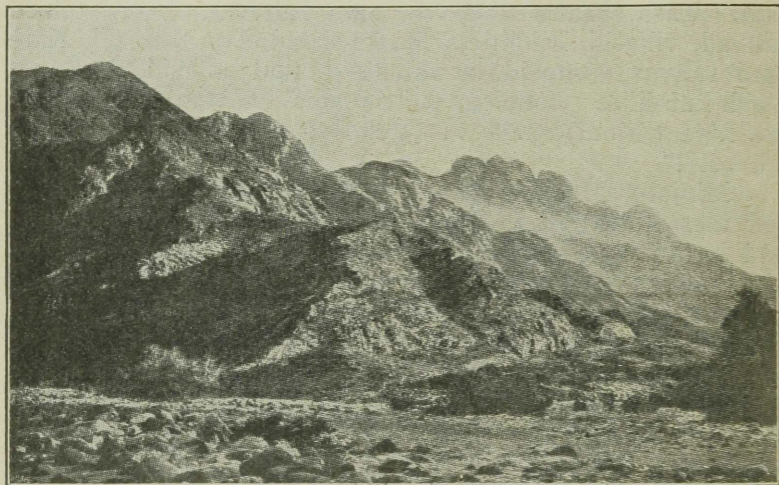
A. Sündmustik ja ülevaade.

Teiseks suureks sündmuseks iisraeli rahva elus pärast vabanemist Egiptuse ikkest oli leping Jumala ja rahva vahel Siinai mäe juures. Jehoova nimel kohustas Mooses rahvast vastu võtma ja pidama kümme püha käsku, lubades, et Jumala kaitse ja õnnistus siis rahva peale jäävad.

„Mina, Jehoova, olen sinu püha ja vägev Jumal, ja sina oled minu äravalitud rahvas,“ — see oli lepingu lühike sisu.

Pilvisse mähitud Siinai mäe tipud, välkude hirmutavad sähvatused, kõue kajarikas mürin, Moosese prohvetlik kuju, kes vahemehena kerkis ülesse mäele palvemeelsesesse üksindusse, Jumala lähedusse, ja laskus jälle rahva juurde, pakuvad suurejoonelist pilti käsuandmisest.

Kui võrrelda mõlemaid sündmusi, päästmist Egiptuse orjusest ja ühenduses sellega suurt paasapäha ühelt poolt ning Siinai käsuseaduse andmist teiselt poolt, siis pole

Siinai mägestik.

paasapähal kristlikus kirikus enam mingisugust tähtsust, küll aga jääb püsima Jumala kümne käsu suur väärtus iga inimese, eriti uskliku, südametunnistuses, rahvaste kasvatamises, iseäranis misjonitegevuses. Pole tähtsuseta, et nelipühadel, mil mäletatakse kristliku koguduse asutamist, pühitseti ka Siinai käsuseaduse andmist.

K ü m m e k ä s k u *) on samasugused seadused inimesel nagu looduseseadused kosmoses ehk ilmkonnas. Nagu kogu maailma elu on rajatud kindlatele seadustele, mida õpime tundma loodusteaduses ja tema harudes, — nõnda

*) See lõik on kirikuõp. A. Westren-Dolli kirjutatud.

on inimelu oma ette rajatud kindlatele seadustele — kümnele käsule, mida Jeesus Kristus pealegi on laiendanud ja süvendanud. Kes eksib looduseaduse vastu, see kannatab selle all; kes eksib kümne käsu vastu, see kannatab niisamuti. Looduse seaduste tundmine ja neile allumine on viinud inimese nüüdisaja arengu kõrgusele, näit. tehnika alal. Nendele seadustele vasturaiumine ja vastutegetsemine oleks meeletu tegu, mis kukutaks inimest kultuuri kõrguselt. Kümne käsu täitmine tõstab inimest kõlblisele kõrgusele. Ka kümnele käsule vasturaiumine ja vastutegetsemine on meeletu tegu, mis kukutab inimest kõlbliselt kõrguselt, viib inimese kadule, nagu selle kohta on palju ütlemaid näiteid elus ja ajaloo. Nagu loodusest ei leidu ühtki ala, mis ei oleks rajatud kindlatele seadustele, nõnda peab inimelus ka kõlbluseala loomulikult rajatama kindlatele käskudele. Oleks tõesti arusaamatu ime, kui inimene kõlblusealal ei alluks ühelegi seadusele, vaid võiks kahju kannatamata teha, mis ta tahab, kuna ta ometi on kõigil teistel aladel looduse seaduste käsualune, kus ta igakord kannatab kahju, kui eksib nende vastu. Nagu ükski looduseseadus ei ole inimese määratud, vaid Looja seatud, nõnda ei ole ka kümme käsku mitte ainult Moosese käsud, vaid Jumala käsud.

Lp.: Kümme käsku (ehk dekalog) II Moos. r. 20, 1—14 *).

B. Kümme käsku ja nende põhimõtteline ning tegelik tähtsus.

I. Mina olen Issand, sinu Jumal, sul ärgu olgu teisi jumalaid minu kõrval.

*) Selle pala lugemisel tuleb tähele panna, missugune vahe on tema ja kristliku katekismi teksti vahel. — Järgnev peatükk „Kümne käsu ja nende põhimõtteline ning tegelik tähtsus“ võib õppimisel esialgu välja jääda, kuid kordamisel õppeaasta lõpus annab ta nõuetava materjali usulis-kõlblisteks kõnelusteks ja süvenemiseks kristlikus mõttes. Sealjuures on muidugi vaja alal hoida sidet nüüdisaja elunähetega. Keskkooli õppekavades pole teist kohta, kuhu võiks paigutada katekismi I peatükki. Siin toimub see kõige paremini.

Meie peame Jumalat üle kõigi asjade kartma, armastama ja tema peale lootma (M. Luterus).

Esimene käsk k a i t s e b Ainujumala au ja kee l a b ebajumalate teenimist. Eksimused selle käsu vastu on j ä m e d a d ja p e e n e d. Paganatel on jämedad ebajumalad, mis on tehtud mingisugusest ainest ja millele ohverdatakse vilja, loomi, kalleid aineid ja isegi inimesi. Ristiinimestel on peeneid ebajumalaid, nagu raha (raha kallist metallist võib ahnele ja ihnele inimesele saada peaaegu jämedaks ebajumalaks), võim, kuulsus, enesekummardamine, kultuuri, teaduse või kunsti jumaldamine, elu lõbud j. m. s. Inimesed, kes teenivad neid ebajumalaid, pole just alati jumalasalgajad, kuid nad hindavad neid asju liiga kõrgelt ja seavad neid Jumala kõrvale.

Kartus (ettenägelik hoidumine), armastus ja lootus on meie hingeelu rikkad jõuallikad. Seepärast esimene käsk kohustab meid usklikule kartusele, Jumala armastusele ja väsimatule lootusele, nagu seda näeme näit. Aabrahami juures.

II. Ära võta Issanda, oma Jumala nime mitte ilmaasjata suhu, sest Issand ei jäta seda nuhtlemata, kes tarvitab tema nime kurjasti!*)

Meie peame Jumalat kartma ja armastama, et meie tema nime juures ei nea, ei vannu, ei lausu, ei valeta ega peta, vaid et meie tema nime kõiges hädas appi hüüame, palume, kiidame ja täname (M. L.).

Teine käsk kee l a b Jumala nime alandamist, teotamist ja labastamist ja k a i t s e b tema pühadust. Eriti on jumalakartmatu, inetu ja kasvatamatu tarvitada Jumala nime tühjade asjade juures ja pealegi vande kujul. (Vanne on Jumala kutsumine tunnistajaks, et inimene räägib tõtt või täidab oma lubamist, ja kui ta seda ei tee.

*) Kuna apost.-õigeusu kirikus on käskude järjekord, alates II käsust, ja väikses osas ka sõnastus teine, siis on kohane, et selle konfessiooni õpilased õpiksid ja kordaksid käske vastavalt oma kiriku nõuetele.

et Jumal teda karistaks.) Tõsine vanne, mis on kaasini-
meste huvides, on lubatud. Praegu maksab meil kodanlik
ehk ilmalik vanne ehk pühalik töötus kohtus ja mingisu-
guse riikliku või ühiskondliku ameti vastuvõtmisel. Tea-
tud juhtudel tarvitatakse ka usulist vannet ehk töötust,
näit. kirikuametites või usklikkude kodanikkude soovil ka
muil juhtudel. Meie pühamaks kohuseks üldse on olla
igas asjas tõearmastaja, ka ilma Jumala nime tarvitami-
seta. (Muu seas labastatakse tihti ka sõna „jumalik“.)
Juba ilmalik kohuski määrab valetöötuse (valevande)
eest raske karistuse. Tähepanu- ja täitmisväärased on
Kristuse sõnad: „Aga teie kõne olgu: jah, jah! ei mitte,
ei mitte! Mis üle selle, see on tigidast.“ *) (Matt. 5, 37.)
Samuti ka ap. Jakobuse sõnad (5, 12): „Teie jah! olgu
jah! teie ei mitte! olgu ei mitte! et teie ei lange kohtu
alla“. Tõearmastus on õilsamaid hingeomadusi. (Kurja
vandumine, kurja vaimu nimetamine, kas või „niisamuti“,
on umbusu ja hinge labasuse, jämeduse ning tooruse tun-
nus.) — Lausumisest ehk nõidumisest vabastagu inimesi
usk ja teadus. (Hüpnoos ehk kunstuni ja sugestioon ehk
sisendamine põhjenevad loomulikkudele, teaduslikult
uuritud hingenähetele.) — Eriti hukkamõistetav on vale-
tamine ja petmine „vaga näoga“.

Õige jumalakartus olgu ikka ühendatud usaldusega
ehk armastusega Jumala vastu, muidu on see kartus ai-
nult karistuse kartus. Kui tuleb karta Jumalat, siis ei
tähenda see seda, et Jumal on julm ja karm, vaid meie
kohus on karta jumalikke, tarku seadusi, mida meie näeme
inimese hingeelus, looduses ja rahvaste saatuses, mis loo-
vad korda ja hoiavad maailma üleval. Isegi ilmalikud
seadused on väga nõudlikud: nad ei luba riigi või isikute
au haavamist; kaitsevad ka kodanikke, kelle usutundeid
haavatakse.

III. Pühitse pühapäeva!

Meie peame Jumalat kartma ja armastama, et meie
ei põlga Jumala sõna ega jutlust, vaid et meie seda pühaks
peame, heal meelel kuuleme ja õpime. (M. L.)

*) Tigidast = kurjast, pahest.

Kolmas käsk kaitseb Jumala austamist sõnas ja kombes, ta kaitseb Jumala sõna ja jumalateenistust ning keelab kõige selle põlgamist, halvaks pidamist, pilkamist.

Meie ei pühitse saba t i t ehk hingamispäeva, 7. nädalapäeva, nagu juudid, vaid 1. nädalapäeva, pühapäeva, sest see päev oli Jeesuse Kristuse ülestõusmise päev.

Kirikuaasta tähtsamad pühapäevad ja pühad on järgmised: 4 Kristuse tulemise pühapäeva enne Jõulu, Jõulud, Uue aasta päev, Kolme kuninga päev ehk Kristuse ilmumise püha, misjoni püha (6. jaan.), mõned pühapäevad pärast Kristuse ilmumise püha, 6 Kristuse kannatamiseaja pühapäeva (6. pühapäev on Palmipuude püha); esimeses kannatamiseaja nädalas on Palve- (ja meelearanduse-) päev. Palmipuude pühale järgnevad Suur neljapäev, Suur reede, Ülestõusmise pühad, mõned pühapäevad pärast Ülestõusmise pühi, Taevaminemise püha, Nelipühad, Kolmainu Jumala püha ja selle järele umb. 25 pühapäeva pärast Kolmainu Jumala püha; viimase pühapäeva nimi novembri lõpus on Surnute püha, millega lõpeb kirikuaasta. 25. märtsil on Maarjapäev, 24. juunil Jaanipäev, teisel oktoobri pühapäeval Lõikuse püha ja 31. oktoobril (või järgneval pühapäeval) Usupuhastuse püha.

Peale nende pühade pühitsetakse riiklikke pühi, nagu vabariigi iseseisvuse aastapäeva 24. veebr. j. m.

Nimetused „paastuaeg“ ja „lihavõte“ on jäänud katoliku ajast. Juuni kuus pühitseti vanal ajal paganlikku loodusepüha; kristlik kirik ühendas selle püha Ristija Johannese nimega, kes kuulutas Jumala sõna vabas looduses ja rääkis tulest, millega ristib Messias ja mis peab põletama haganaid.

Pühapäeval ei ole kutsetöid; võib olla ainult hädatöid ja neid, mis on vaja inimeste ja loomade toitmiseks. Pühapäeval on lubatud mõistlik ja kaine meelelahutus ning eriti hoolitsemine hinge ja vaimu arengu eest. Pühapäeva pühitsemine on iseäranis arenenud Inglismaal.

Ei või jätta nimetamata, et inimestel peab olema eriline aukartus kalmistute vastu: seal ei tohi olla rahu- ega korrarikumisi, rääkimata rüvetustest. Sama nõue käib ka kirikute kohta.

IV. Austa oma isa ja ema, et sinu käsi hästi käib ja sina kaua elad maa peal!

Meie peame Jumalat kartma ja armastama, et meie ei põlga ega vihasta oma vanemaid ja isandaid, vaid et meie neid peame au sees, neid teenime, nende sõna kuuleme, neid armsaks ja kalliks peame. (M. L.)

Neljas käsk kaitseb vanemate au ja väärtust ja keelab vanemate ning kodu halvaks pidamist. See, kes laseb ennast kodus hästi kasvatada, on tubli ja terve ja tema elu on juba selle tõttu õnnelikum ning võib kauem kesta. Igal ajal on peale vanemate olnud ülemaid ehk isandaid, kes valvavad korra ja õiguse üle. Muidugi on nad demokraatlikus riigis inimlikumad kui endisel ajal, kuigi näit. prokurör ehk süüdistaja ja kohtunikud on ka demokraatlikus riigis väga nõudlikud ja iseseisvad ülemad ehk isandad.

Inimene ei tohi häbeneda oma päritolust ega kodust. Kodu on lapsele ka tähtsaks eelkooliks: ta õpib seal teenima, väikseid töid tegema ja seeläbi kasulik olema.

V. Ära tapa!

Meie peame Jumalat kartma ja armastama, et meie oma ligimese ihule ei tee ühtegi kahju ega kurja, vaid et me teda aitame, temale head teeme kõiges tema ihu hädas. (M. L.)

Viies käsk kaitseb inimese ja üldse iga elu ning keelab elu hävitamast, temale kahju, valu ja kurja tegemast. Eksimused viienda käsu vastu on jämedad ehk otseskoheused, näit. kui tapetakse või haavatakse, ja peened ehk kaudsed, kui ligimest vihastatakse, kurvastatakse, temale ülekohut tehakse, nii et peale hinge ka tema ihu ja kõik olemine selle all kannatavad. Jeesus ütles, et selle käsu vastu eksib ka see, kes ilmaasjata kannab viha oma südames ligimese ehk venna vastu ja teda sõimab. Meie ligimeseks pole alles see inimene, kes on sattunud hätta, — ei, vaid meie ligimeseks on ka iga inimene, kellega elame koos või läheduses ja kellega meil on tegemist.

Viienda käsu alla kuuluvad laiemas mõttes ka järgmised eksimused: inimeste halb toitmine (kui see ei sünni mõnikord häda pärast), halbade toiduainete müümine, loomade ja lindude tarbetu tapmine, nende piinamine, linupesade hävitamine, puude, põõsaste ja kõigi kasulikkude taimete lõhkumine.

Enese toitmises kuulub inimene selle korra alla, mis valitseb looduses: on loomi, kes toidavad endid taimest või lihast või mõlemast.

Suurimaid eksimusi viienda käsu vastu on joomine ja kõlvatu elu elamine.

Sõjad on veel paratamatud. Vahe on kallaletungi- ja enesekaitsesõja vahel. Seal, kus rahvas ja tema saadikud ise võivad kaasa rääkida riigi asjus, väheneb sõdade hädaoht.

VI. Ära riku abielu!

Meie peame Jumalat kartma ja armastama, et meie elame puhtalt ja kainelt tegudes ja sõnades ja et igauks austab ja armastab oma abikaasat. (M. L.)

Kuues käsk kaitseb abielu ja keelab abielu murdmist ning igasugu nilbust ja roppust sõnades ja tegudes.

Kuuenda käsu vastu on kohutavaid eksimusi. Loodus ja tema seadused maksavad inimestele kõlvatu elu eest tihti halastamatult kätte. Kuuenda käsu suhtes on usulised nõuded kõrgemad kui ilmalikud seadused.

VII. Ära varasta!

Meie peame Jumalat kartma ja armastama, et meie ei võta ligimese raha ega vara ega kisu enese poole ei kavala kauba ega petise tööga, vaid et meie aitame kasvatada ja hoida tema vara ja peatoidust. (M. L.)

Seitsmes käsk kaitseb ligimese vara ja omandust ning keelab selle võtmist. Otsekohene eksimine seitsmenda käsu vastu avaldub varguses, petmises ja röövimises. Kaudsed eksimused on: halb ja laisk töö, mis

väärtuselt ei vasta palgale ehk tasule, palga ehk tasu maksmise viivitamine tehtud töö eest, võla mittemaksmine ja eriti väikeste võlgade „unustamine“, laenatud asjade rikkumine ja nende varjamine või nende õige kuuluvuse salgamine. Ka väike vargus on vargus. Seadus karistab ka sendilisi vargusi. Varguste alla kuulub samuti vaimuvara lubamatu võtmine, kui näit. tehakse sõnasõnalisi väljavõtteid mõne autori raamatust või mõnest ajalehest, üldse teise teosest, just nagu oleksid need oma mõtted.

Iga mees ja naine, noor ja vana peab olema aus jala-tallast kuni pealaeni! Ausus peab valitsema kodus ja koolis, äris, turul ja majapidamises, tööandja ja palga-saaja juures. Südametunnistus ning vääriline au- ja ene-setunne peavad visalt ja igalpool võitlema selle häbistava ja alatu teguviisi ja isegi harjumuse vastu, mille nimi on — vargus.

Seitsmendale käsule vastupidises mõttes tuleb hinnata töökust, usinust, ettevõtlikkust, ausat ja täpset asja-ajamist.

VIII. Ära räägi valetunnistust oma li-gimese vastu!

Meie peame Jumalat kartma ja armastama, et meie ei valeta kavalasti oma ligimese peale, teda ära ei anna, keelt ei peksa ega tõsta kurje kõnesid tema peale, vaid et me kostame tema eest, kõneleme temast kõilke head ning käänname kõik asjad heaks. (M. L.)

Kaheksas käsk kaitseb ligimese ausat nime ja üldse tõtt ning keelab iga valet. Inimeste vastu tuleb olla heasoovlik, eemale peab meist jääma kadedus ja salalikkus, mis kardavad tõtt ja armastavad valet. Valet tuleb vihata: vale võib saada teatud mõttes hinge hai-guseks.

Ka igapäevases elus tuleb seista nagu kohtulaua ees, kus nõutakse tõtt. Kohtus käib vanne ja töotus järgmi-selt: „Mina töotan ja vannun, et ma oma südametunnis-tuse järele ainult puhast tõtt tunnistan, vaatamata sõp-ruse, isikliku kasu või vaenu peale, ja et ma midagi ei

salga, mis ma tean, meeles pidades, et seadus valetunnis-
tust nuhtleb raske karistusega.“

Ekslik on arvamine, et hädavale olevat lubatud. Inimesed nimetavad isegi väikseid juhtumisi ja oma halbusi „hädaks“ ja arvavad täiesti ekslikult, et siis tohtivat valetada. Tõsisematel juhtudel, näit. raske haiguse või hingekannatuse puhul, võib tõtt ainult pehmenada, ilma et valetada.

Kui meie ise tõsiselt püüame olla ausad ja õiglased, hoiduda laimust ja „pori pildumisest“ teise pihta, siis mõjutame ka teisi heas suunas. See on püha töö tõe ja au kaitseks.

IX. Ära himusta oma ligimese koda!

Meie peame Jumalat kartma ja armastama, et meie kavalusega ei püüa oma ligimese pärandust või koda ega kisu enese poole õiguse nimel, vaid et me teda aitame, et tema seda enesel võiks pidada. (M. L.)

X. Ära himusta oma ligimese naist, sulast, ümmardajat, veiseid ega muud, mis tema päralt on.

Meie peame Jumalat kartma ja armastama, et meie ei avatle ega vägisi ei võta oma ligimese naist, peret ega veiseid, vaid et meie neid manitseme, et nad paigale jäävad ja teevad, mis nende kohus. (M. L.)

Üheksas ja kümnes käsk kaitsevad üldse ligimese vara, peret ja loomi ning keelavad kõige selle himustamist ja enesele püüdmist, mis teise päralt, ja ahnust.

Elus tuleb õige palju ette kõiksugu protsesse päranduse pärast: protsessivad õed ja vennad, mitte harva leseema vastu, püütakse valetada, võltsida ja ähvardada, altkäemaksu anda; kättemaksus ja kadeduses pistetakse hooneid ja muid päraldusi põlema, raiutakse puid võõrast metsast, tapetakse ligimese veiseid, lambaid, kodulinde j. m. s. Mitte harva ei tule ette, et meelitatakse ligimese teenijaid ja töölisi enda teenistusse, ja kohtutes on palju protsesse abielurikkumise pärast ja laste, iseäranis vaes-

telaste õiguste ja varanduste kaitseks. Kõike seda ei tohi olla!

Kaasinimeste vastu tuleb olla heasoovlik ning nõu ja jõuga kaasa aidata, et nende töö ja ettevõtte kasvaksid ja areneksid.

[Käsud võib jagada kolme liiki: I, IX ja X käsk räägivad peamiselt südamepattudest, II ja VIII — keelepattudest ja muud käsud tegupattudest.

Kõigi eksimuste, üleastumiste ja pattude juur on südames. Riigi seadused karistavad kodanikke ainult siis, kui eksitakse sõnus, mis laimavad kaas-kodanikku, või teos; halbu mõtteid ega tundeid nad ei karista. U s u s e a d u s e d ehk käsud nõuavad aga palju rohkem: nad karistavad ka lubamatuid mõtteid ja tundeid. Seepärast peab usklik inimene täielisem olema kui mitteusklik. Ka on usklik kodanik oma kõrgema kõlblusega riigile ja ühiskonnale väga kasulik.]

K ä s k u d e l õ p p s õ n a d : Mina, Issand, sinu Jumal, olen püha vihaga Jumal, kes nuhtleb vanemate patud laste kätte kolmandast ja neljandast põlvest saadik, nende kätte, kes mind vihkavad; aga neile, kes mind armastavad ja peavad minu käske, teen mina head tuhandest põlvest saadik.

Jumal ä h v a r d a b nuhelda kõiki, kes neist käskudest üle astuvad; seepärast peame meie tema viha kartma ja mitte tegema nende käskude vastu. Aga tema töötab armu ja kõike head kõigile, kes peavad need käsud; seepärast peame meie teda ka armastama, tema peale lootma ja hea meelega tegema tema käsku mööda. (M. L.)

Neist sõnust näeme, et Jumala armastus on suurem kui tema püha viha ja et igal teol on oma tagajärjed. Ka igapäevases elus ja ühiskonnas hinnatakse tegusid ja nende tagajärgi hästi või halvasti; seda hinnangut nimitatakse kõlbliseks tasuks. Nagu looduses valitsevad seadused, nii valitseb ka inimeste ja rahvaste elus

Jumala seatud „kõlbline maailmakord“. Head tuleb küll armastada headuse enese pärast, kuid selle tagajärgedest tohib rõõmu tunda; see ei tähenda ammugi, et tehakse head tasu pärast.

C. Rahva kalduvus paganuse poole. Moosese seadused.

Maailmas pole teist rahvast, kellele oleks osaks saanud nii vägev jumalailmutus kui iisraeli rahvale päästmise näol viletsast ja raskest põlvest Egiptuses ja Siinai sündmuses. Ei ole teist rahvast, kellele oleks olnud juba väga vanal ajal, 1300 a. e. Kr., nii suur prohvet kui Mooses. Kuid rahva vastuvõtlikkus oli õige väike: rahvas seisis veel madalal usulisel ja kõlblisel tasemel. Orjastatud ja põlatud rahvas nägi enda ümber ainult paganust ja aimas seda järel. Usk Aabrahami, Iisaki ja Jaakobi Jumalasse oli seni nagu mingisuguse kattega kaetud. Uus ilmutus ja uued, suured sündmused tulid nagu liiga ruttu. Vanad harjumused ja paganlik, lihalik meel kestsid veel edasi. Sellega on seletatav, et iisraeli rahvas peagi ära langes Jumala käskudest ja nõudmistest, kogudes end kuldvasika ümber. Langusele järgnes karistus ja kahetsus. Niisugune äralangemine ja ümberpööramine kordus pärast, kui rahvas oli isegi juba töötatud maal, väga palju kordi. Sellest näeme, kui suur oli sel vanal ajal paganuse vägi ja kiusatus. Igalpool ümberringi öitses paganausk. Iisraeli rahvast tuli sajandite jooksul kasvatada kõrgemale usule. See rahvas kippus tihti unustama vägevat ning püha Jumalat ja tema seadusi ning nõtkutas oma põlvi kuldvasikate ja muude ebajumalate ees.

Mooses kasvas oma rahvast kõrverännakuil 40 aastat. Ta kasvas teda niihästi usuliselt ja kõlbliselt kui ka ühiselu mõttes. Korraldamata rahvas ei oleks jõudnud pärastpoole võita Kaanani rahvaid. Mooses andis rahvale ka ilmalikke seadusi, hoolitses rahva toitmise, töökorralduse ja kaitse eest. Mooses oli oma rahva suur kasva-

taja ja kujundaja. See töö oli määratu raske. Selle tööga võis toime saada ainult prohvet Moosese suurvaim ehk geenius.

Mooses andis oma rahvale kõiksugu seadusi, mis korraldasid rahva ühiselu.

Mooses seadis rahva üle pealikuid, iga 1000, 100, 50 ja 10 üle, kes mõistsid rahvale kohut ja olid Moosese korralduste täitjaks. Need mehed pidid olema jumalakartlikud, ausad, tööarmastajad ja mitte ahned inimesed (II Moos. 18).

Silma paistavad ka mitmed inimlikud (humaansed) Moosese seadused. Näiteks hebreala soost pärisori, kes oli ostetud, pidi 7. aastal jälle vabaks saama (II Moos. r. 21, 2). Võõraid ei tohtud mitte vaevata ega neile häda teha, meeles pidades oma saatust Egiptuses. Kehvalt inimeselt, kes oli omast soost, ei tohtud võtta laenu pealt kasusid ehk protsente (II M. r. 22, 24). Palgalise palk ei tohtinud üle öö jääda peremehe kätte (III M. r. 19, 13). Iga 7. aasta oli hingamiseaasta: välja- ja aiasaak pidi jääma vaestele, metselajatele ja lindudele (II M. r. 23, 10. 11). Iga-aastaselt lõikusel ei tohtud mitte kõike lõigata, ära noppida ega ära korjata, vaid natuke pidi järele jääma võõrastele ja vaestele (III M. r. 19, 9. 10). Unustatud vihke polnud vaja põlult koju tuua (V M. r. 24, 19).

Mooses pani maksma kindlad seadused inimeste vahekordades ja määras karistusi. Need seadused ja määrused on õige tihti samad, mis Vana-Babüloonia kuninga Hammurabi seadustikus. (Hammurabi elas umb. 2200 a. e. Kr.) Tema seadustik, mis sisaldab 282 paragrahvi, leiti Pärsias, Susa linnas 1902. a. ühel kivisambal, millesse nad olid raiutud. Riiklikud ja ühiskondlikud seadused ja karistused kõrvaldavad omavoli ja isikliku kättemaksmiseõiguse, mis võivad olla taltsutamatud. Seepärast ei või selleaegsele kohtumõistmise põhimõttele, mis esineb ka Hammurabi seadustikus, „silma vastu, hamba vastu“, mitte vaadata kui erilisele karmusele, vaid kui loomulikule vastutusele, mis kõrvaldab omavolilise kättemaksmise, ja pealegi taltsutamatu üli-

määral. Osa kuritegude eest, isegi tapmise eest, määrati ka rahaline tasu. Muidugi on karistuse põhimõtted ajajooksul, eriti uuemal ajal, muutunud, pehmenenud, iseäranis just Kristuse õpetuse mõjul.

Moosese raamatutes on õige palju korraldusi ja määrusi, mis käivad usukommete, eriti ohverdamise ja jumalateenistuse kohta. Kristus jättis nad Uues Seaduses kõrvale. Püsima jäi ainult jumalateenistuse kord, nagu see hiljem välja kujunes juuda rahva palvemajades ehk kogudusekodades ja maksab peajoontes ka kristlikus kirikus: laulud, jumalasõna lugemine, jutlus, palved, millele ristikoguduses juure tuli püha õhtusöömaaja pühitsemine.

Väga tähelepanuvääriline on, et Mooses keelas igasuguse nõiduse. Selle keelu poolest seisis Jehoova-usk võrratu kõrgel (III M. r. 19, 31; 20, 6; 20, 27; V M. r. 18, 9—14).

Moosese tähtsus. Mooses oli Vana Seaduse suurim prohvet, iisraeli rahva juht, kes päästis tema Egiptuse orjusest ja kasvatas teda kõrverändel 40 aastat. Mooses oli oma rahva kõlbluse ja usuliste kommete rajaja ning seaduseandja. Oma iseloomu poolest oli Mooses ustav, sõnakuulelik Jumala vastu ja kannatlik rahva vastu, kes oli kiuslik ja kangekaelne (II M. r. 32, 31—32; IV M. r. 12, 3). Ainult paar korda nõrkas Moosese kannatus (II M. r. 32; IV M. r. 11, 13—15; 20, 8. 11. 12).

Moosese elu võib jagada kolme ossa: kuni 40 a. vanuseni oli ta Egiptuses, 40 a. — 80 aastani kõrves, 80 a. kuni 120 aastani rahva juhiks. Ta suri Neebo mäel heal silma nägemisel ja ihu rammul, see mees, kellega Jehoova rääkis „nagu oma sõbraga“ (II M. r. 33, 11). Keegi ei tea, kuhu ta maeti.

Kuulus on Michelangelo († 1564) raidkuju ühes püha Peetri nimelises Rooma kirikus „Mooses“. Kogu kujus on midagi kaljulaolist algjõudu ja kõrve ürgelu kehastub temas; käsi, mis hoolelt silitab habet, võib iga silmapilk välja sirutada ja majesteetlikult käskida vägeva Jehoova nimel.

§ 8. JOOSUA JA KOHTUMÕISTJAD. KAANANI USK.

Moosese järeltulijaks oli Joosua. Ta ei olnud prohvet, vaid rahva üldjuht Kaananimaa vallutamisel. Kaanani rahvad olid juba paiksed. Nad elatasid endid karjakasvatusest ja maaharimisest. Neil oli ka juba õige kõrgele arenenud linnakultuur. Selle vastu oli iisraeli rahvas ainult karjakasvataja rändrahvas. Igatahes oli ta tugev ja tervetõuline rahvas, kes usalduses ja vaimustuses oma Jumala vastu asus esiisadele kuulunud maade vallutamisele. Sellest jutustab Joosua raamat. Joosua juhatusel vallutati ainult osa maid: põhja- ja lõunapoolne osa ja keskpaik. Nende vahel olevad maaribad põhjapool (Jesre-eli org Kiisoni jõega) ja linnade vöö lõunapool jäid Kaanani rahvaste ja vürstide kätte.

Enne surma kogus Joosua rahva Seekemi linna, kus ta teda manitses jääda truuks Jehoovale, sest ta nägi, et Kaanani usk ja kumbed võivad saada hädaohtlikuks rahvale. Suriija ütles: „Mina aga ja mu pere, meie tahame Jehoovat teenida!“ Rahvas vastas: „Meie tahame Jehoovat, oma Jumalat, teenida ja tema sõna kuulda,“ kuid täita ei suutnud järeltulev sugu seda mitte (Joos. r. 24, 14—28).

Kaananimaa jagati aja jooksul rahva 12 suguharule, kes tekkisid Jaakobi poegadest. Leevi suguvõsa, kes pidi astuma templi teenistusse, ei saanud maad, küll aga 48 linna teiste suguharude keskel ja $\frac{1}{10}$ osa maksudest. Joosepi suguharu sai kaks osa, poja Evraimi ja Manasse järgi.

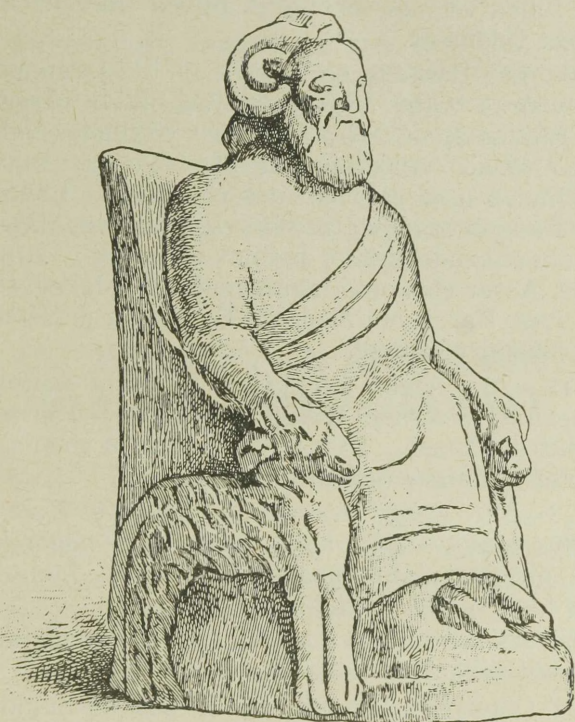
Joosua juhatusel kujundas iisraeli rahvas riigi; tal oli nüüd teatud maa-ala, mis järkjärgult suurenes. Iisraeli rahvas avaldas sealjuures suurt jõudu ja ta jäi võitjaks. Võitja võttis üle võidetute kultuuri, kuid usuliselt sattus ta mitmeks sajandiks Kaanani mõju alla. Alatasa tuli võidelda paganuse vastu. Ka tegid ümberolevad rahvad palju raskusi ja häda oma pealetungimisega. Rahva juhtideks said siis „kohtumõistjad“.

Kohtumõistjad olid rahva kangelased ja ajutised valitsejad, kes juhtisid teda võitluses naabruses olevate rahvaste vastu. Need olid ammoni, edomi, midjani, amaleki, moabi ja vilisti rahvas. Need rahvad võtsid aegajalt sõjaretki ette Iisraeli maale, röövisid ja tapsid ning panid makse peale. Siis ilmusid kohtumõistjad. Nad kutsusid rahvast üles meelearandamisele, ebajumalate kõrvaldamisele ja juhtisid teda võitlusse pagana-rahvastega. Rahvas pääsis võorast ikkest ja võis siis mõni aeg jälle rahu elada. Neid lugusid kirjeldab Kohtumõistjate raamat. Kohtumõistjaid oli 12, nende hulgas Barak (= välk) ühes naiskangelase Debooraga (= mesilane), Gideon, Jefta, Simson j. t. Nende ajajärk kestis umbes 1250—1050 e. Kr.

Kaananirahva usk, mille mõju oli iisraeli rahva keskel aegajalt väga suur, oli looduse, s. o. taeva, päikese, kuu, kõue, mägede, kivide, jõgede, allikate ja taimete ehk maaviljakuse jumaldamine. Jumalate üldnimi oli baal, s. o. isand ehk valitseja, nimelt mõne linna, kõrgustiku või maaosa valitseja. Tema kõrval oli naisjumal baalat (= emand). Baalide vastased olid Moolok (põud, kuumus) ja naisjumal Astarta, kes nõrgestasid ja hävitasid looduse sigitavat jõudu. Baalidele ohverdati kõrgustikkudel (baamadel). Altari kõrval seisis kivisammas ja mingi püha puu ehk puust vai püha puu asemel. Ohverdati loomi, vilja, äia saadusi, juukseid, ka inimesi. Ohvripeod pidid näitama, kuidas looduse elustavad jõud kahanevad ja kaovad ning siis jälle uuenevad ja oma külust pakuvad. Iseäranis pidurikas oli viinamarjade lõikuseaeg. Ohvripidudel ei olnud ainult preestrite usu-lisi toiminguid, vaid veel rohkem kõiksugu lõbusid, mis ulatusid hullustuseni ja kõlvatuseni.

Iisraelis hakati Jahvet ka „baaliks“ hüüdma ja kõrgustikkudel (baamadel) ohverdama sellele oma baalile, isegi lapsi. Usklikkude ringkonnas, iseäranis Siilo linnas, tekkis seepärast protesteeriv vastasvool: ilmus prohveteid, kes ümber rändasid ja vaimustusega kuulutasid ja nõudsid puhast Jahve-usku. Ilmus mehi, kes pühendusid Ju-

malale (nasiirid) ja andsid töotuse juukseid mitte lõigata, neid mitte ohverdada, viina ehk baali jooki mitte tarvitada ja elada lihtelu, nagu iisraeli rahvas omal ajal elas oma vägeva Jumala kaitsel kõrves, mõne taime okste varjul — lehtmajas.

Baal.

§ 9. DEBOORA-LAUL.

(Kohtum. r. 5.)

Deboora-laul on kõige vanem iisraeli usuline laul. Ta tekkis umb. 1250. a. ümber. Temas kirjeldatakse, kuidas kohtumõistjad, rahva kangelased Barak ja

Mooses ja prohvetid.

4

naine Deboora löid Sisera, Kaanani kuninga Jabini sõjapealiku väed Kisoni jõe kaldal.

Lp.: Kohtum. r. 5. — Sisukokkuvõtt: salm 1—5: Alguses on kiitus Jehoova abi eest, kes tuli Siinai mäelt piksepilves oma rahvast aitama ja päästma: maa värises, taevas ja pilved tilkusid, mäed sulasid tema tulemisel.

S. 6—18: Iisraelis oli hädasohtlik elada, sest valitses võõras võim: kartuse pärast käidi kõveraid teid mööda; rahvas ägas võõra ikke all; võitlustes vähenes ta arv. Siis tõusis naiskangelane Deboora „rahva emana“ ja kihutas oma rahvast üles võitlusele. Ilmus kangelane Barak, et võidelda ja viimaks võita vaenlased, kuigi iisraeli suguharude keskel polnud ühtmeelt: Ruuben oli suureline, Asser elas oma lagunened kohtadel edasi; ainult Isaskar, kust Barak oli, Evraim, Benjamin ja Sebulon virgusid ja läksid võitlusse.

S. 19—22: Algas võitlus Kaanani kuningate ja nende pealiku Siseraga Kisoni jõe ääres. Taevas ja tähedki võitlesid kaasa. Barak võitis. Palju vaenlasi uppus jõe vetesse ja langes hobuste kapjade alla.

S. 23—27: Keegi iisraeli naine Jael tappis Sisera, kes põgenes selle naise telki. Kui põgenik kustutas oma piinavat janu, haaras teda naise Jaeli hoop ja ta tagus tema peast telgi pulga läbi.

S. 28—30: Sisera ema ootas ilmaasjata oma poja tulekut rikkaliku saagiga.

S. 31 (lõpp): „Jehoova, nõnda peavad hukka saama kõik su vaenlased; aga kes sind armastavad, peavad olema nõnda kui päike tõuseb omas väes.“

Deboora-laul on hoogus ja tunderikas sõnasünnitis: Jehoova väele ei saa ükski vaenlane vastu panna, looduski on tema teenistuses; tema hoiab ja kaitseb oma rahvast. Deboora ja Barak on rahva kangelased, keda kiidetakse ja ülistatakse. Põlguse väärilised on need suguharud, kes ei tulnud kaasa võitlema. Neetud olgu need, kes ei tulnud appi, kui Jehoova oli abiks. Taeva tähed, jõe voolud ja hobuste kabjad virutasid vaenlase

põrnu, nii et ükski ei pääsenud. Vahva ja leidlik (meie aja mõttes küll julm) naine Jael valmistas vaenlaste pealikule haleda ja alandava surma. Ärgu olgu vaenlane rõõmus saagi üle. Seda ta ei saa. Sisera ema ja vürstlikud naised vahtigu, oodaku ja karjugu ainult meeletehes. Jehoova ja tema päike on rahvale võiduks.

Kohtumõistjate raamatule, mis kirjeldab võitlusi ja sõdu, järgneb *Ruti raamat*, milles peegeldub rahuaja vaikne elu: Moabi rahvusest, pagana soost naine, nimega Rutt, saab Petlemmas odralõikuse ajal iisraeli mehe Boasi naiseks. Nende lapselaps oli Iisai, Taaveti isa. Seega kuulub ka Rutt kuninga Taaveti esivanemate hulka. Siin unustatakse sallimatus paganate vastu.

§ 10. PROHVET JA KOHTUMÕISTJA SAAMUEL. KUNINGAS SAUL.

Saamuel elas siis, kui kohtumõistjate aeg jõudis lõpule, s. o. umb. 1050 aastat e. Kr.

Iisraeli rahvas oli saanud endale isamaa, vabaduse, seadused ja usuelu, mis vähemalt põhimõtteliselt oli vaba ebajumalatest ja paganusest, kuid tal puudus kindel ja püsiv riigikord. Kohtumõistjad olid ainult ajutised rahva juhid. Harilikult olid juhtideks rahva vanemad ja ülempreester. Saamuel nõudis, et rahva ja riigi juhtimine olgu ikka täiel määral vaimulikkude ja Jumalalt saadetud prohvetite käes. Niisugust riigi valitsemiseviisi, milles ülim võim on vaimuliku käes, nimetatakse teokraatiaks (= Jumala valitsusevõim). Mooses oli rändaja rahva teokraatlikuks valitsejaks väljaspool Kaananit, Saamuel sai Iisraeli riigi teokraadiks Kaanani maal enesel.

Saamueli lugusid kirjeldavad kaks Saamueli raamatut, milles on aga ka juba esimeste kuningate, Sauli ja Taaveti, lugusid.

Ex bibl. univ. Tart.

S a a m u e l oli leviidi Elkana ja tema naise Hanna poeg Evraimimaal. Hannal polnud lapsi. Kord läks ta Siilosse, Jehoova kotta, palvetama. Ta palus härdalt, et Jumal kingiks talle poja, kelle ta töötas pühendada temale. Nii see sündiski. Pojale pandi nimi Saamuel (= Jumal kuulis). Kui Saamuel võrsus 4—5-aastaseks, viis ema ta Siilo jumalakotta ülempreestri Eeli teenistusse. Eeli oli küll jumalakartlik mees, kuid pehme. Tema kaks poega olid kõlvatud ja ülekohtused noormehed.

Siis ilmutas Jumal ennast Saamuelile unenäos. Ta kuulis öösel oma nime nimetatavat ja läks Eeli juure, arvates, et see teda on kutsunud. Eeli eitas seda. Nii sündis see kaks korda. Siis ütles ülempreester Saamuelile, et küllap Jehooval on talle midagi ilmutada; ärgu ta tulgu enam tema juure. Nii see ka sündis. Jumal ilmutas ennast Saamuelile. Järgmisel hommikul jutustas Saamuel Eelile, et Jumal ennast temale tõesti on ilmutanud ja teada annud Eeli ja ta poegade saatuse: ülempreestri pehmust ja nõrkust ning ta poegade ülekohut ei saa lepitada Jumala ees; isa ja poegade päevad on loetud. See läks ka täide. Tekkis sõda rahva kõige kurjema vaenlasega — vilistidega. Rahva vanemad viisid iisraeli mehed nende vastu sõtta. Ka võeti Siilost seaduselaegas ja kanti lahinguväljale, et selle õnnistusel ennem saada võitu. Kuid Jumala vaim ei olnud rahvaga ega tema juhtidega. Vilistid võitsid ja võtsid isegi seaduselaeka saagina. Paljud langesid, nende hulgas ka Eeli pojad. Kui käskjalg sellest teatas elatanud Eelile, kukkus ta istmelt, murdis kaelaluu ja suri.

S a a m u e l sai pärast valitsejaks Iisraeli üle. Tema üleskutsel ja nõudmisel parandas rahvas meelt. Siis lõi Saamuel vilistide väed, nii et nad tema valitsuse ajal, mis kestis umb. 40 aastat, enam ei tulnud iisraeli rahva kallale.

Saamueli abilisteks valitsemises olid tema kaks poega, kuid ka need polnud õiglased ega ausad. Siis nõudsid rahva vanemad Saamuelilt, et rahva üle seataks k u n i n g a s, nagu teiste rahvaste juures. See kõne ei meeldi-

nud prohvet Saamuelile, kuid viibides palves ja saades ilmutusi Jumalalt, oli ta nõus järele andma ning võidis Iisraeli esimeseks kuningaks Sauli (umb. 1020—1000 aastat e. Kr.). Saul oli vahva, arukas ja lihtne mees (I. Saam. r. 10, 17—25; 11; 13, 5—14). Ta võitles hästi Ammoni, Moabi, Edomi ja eriti vilistide vastu. Kuid siis tuli murrang ta hinges: ta läks kurvameelseks. Mõned kokkupõrked Saamueliga aitasid seks kaasa. Siis valis Saamuel Sauli järeltulijaks Taaveti, Iisai poja Petlemmast (I Saam. r. 16). Taavet oli osav niihästi relvade tarvitamises kui ka kandle mängus. Üksvahe pidi ta kandlemänguga rõõmustama ja rahustama kurvameelset ja tujukast Sauli, mis talle aeg-ajalt ka korda läks. Kuid Saul vihkas Taavetit kui oma võistlejat. Ta tahtis teda kord tappagi, aga Taavet pääsis oma osavusega, kui kuningas kord oda ta pihta virutas, ja põgenes selle järel.

Kui Saamuel suri, leinas teda kogu rahvas. Tema elulugu ja tegevus näitavad, et Jumal hakkas äratama, alates temast, vägevaid prohveteid, kes juhtisid rahvast ikka jälle tagasi Jehoova juure, kui ta langes pagana-või poolpaganausku. Ka astus Saamuel välja, nagu päras-tisedki prohvetid, iga kurjuse, ülekohtu ja kõlvatuse vastu, mis tuli ilmsiks valitsejate tegudes või rahvaelus.

Saamueli ajal viidi ka läbi võimu ja valitsuse jaotus: ilmalikuks valitsejaks sai kuningas, vaimulik ülem-juhatus jäi ülempreestri või aegajalt ilmuvate prohve-tite kätte. Seega sai prohvet Jumala meheks ja saadikuks, kes 1) võitles paganuse vastu, kaitstes Jehoova au ja tema käske, 2) paljastas valitsejate ja rahva jumalakartmatust, ülekohtu, patte ja eksimusi, ähvardades ja ennustades karistusi või kuulutades ümberpöörnuile armu ja õnnistust; 3) prohvet oli sõbraks ja nõuandjaks kuningale, kui see võttis kuulda tema nõu, ja oli kuninga vastane, kui see taganes Jumalast: kuningas oli küll võimas, aga prohvet oli veel võimsam ja kuulutas Jumala ilmutuste tagajärjel kuningale ja riigile nuhtlusi.

§ 11. KUNINGAS TAAVET.

(Umb. 1000 a. e. Kr.).

Taavet oli kõige noorem Iisai 8 pojast Petlemmas. Kui Saamuel valis ta Sauli järeltulijaks, oli ta isa karju hoidmas. Teda kirjeldatakse meeldiva poisina: ta silmnägu oli päevitanud, kenad olid ta silmad ja kaunis ta kuju. Juba noorena oli ta tark ja vahva, armastas muusikat ja laulu, oli jumalakartlik, usklik, ettevõtlik. Karjapoisikesest kerkis ta paljude raskuste järel kuninga troonini. Ta võeti kuningakotta, kus ta kandlemänguga pidi lahutama kuninga Sauli meelt. Kuninga vastu, kes teda vihkas ja taga kiusas, oli ta aupaklik ja alandlik, ka siis, kui ta elas paos. Oma tundmustes oli ta õrn ja sügav (mida näeme tema sõprusest Sauli poja Joonatani ja tema ning ta isa Sauli surma leinamisest: „ammulaul“ II Saam. r. 1, 17—27; ka leinas ta oma mässulise poja Aabsalomi surma taga: II Saam. r. 19, 1—5). Oma eksituste äratundmises oli ta otsekohene ja kandis alanduses nuhtlust (prohv. Naatani mõistukõne utetallest II Saam. r. 12, 1—7; Sime'i sajatamine põgenemisel Aabsalomi eest II Saam. 16, 5—10; laul 51).

Taaveti valitsuse aeg ja tegevus olid väga õnnelikud ja omandasid endale jäädava kuulsuse, hiilguse ja suurus. Taaveti troon sai nagu eeskujuks tulevasele Mesialle, keda pärastised prohvetid hakkasid ette kuulutama; seepärast nimetati Messiat „Taaveti pojaks“.

Kuningas Taavet võitis lõplikult vilistid, need õelamad iisraeli vaenlased. Riigile asutas ta keskkoha Jeruusalemma linnas äravõitmise, kindlustamise ja kaunistamisega. Siioni kants ja loss ühes pärastise Saalomoni templiga said Juudamaa südameks. Ammon, Moab ja Edom pidid Taavetile alla andma. Tema riigi piirid ulatusid Hermoni ja Liibanoni mägedest Punasemereni ja Vahemerest Süüria-Araabia kõrveni. Elanikkude arv oli umb. 3—4 miljoni ümber. Kaitsjast riigist sai pealetungija riik. Alaline sõjavägi seati. Kõrgemad riigiametid asutati, nimelt sõjapealiku, riigi-

kantsleri, kuninga sekretäri, kojapreestri, avalikkude tööde valvaja (ministri) ametid. Eriti hoolitses Taavet jumalateenistuse eest, suurendades selle mõju ja kaunidust suurte laulu- ja pasunakoorige, kel olid andekad juhid.

Taaveti 40-aastane valitsuseaeg oli iisraeli rahva ja riigi arengu haripunktiks, millest ta pärast alla vajus. Mooses oli rahva suurim prohvet, Taavet tema suurim kuningas.

Kuninga Taaveti tegusid kirjeldab II Saamueli raamat ja I Kuningate raamat (2 peatükki).

§ 12. PROHVET NAATAN.

Prohvet Naatan oli Taaveti koja- ehk õueprohvet ja nõuandja. Nii andis ta nõu, et mitte Taavet, vaid tema poeg Saalomon ehitaks Jehoovale templi. Naatani nõuandest oli kuulda isegi etteheidet, miks peaks lihtsa jumalatelgi asemele astuma tore tempel. Kui rahvas rändas veel kõrves, siis armastas Jehoova oma rahvast; kuid Kaananimaal ei võinud seda armastust alati olla, sest Iisrael aimas järele seda, mida tegid teised rahvad — kaldus paganusele ja kõrgile eluviisile.

Südilt ja julgelt astus prohvet Naatan üles kuninga vastu, kui see võttis endale Uuria naise Batseba. Sel ajal oli sõda Ammoniga. Kuningas saatis ühe oma pealiku, Uuria, kes viibis ajutiselt puhkusel, uuesti sõtta, kus ta langes, nii et kuningas võis siis seaduslikult tunnistada Batsebat, kes hakkas temale meeldima, oma naiseks. Prohvet Naatan ei võinud siin vaikida ja avastas kuningale tema patu. Naatan astus kuninga ette ja jutustas talle mõistukõne utetallest (II Saam. r. 12): Ühes linnas elas kaks meest — rikas ja vaene. Rikkal oli palju lambaid ja veiseid, vaesel oli aga ainsam utetall. Seda ta hoidis, toitis ja hellitas. Kord tuli rikka mehe juure külaline. Rikkal oli lambaid ja veiseid küllalt, et lasta neist valmistada roogasid, aga selle asemel saatis ta vaese

juure, laskis temalt võtta ta ainsa utetalle ja sellest valmistada roa.

Selle loo kuuldes sai Taavet vihaseks ja hüüdis: „See mees on surma väärt!“ Siis ütles Naatan kuningale: „Sina oled see mees!“ ja tegi talle raskeid etteheiteid Batseba pärast, kellega ta võrdles kehva mehe utetallekest. Siis alandas kuningas ennast, tunnistas oma patu üles ja palus andeks. Nuhtluse pidi ta aga kandma: kui Batsebalt sündis laps, suri see.

Taaveti ja Batseba teine poeg, Saalomon, sai küll kuulsaks kuningaks, kuid oma valitsuse teisel poolel „tegi ta kurja Jehoova silma ees“, võttis naisi paganamailt ja andis neile luba kummardada ebajumalaid ja tegi seda ka ise kaasa. Siis süttis Jumala viha Saalomoni vastu põlema. Keegi prohvet Ahia ennustas sõjapealik Jeroobeamile, et tema saab suure osa Saalomoni riigist endale, nimelt 10 põhjapoolse suguharu maa. Saalomon ehitas Jehoovale küll toreda ja hiilgava templi, kuid jumalakartus hakkas kaduma ja riigi sisemine jõud pudenema.

§ 13. RIIGI SAATUS KUNINGATE AJAL.

A. Saalomon.

Iisraeli teiseks kuningaks oli Saalomon (umb. 950 a. e. Kr.). Ta valitses 40 aastat. Saalomon ei armastanud sõdu; selle eest sõlmis ta lepinguid teiste riikidega, näit. Föniikia kuningaga ja Egiptuse vaaraoga. Kaubandus õitses. Riik läks rikkaks. Hõbedat olevat olnud nii palju kui kive Jeruusalemma uulidel. Saalomon hakkas viimaks armastama Aasia isevalitsejate ja despootide hiilgavat ja toredat elu ning paganlikke naisi. Riigimaksud olid kõrged. Kuningas laskis ehitada Jeruusalemma lossi, trooni- ja kohtusaali, ilustas ka muidu ja kindlustas linna.

Saalomonil oli nõrkuste kõrval ka häid hinge omadusi, iseäranis, kui ta oli noorem. Ta oli usklik ja tark. Ta

lõi 3000 õpetusesõna ja üle 1000 laulu. Ka pani ta tähele loodust ja kirjeldas seda. Kuulsaks sai ta toreda templi ehitamisega, mis kestis 7 aastat. Ehitusmaterjali, eriti Liibanoni seedripuude saamiseks sõlmis ta lepingu Tüüruse kuninga Hiiramiga.

Saalomoni hiilgus ja kuulsus olid nii suured, et mõned pärastised muhameedlaste riigipead kandsid tema nime — Suleiman.

B. Lahutatud riigid ja nende saatuse ülevaade.

Pärast Saalomoni surma, tema poja Rehaabeami ajal, lagunes riik umb. 933. aastal kahte ossa: lõunariiki ehk Juuda riiki, mille pealinnaks oli Jeruusalemm, ja põhjariiki ehk Iisraeli riiki, mille pealinnaks oli esmalt Seechem ja siis Samaaria linn. Riigi jagamise põhjuseks oli see asjaolu, et põhjapoolne rahvas, Iisrael, ei tahtnud olla Juuda kuningate „ikke“ all; ka kaldus Iisrael rohkem sõpruse poole paganatega. Juuda riik edenes rahu- lisemalt, isa järel astus harilikult poeg troonile; aga Iisraeli riiki vapustasid tihti kuningakoja mässud ja sõjad, mida tuli pidada eriti Süüria ehk Aramea riigiga, mille pealinnaks oli Damaskus.

Mõlemas riigis valitses kuni nende olemasolu lõpuni ligi paarkümmend kuningat.

Taaveti, Saalomoni ja lahutatud riikide kuningate valitsust kirjeldavad kaks Kuningate ja kaks Aja raamatut. Neis raamatuis iseloomustatakse mõlema riigi kuningaid, kas nad tegid, mis oli „õige“ või mis oli „kuri Jehoova silma ees“. Lõunariigis oli igatahes rohkem usklikke kuningaid.

Tähtsamad usklikud kuningad lõunariigis olid: Hischia (a. 700 ümber), kelle valitsuseajal elasid prohvetid Jesaja ja Miika; Josia (a. 620 ümber), kes oma riigis läbi viis usupuhastuse; prohvet Jeremia algas oma tegevust kuninga Josia valitsuse ajal.

Põhjariigis astusid üles järgmised prohvetid: Elias, umb. 850. a. ümber, kui valitses kuningas Ahab, ja Amos

ning Hosea umb. 750. a. ümber, kui valitses vägev ja suur, kuid jumalakartmata kuningas Jeroobeam II.

Kuninga-ameti seadmisega läks Juuda ja Iisraeli riik küll tugevamaks, kuid ainult ajutiselt. Peagi tuli ilmsiks, et kuningate võimuahnus, jumalakartmatus, riigi lahutamine, omavahelised sõjad, ülekohtune valitsemiseviis, paganus ja selle halb mõju nõrgestasid rahva vaimset ja riiklikku jõudu. Prohvetid hakkasid ennustama Jumala karistust, raskeid aegu ja viimaks riigi kadu. Nad avaldasid vaenu selleaegse kuninga-ameti ja peaaegu kõigi kuningate vastu ja kuulutasid ette tulevast jumalakartlikku, vägevat ja jumalameelepäralist kuningat, Messiat. See pidi rahva ümber pöörama ning saama tema päästjaks ja uue aja toojaks.

Aastal 722 võitis Assüüria kuningas Salmansar põhjariigi ära. Osa rahvast (üle 27000 mehe) viidi Assüürimaale vangi ja sealt saadeti asunikke Samaaria-maale. Ülejäänud iisraeli sugu sulas nendega ühte: nii tekkis pärastine samaaria rahvas.

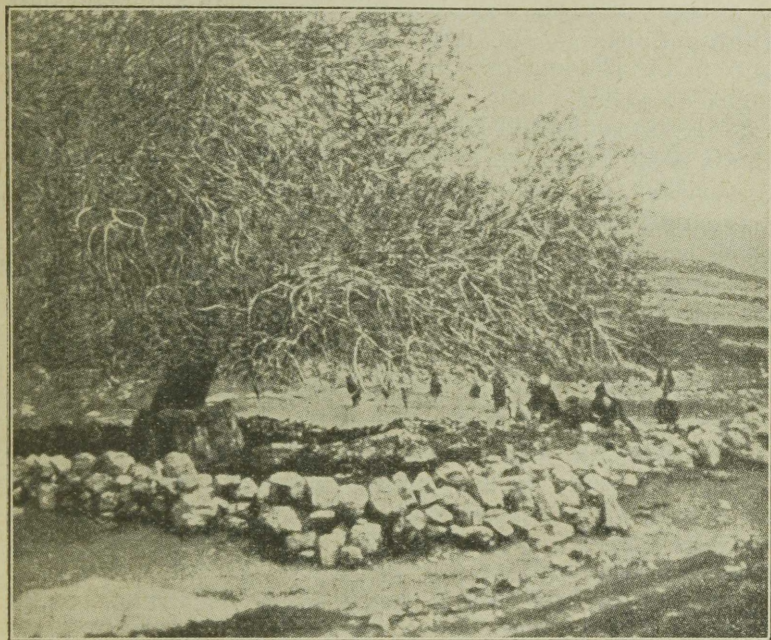
Aastal 586 heitis Paabeli kuningas Nebukadneetsar Juuda riigi enda alla, hävitas Jeruusalemma linna ühes templiga, võttes kaasa kõik templiriistad ja palju vange. Vangipõlv kestis a. 586—538, kuid Nebukadneetsar võitis ja alandas Juudamaa juba kaks korda enne seda. Esimene kord sündis see 606. a. ja palju paremlasi viidi juba siis vangidena Paabelisse. Sellest aastast tulebki arvata umbes 70-aastast vangipõlve.

§ 14. PROHVET ELIAS.

Elias oli pärit Ida-Jordani maalt (Tisbest Kiileadi-maal). Tema noorusest pole midagi teada. Umb. 870. a. astus ta äkki üles selleaegse Iisraeli kuninga Ahabi ja tema naise Isebeli vastu, kes oli Siidoni kuninga tütar. Ahab oli Jehoovast taganenud ja oma naise mõjul andis ta baalipreestritele ja baaliaustamisele (baalikultusele) oma riigis täielise vabaduse. Jahve-prohveteid ja preest-

reid kiusati taga ja surmati. Siis ilmus Elias. Tema iseloomu ja tegevust kirjeldavad kujukalt järgmised lood: 1. põud, 2. Jumala kohus Karmeli mäel, 3. Jehoova ilmutus Horebi mäel, 4. Naboti viinamägi.

1. Eliast kirjeldatakse (I Kun. r. 17.) nii vägevana, et looduski on tema teenistuses. Suur põud vaevas Iisraeli

Paganate püha puu (terebint).

kolm aastat: ei sadanud vihma ega langenud kastet.*) Sellega karistas Jehoova jumalavallatut kuningat ja rahvast. Elias ise leidis toitu ja vett Kriti jõe ääres ja läks siis, põgenedes nälja eest ja otsides varju tagakiusamise eest, Föniikiamaaale, Sarepta linna. Seal ta leidis ulualuse

*) Palestiinas on harilikult umbes 20 vihmast päeva aastas, kuid rikkalik kaste toidab ja kosutab loomi ning taimi veebruarist kuni novembrini.

ja sai toitu ühe lese juures. Ei lõppenud seal imelikul viisil ei jahu vakast ega õli (õlipuu marjade mahl) kruusist.

2. Kolmandal nälja-aastal ilmus Elias Ahabi ette ja nõudis, et rahvas otsustagu, keda ta nüüd tahab austada — Jehoovat või Baali (I kun. r. 18). See pidi sündima Karmeli mäel. Elias nõudis: „See Jumal, kes vastab tulega, seesama olgu Jumal.“ Mõlemale Jumalale pidi ehitatama altar ja see Jumal, kes oma tulega paneb altari puud ja ohvrilooma põlema, on Iisraeli õige Jumal. Kuningas oli sellega nõus. Ohverdamisepäev määrati. Rahvast tuli suurel hulgal kokku. Baali preestrid hüüdsid oma jumala poole hommikust lõunani, tantsisid ja täkkisid oma ihu veriseks, asjata, — altar ei süttinud põlema. Siis asus Elias oma altari ette, palus härdalt, ja vaata, välk, Jumala tuluke, süütas ta altari ja ohvri põlema. Rahvas aga hüüdis: „Jehoova on Jumal, Jehoova on Jumal!“ Siis surmas rahvas Eliase käsul 450 baali preestrit.*)

Ahab, kes seal juures oli, alandas ennast ja laskis seda kõike sündida. Siis kastis suur sadu kurnatud maad. Põud oli mööda. Jehoova vägi ja au olid võitnud.

3. Kuri ja vihane Isebel mõtles nüüd ainult verisele kättemaksmisele. Elias põgenes kõrve ja palus, et Jumal laseks teda surra: „Sest saab küll! Võta nüüd, Jehoova, mu hing, sest ma pole parem kui mu vanemad.“ Kuid Eliase ülesanne polnud veel lõppenud. Ta pidi edasi rändama ja jõudis Horebi mäe juure Siinai mäestik. Nagu Moosesele, nii ka Eliasele sai siin osaks Jumala ilmutus. Elias viibis öösel ühes koopas ja mõtiskles, kuidas Jehoova peaks nüüd täiesti hävitama Iisraeli maa mõne loodusejõu läbi. Neljasaja viiekümne baali preestri tapmine, mis sündis Eliase käsul, oli vahest ainult karistuse algus. Kui Jumal ennast ei pane vägevalt ja hävitavalt maksuma, on ehk kõik kadunud. Üksi on tema, Elias, veel üle jäänud. Siis ilmutas ennast Jehoova. Koopast läks mööda hävitav

*) Selles sündmuses on tegemist vana aja julmusega, aga ka paratamatusega: tuli ennast kaitsta vägivalla vastu. Meie aeg ja kristlik seisukoht oleks siin leidnud inimlikumaid võimalusi enese ja usu kaitseks.

torm, kuid Jehoovat polnud tormis. Siis tuli maavärisemine, kuid Jehoovat polnud ka selles. Selle järel sähvas tuli mööda, kuid Jehoova ei tulnud ka tules. Viimaks tuli tasane puhang; selles oligi Jehoova, selles avaldus tema hääl ja sõna: „Veel on seitse tuhat üle jäänud Iisraelis, kes pole põlvi nõtkutanud baali ees.“ Elias pööraku tagasi; veel on aega: Süüria kuningas karistab Iisraeli ja prohvetid ei tohi kaduda; seepärast võidku Elias oma järeltulijaks prohvet Elisa *).

4. Ahab ja Isebel ei olnud mitte ainult jumalakartmatud, vaid ka ülekohtused ja vägivaldsed alamate vastu (I Kun. r. 21). (Väljaspoole näis Ahab riigivalitsemises olevat oma viisi osav, nii et naaberriigid arvasid teda vägevate valitsejate hulka.) Ahab tahtis lossi kõrval asuva Naboti viinamäe ära osta või teise vastu ümber vahetada. Iisraeli seaduste järgi ei tohtinud Nabot oma suguvõsa põlist maad ehk pärisosa kellelegi müüa. Seda ta ka ütles kuningale. Ahab sai väga vihaseks, kuid ei saanud midagi parata. Siis tuli Isebel appi. Tema nõudmisel muretsesid Samaaria linna ülemad valetunnistajaid. Need tunnistasid, et Nabot olevat teotanud Jumalat ja kuningat. Kohus mõistis Naboti surma kividega. Nii omandas Ahab Naboti maatüki.

Siis ilmus jälle ähvardav Elias. Ta kuulutas kuninga-kojale hävi: nagu koerad on lakkunud Naboti verd, nii peavad nad lakkuma ka Ahabi ja Isebeli verd. Tõesti, mõne aja pärast Ahab haavati surmavalt sõjas Süüria kuninga vastu ja koerad lakkusid haavatud kuninga tõllast nirisevat verd (I Kun. r. 22, 34—38). Mõni aeg hiljem kukutas keegi sõjapealik Jehu Isebeli: ta visati aknast tänavale, kus koerad ta liha sõid (II Kun. r. 30—36).**)

---

*) Nägemus Horebi mäel pidi näitama: 1) usu jõud ei seisa mitte hävitamises, vaid vaikselt kannatamises ja kasvatamises; 2) baaliusus on loodus ja selle nähted jumalaks, Jehoova aga on üleloomuse ja avaldab ennast sõnana inimese hingele.

**) Naboti lugu pidi näitama: baali austajad on ülekohtused ja vägivaldsed, aga Jehoova usk nõuab õigust ja pühade käskude täitmist.

Prohvet Eliase tähtsus seisab järgmises:
1. Elias näitas sõna ja teoga, et ainsam ja ainuvägev Jumal on Jehoova (Elias = El + Jah = Jumal on Jah-ve);
2) Jehoova au on nii suur, et temale tuleb ohverdada isegi Jumalast taganeva rahva hea käekäik ja tuleb leppimata vihavaenu pidada jumalakartmatu kuningakoja vastu (kuigi näit. Ahab riigile kasulik oli kahe võiduga, mis ta saavutas Süüria kuninga üle).

Elias oli tulise vaimuga jumalamees. Selle vaimutule kujuks ja väljendajaks sai tema elus ka looduse tuli; püha lugu jutustab, kuidas ta tulises vankris taeva kerkis. Elias oli nii suur ja vägev ning võitles nii südilt ilmaliku valitsuse jumalakartmatuse ja ülekohtu vastu, et ta pidi olema nagu Messia eelkäijaks või selle eelkäija ettetehendajaks. Selleks eelkäijaks sai Messia tulekul Ristija Johannes, keda arvati olevat ülestõusnud Eliase (Mal. 2, 23; Luuk. 1, 17; Mt. 27, 47—49). Kristuse äraseletamise loos ilmus Elias ühes Moosesega (Mark. 9, 2—13). (Võrrelge mõlemate prohvetite kõrve-elu ja -üksindust, jutlust, väljaastumist kuninga vastu, Johannese kahtlemist vanglas ja Eliase meelemõrudust teekonnal Horebi mäele.)

§ 15. PROHVET AMOS.

(± 760 e. Kr.)

Amos oli karjane ja metsviigipuude kasvataja Juuda mägestikus (Tekoa külas). Jumal ilmutas ennast temale ja saatis ta põhjariiki, Peeteli linna, kus seisis riigitempel, mis oli pühendatud Jehoovale. Seal pidi ta prohvetina üles astuma. Sel ajal valitses põhjariigis Jeroobeam II, kelle valitsusaeg oli välispidiselt õnnelik. Kuningas võitis mõned sõjad, sai maid, raha ja rikkust juure. Riik oli saanud mõjuvaks riigiks Eufрати ja Niiluse vahel. Taa veti aja hiilgus ja vägevus olid väliselt Iisraelisse tulnud. Kuid riigi ja rahva sisemine elu oli langenud. Jumalakartmatus, kergemeelsus, ülekohtus ja kõlvatus valitsesid. Ka püstitati Peetelis juba põhjariigi esimese kuninga Jeroobeam I ajal kuldhärja-kuju („Jeroobeami patt“), ar-

vatavasti platsil, kus seisis ka tempel. Paganlik härjakuju kandis, nagu arvata, ka Jehoova nime, et osaltki vähendada seda pahandust, mida ebajumal tekitas tõsiusklike südames. See oligi poliitilise olukorra tagasein, kui Amos üles astus.

Kord oli Peetelis püha. Rahvast oli murdu kokku tulnud. Mälestati, võib olla, kuninga võite või peeti löikusepüha. Käidi küll ka templis, lauldi ja ohverdati, kuid lõpuks käis pidu täies hoos kuldhärja ümber: ohverdati, tantsiti, söödi, joodi, lõbutseti. Rahvakogu oli nagu tantsija neitsi, kes keerleb ja kiljatab.

Korraga sündis midagi ootamatut. Peo möll vaikis. Rahvas hakkas ühe mehe poole vahtima, kes seisis kuskil kõrgemal, et kõnelda. Lihtsad karjase rõivad olid tal seljas. Need tundusid leinariietena. See oligi Amos. Tema jutluseks oli „Iisraeli neitsi surmalaul“.

Lp.: Am. 5. Sisukokkuvõtt. S. 1—3: Amos algas oma jutlust hüüdega: „Ma hakkan n u t u l a u l u laulma teie pärast, oh iisraeli sugu! Iisraeli neitsi on maha langenud, ei ta tõuse enam üles; ta on maha visatud, ükski ei aita teda üles. Sest nõnda ütleb Issand Jehoova: Sinna linna, kust tuhat välja läheb, jääb aga sada üle, ja kust sada välja läheb, jääb aga kümme üle iisraeli soos.“

S. 4—9: Amos kuulutas edasi: Nõnda ütleb Jehoova iisraeli soole: „N õ u d k e Jehoovat, et teie jääksite elama; ärge nõudke Peetelit.“ Muidu tuleb „tuluke Joosepi kotta“ *) ja „Peetelis pole kedagi, kes kustutaks“. Teie ise olete juba kokku varisemas, sest „kohtu pöörate teie koirohuks ja õiguse tallate maha. Nõudke seda, kes loonud sõõla- ja vardatähed, kes pöörab pimeduse hommikuks ja päeva ööks, kes kutsub mere vett ja kallab seda maa peale.“ Hävitus tuleb tugeva peale.

S. 10—15: R a h v a ü l e k o h u s on suur. Noomijaid ja tõearmastajaid vihatakse. Vaeseid rõhutakse ja neilt nõutakse maksuna palju vilja. Võimsatel on hästi raiutud kivimaju ja toredaid viinamägesid, kuid need ei pea neile jääma. Rahva pattu on väga palju: õigeid kiu-

*) Põhjariigi lõunapoolses osas ja keskpaigas olid Joosepi suguvõsa Evraimi ja Manasse maad.

satakse, altkäemaksu võetakse ja kohus pööratakse kõve-
raks. Aeg on nii kuri, et isegi tark peab vaikima.
„Nõudke head ja mitte kurja! Vihake
kurja ja armastage head! Siis ehk heidab
Issand, vägede Jehoova, armu nende peale, kes üle jäävad
Joosepist.“

S. 16—20: Seepärast ähvardab Jehoova: Kord
kõlab turgudel kaebus ja tänavail hüütakse: häda, häda!
Leina- ja nutuaeg jõuab kätte. Rahvas ootab küll selget
ja õnnestavat Jehoova-päeva, aga see peab talle saama õn-
netuseks ja pimeduseks. Pögenemine asub elanikkude
sekka. Pögenikud pääsevad ehk lõvist, kuid satuvad
karu otsa; toetuvad paha aimamata seinale, kuid sealt
nõelab neid uss.

S. 21—27: Jehoova vihkab ja põlgab
rahva pühi ja lihavaid ohvreid. Ta ei taha kuulda rahva
laulu kärinat ja kandlemängu kõlinat. Õigus peaks rahva
seas vulisema veena ja õiglus voolsa ojana. Iisrael tule-
tagu meele nelikümmend rändeaastat kõrves: kas ta oh-
verdas seal Jehoovale ja kandis rongikäikudes oma eba-
jumalaid? Seepärast viib Jumal rahva teinepool Damas-
kust. Amos lõpetas oma ähvarduse ja ennustuse sõna-
dega: „Seda ütleb see, kelle nimi on Jehoova, vägede
Jumal.“

Amose jutlus oli igatahes põrutav, ta tundus
paljudele isegi „jumala-teotusena“, ta pani rahva ja tema
juhtide mõtted ja meeled kihama. Prohveti ilmumine mõ-
jus välguna selgest taevast. Rahva suurem osa hindas
teda igatahes ässitajana vihatud Juudamaalt, Iisraeli
riigi vaenlasena, hariliku kutselise prohvetina või mõne
prohveti õpilasena, kes tahtis mingisuguste kõmuliste en-
nustustega endale nime teha. Oli ju sel ajal olemas prohve-
tite koole, kus õpetati ettekuulutamise oskust, oraakli-
kunsti hariliku elukutsena.

Amose kõne mõju kirjeldab erilisemalt:

Lp.: Am. r. 7, 10—17. Peeteli preester Amasja kae-
bas Amose peale kuningale: ta olevat poliitiline ässitaja,
rääkivat teotavaid sõnu kuninga ja rahva vastu. Amasja
rääkis ka Amose enesega, kellelt ta sai teada, et ta ei ole

harilik kutseline prohvet-ennustaja, vaid Jumala saadetud prohvet. Amos kõneles igatahes nii veenvalt, tõsiselt ja vägevalt, et teda kardeti vangi võtta: teda lasti küll tülitamatult minna tagasi kodumaale. Seal koostas ta arvatavasti oma raamatu, milles on 9 peatükki. Amos on esimene ja kõige vanem kirjaprohvet Iisraeli ja Juuda riigi ajajärgust.

Amose tähtsus seisab selles, et ta kuulutas kõlblist Jumalat, kes armastab head ja vihkab kurja. Ka kirjeldab ta teda kõigi rahvaste Jumalana (universaalse Jumalana). Amose raamatu esimeses peatükkides on nimelt ähvarduskõnesid Süüria ja Damaskuse, vilistide ja Gatsa linna, fõniiklaste ja Tüüruse, Edomi, Ammoni ja Moabi vastu. Ta piitsutab nende barbaarsust ning kõlvatusi ja nõuab inimlikkust (humaansust).

Peale kõige selle sarjab ja noomib prohvet iisraeli rahvast eriliselt joomise pärast (2, 8; 4, 1), heidab talle ette toredat elu (6, 4—6; 6, 8), öeldes, et „Jaakobi kõrkus on hirmus“, heidab ette vaese venna rõhumist (2, 8; 8, 6).

Kuid prohvet loodab lõpuks ka Jumala armu peale: Jumal ei taha Jaakobi sugu koguni kaotada (9, 8), viimaks ehitab ta Taaveti äralagunenud maja jälle üles (9, 11) ja pöörab iisraeli rahva vangipõlve (9, 14). Need lootused on juba ühenduses tulevase Messia ajaga.

Amose raamat on esimene tüübiline prohvetiraamat. Ta sisaldab: 1) ähvardusi Juuda ja Iisraeli kuningate, muude rahvajuhude ja rahva enese vastu kõige kõlvatuse, ülekohtu ja paganlikkuse pärast; 2) ähvardusi paganariikide vastu; 3) töotusi usklikele ja loodetava Messia uue aja lühikesi ennustuskirjeldusi; 4) prohveti seletusi, et ta on saanud oma ülesande eriliselt just Jehoovalt; seepärast ütleb ja kuulutab prohvet tihti: „Nõnda ütleb Issand, vägede Jehoova“ (= tähtede ja taeva väehulkade Jehoova). — Prohvetlikud kõned sisaldasid üldse väga palju piltlike kirjeldusi, haaravaid ja hoogsaid sõnu. Ka kandsid prohvetid oma kõnesid ette mitte harva seotud luulevormis, saates oma sõnu muusikariistal.

§ 16. PROHVET HOSEA.

Prohvet Hosea oli pärit Iisraeli riigist ja ta astus umbes 10 aastat pärast Amost üles, tegutsedes ligi 15 aastat. See oli juba Jeroobeam II valitsuse lõpu pool. Hosea õnnetu perekonna elu, nimelt tema naise Gomeri truuduse murdmine, sai talle pildiks truu Jehoova ja truuduseta Iisraeli vahekorra. Gomer sattus orjapõlve, Hosea ostis ta jälle lahti ja võttis oma majja. Nii suur on Hosea arvates ka Jehoova armastus langenud Iisraeli vastu.

Iisraeli riigi olukord oli Hosea ajal väga tume. Aju-tise välimise hiilguse kate Jeroobeam II ajal nagu kärises lõhki, sisemised mädapaised paljastusid. Rahvajuhid ja rahvas ise olid nagu kirgede palavikus. Prohvet Hosea ütleb, et nad on palavad nagu ahi, söövad oma kohtumõistjaid; kuningaid tapetakse ja ükski ei tõsta häält Jehoova poole (7, 7). Jumal andis rahvale kuninga oma vihas ja vihases innus võtab tema ta jälle rahvalt (13, 11). Iisrael on kangekaelne, Evraim on ebajumalate seltsi heitnud (4, 16. 17). Nemad külvavad tuult ja lõikavad tormi (8, 7). Neid ootab häving paganate poolt.

Kuna Amos kõneleb Jumala õigusest, jutustab Hosea sündantlõhestavais sõnus Jumala armastusest, mida rahvas enam ei taha tunda. See rahvas nimetab Hoseat ennast tema tuliste kõnede pärast „meeletuks ja hulluks“. „Seda ma olen,“ vastab prohvet, „kuid rahva „suure ülekohtu pärast“ (9, 7).

Mõjuvamaid kõnesid prohv. Hosea raamatus on 11. peatükis, mis algab sõnadega: „Kui Iisrael oli alles noor, siis armastasin ma teda.“ Hoseat ennast iseloomustavad eriti järgmised sõnad (8. salmis): „Pean ma sind ära andma, Evraim?... Mu süda pöörleb minus ja hale meel põleb minus sinu pärast.“

Ka Hosea kõnedes kuuldu mõnes kohas trööstivaid sõnu ja temale avaneb väljavaateid paremasse tulevikku: „Pärast võtavad Iisraeli lapsed pöörata ja otsida Jehoovat, o m a J u m a l a t, ja Taavetit, oma kuningat, ja tulevad viimseil päevil värisedes Jehoova ja tema headuse

juure (3, 5)“. Nagu ei ükski teine prohvet rõhuta Hosea sõnu „o ma Jumalat“.

Kokku võttes võib öelda, et Hosea raamatu peamõtte on: 1. Iisrael kummardab hoolimatult ebajumalaid ja elab kõlvatut elu. Ta on murdnud oma truuduse Jehoova vastu. 2. Kuningad, kes kaitsevad paganut ja sõlmivad lepinguid paganate kuningatega, on Iisraelile hukatuseks. Selles kõiges seisabki Iisraeli abielurikkumine. (V. Matt. 12, 39, Mark. 8, 38: „See kuri ja abielurikkuja sugu...“). Hosea kõnedes avaldub tundelik, hõõgav süda ja iselaadiline pildirikkus.

§ 17. PROHVET JESAJA.

(Oli tegev 740 kuni umb. 690 e. Kr.)

A. Eluloolisi andmeid ja sündmuste tagasein.

Jesaja elas ja tegutses Juuda riigis, Jeruusalemmas. Ta oli arvatavasti kuninglikust soost või igatahes paremlaste sugukonnast. Seepärast pääses ta vabalt kuningate jutule ja mõjutas nende ettevõtteid, eriti poliitikas. Jesaja oli tegev nelja kuninga all; need olid Usia (umb. kuni 740. a.), Jotam (umb. kuni 736. a.), Ahas (umb. kuni 728. a.) ja Hiskia (umb. kuni 689. a.). Esimene ja viimane kuningas olid jumalakartlikud. Vahepealne kuningas Jotam ei olnud seda mitte ja tema poeg Ahas langes samale tasemele nagu Iisraeligi kuningad Amose ja Hosea ajal. Vastupidises mõttes paistis eriti silma kuningas Hiskia, kes oli väga jumalakartlik. Olude sunnil kaldus ta lepingute sõlmimisele paganariikidega, eriti Egiptusega ähvardava suurriigi Assüüria vastu. Kuninga ja Jesaja vaated läksid siin põhjalikult lahku: prohvet oli igasuguste sarnaste lepingute vastu. Sisemistes, isäranis usu asjus austas kun. Hiskia prohv. Jesaja ja tema noorema kaasaeglase prohv. Miika nõudmisi. Nende soovil viis Hiskia Jeruusalemmas usupuha sisse läbi

(umb. 70 aastat enne teist, suurt usupuhastust, mille algatajaks oli kun. Josia, 621. a.). Hiskia puhastas kindlalt kael Jeruusalemma paganate ebajumalatest, keelas nende pühad ja pani maksma Jehoova austamise ja tema pühad.

Prohv. Jesaja ajal oli riik kaks korda raskes seisukorras, 735. ja 701. a.

Aastal 735 oli sõda mõlema vennasriigi, Juuda ja Iisraeli, vahel: põhjariigi kuningas Peka tahtis lõunariigi enda alla heita Süüria kuninga abil. Juuda kuningas Ahas sõlmis kaitselepingu Assuri kuninga Tiglat-Pileseriga, kuigi Jesaja oli selle vastu: üks olgu rahva ja kuninga liitlaseks ja kaitsjaks — Jehoova. Kuid Ahas ei hoolinud prohveti vaheleastumisest. Assüüria kuninga abil löödi küll Iisraeli ja Süüria kuningad, kuid Juuda kuningas sai Assüüria kuninga käsualuseks, vasalliks.

Aastal 701 kuulutas kun. Hiskia enese vabaks Assüüria alt, lootes Egiptuse kuningale. Siis tuli Assüüria kuningas S a n h e r i b suurte vägedega Juuda maale, rüüstas maad ja heitis enda alla ligi 50 linna. Enne kui alandada Egiptuse kuningat, tahtis ta ka Jeruusalemma alla heita. Ta piiras linna ümber. Kuid siin sündis ime: Sanheribi vägedes pääses katk lahti, mis laastas hirmsal kombel. Jesaja kirjutab, et „Jehoova ingel lõi 185.000 meest Assuri leeris“ (37, 36). Sanherib kohkus ja taganes sõjaväe riismetega. See sündmus avaldas kuninga ja rahva peale määratu suurt mõju: prohvet Jesaja seisukoht oli õige, tema usk oli võitnud, — Jehoova päästis rahva ja püha linna.

Hiskia poeg M a n a s s e taganes täiesti oma isa usust ja mõtteviisist: ta allus paganusele, hävitades Jehoova austamist, ja kiusas Jesaja poolehoidjaid veriselt taga. See oli õudsemaid aegu Jeruusalemmas. Vanajutu järgi olevat prohvet põgenenud õõnsasse puusse; seal olevat ta ühes puuga lõhki saetud (?).

O m a r a a m a t u s mõistab Jesaja, nagu Amoski, julge sõnaga ja ähvardustega hukka rahva kõlvatut ja paganlikku elu. Ähvarduste osaliseks saavad ka paganariigid, nagu: Paabel, Assur, Süüria, Egiptus j. t. Ka Jesaja kirjeldusviis on pildirikas; kõnestiil on tal iseäranis

võimas ja hoogne, tema keel (muidugi hebreakeel) kõlav ja ilus.

Tähtsamad osad ja peatükid Jesaja raamatus on: 1. Jesaja kutsumine prohvetiks (6), 2. tähendussõna ehk mõistulugu viinamäest ja ähvardused (5), 3. ettekuulutused Messiasist (2, 2—4; 9, 1—6; 11, 1—9), 4. ettekuulutus „Jahve sulasest“ (52, 13—53, 12).

Peatükkide arvu poolest, mida on 66, on Jesaja raamat kõige suurem prohvetiraamat, kuid raamatu teine osa, 40—66. ptk., on arvatavasti Jesaja õpilaste ja järelkäijate poolt pärast täiendavalt juure lisatud, sest seal räägitakse sündmustest, mis on ühenduses rahva Paabeli vangipõlvega ja sellest pääsemisega 538. a., kui Pärsia kuningas Kүүros andis rahvale jälle vabaduse. Selle teise osa tundmatut prohvetit nimetavad teadlased „Teiseks Jesajaks“ (ptk. 40—55). Oletatakse ka veel „Kolmandat Jesajat“ (ptk. 56—66).

B. Jesaja kutsumine prohvetiks.

(740 e. Kr.)

Lp.: Jes. 6.

Sisu ülevaade ja seletused.

1. (S. 1—4): Jesaja nägemus (visioon) Jeruusalemma templis: Issand istub aujärjel, tema riiete palistused täidavad templit; Issanda kõrval seisavad kuuetiivalised valguseinglid, seeravid. Nad hüüavad: „Püha, püha, püha on vägede Jehoova! Kõik maailm on tema au täis!“ Sellest hüüdest vabisevad templi läved ja pühakoda täitub suitsuga.

[Visioon kujutab Jehoova salapärasust ja vägevust. Seeravid on tema auvahid ja käskjalad — valguse ja välgu kehastused. Nad on võimsad ja kiired käskude täitmisel: seepärast on neil 6 tiiba. Siin, Kõigevägevama juures, hoiduvad nad tagasi: teenija ei tohi näha oma käskijat; seepärast seeravid katavad kahe tiivaga oma palet. Kaks järgmist tiiba on keha katteks rõivade asemel ja kolmas paar tiibu tähendab valmisolekut Issanda käsu täitmi-

seks. — „Püha“ tähendab siin eeskätt seda Jumalat, kel-
lele surelik ja patune inimene ei tohi läheneda, kes on
ülivägev ja vaba ning puhas igast veast (patuta, täie-
line), kõikhea, kõikõige. Seeravide sõnu lauldakse nüüd
kristlikkudes kirikutes püha õhtusöömaaaja pühitsemisel.—
Vägede Jehoova = taeva inglihulkade ja tähtede Jehoova,
kes valitseb kogu maailma üle. — Templi lävede ja pii-
tade vabisemine kujutab Issanda vägevust, suits tema
salapärasust ja austamisväarsust.]

2. (S. 5—7): Prohvet tunneb oma kõlbmatust
ja väärtusetust püha Jehoova lähedal. Üks seeravidest
toob hõõguva söe altarilt, puhastab ja pühitseb seega proh-
veti huuli; ta patt on talt võetud.

[„Roojane huultest“ = patuse keelega, mittekõlvu-
line kõnelemiseks, õpetamiseks. Jesaja nagu tahtis püha
Jehoova kiitust kaasa hüüda, kuid meelestas, et ta on
surelik ja patune inimene. — Tuli hõõguvas söes on puhas-
tuse mõttepilt, sümbol.]

3. (S. 8—13): Jehoova küsib, keda läkitada
rahva juure. Jesaja on kohe nõus minema. Jumal teeb
talle üles andeks kuulutada rahvale, kel kõva süda,
hukatust, kogu maale hävitust ja tema elanikkude vang-
viimist. Kuigi kümnes osa peaks üle jääma, ka see hävi-
tatakse.

Lõpuks annab Jehoova ikkagi töotuse: nagu maha-
raiutud tammest ja terebindist jääb känd, nii hoidub rahva
keskel „püha seeme“ alal.

[Jesaja alistus Jehoova käsule julge valmisolekuga,
mida pole just näha iga prohveti juures. Muidugi ei läki-
tatud Jesajat selleks, et tema meelega pidi rahva südame
kõvaks tegema, vaid oli ette näha, et rahva nii-kui-nii
kõva süda ei lähe pehmeks ka siis, kui Jumal ennast
Jesaja kaudu talle ilmutab. Prohvet pidi kõnelema kur-
tidele. (Seda näitab ajalugu mitte harva ka muil juh-
tudel.) Jesaja kaastundmus ja hale meel ei muutnud
asja. „Kui kauaks?“ = kas siis lõpmata?

„Võsatamm“ on päriselt terebint, tammesuurune leht-
puu, pikkade oksadega ja väikeste lehtedega. Tema all

seati telke üles või ehitati ka altareid. Aabrahami „Mamre tammik“ (I Moos. r. 13, 18) oli päriselt terebintide hiis.]

Kokkuvõttes näitab see lugu, 1. missugused suured ja salapärased nägemused ja elamused said osaks prohveteile, 2. kui suured ülesanded anti neile Jumalalt ja 3. kui raske oli neil kuulutada ja tegutseda.

C. Mõistujutt viinamäest ja ähvardused.

Lp.: Jes. 5, 1—7 ja 5, 8—30.

Sisukokkuvõtt: 1. Ma tahan laulda mu lemmiku viinamäest. Mu lemmikul oli viinamägi rammusal künkal. Ta tegi selle ümber aia,*) loopis kivid sealt välja, istutas head viinapuuvõsud, ehtas keskele torni ja raius kaljusse surutõrre.***) Ja ta ootas, et viinamägi pidi andma häid marju, aga ta kasvas mõruidaid kobaraid.

„Ja nüüd, Jeruusalemma elanikud ja Juuda mehed, et mõistke minu***) ja mu viinamäe vahel. Mida peaks enam mu viinamäe kallal tehtama, mida ma pole teinud? Miks ootasin mina, et ta pidi kasvatama häid viinamarju, aga tema kasvas mõruidaid kobaraid?

Seepärast tahan ma teile nüüd teatada, mis ma teen oma viinamäega. Ma kisun ta aia maha, et teda peab paljaks söödama; ma murran ta müüri, et teda peab sõtkutama: ma muudan ta kõrveks ja ta kuivanud võsud ei pea lõigatama; teda ei pea ümber mullatama ning ohakaid ja kibuvitsu peab ta kandma; ja pilvi käsin, et nad ei pea andma vihma.

Sest vägede Jehoova viinamägi on Iisraeli sugu ja võsud on Juuda mehed, tema südame rõõm. Ta ootas

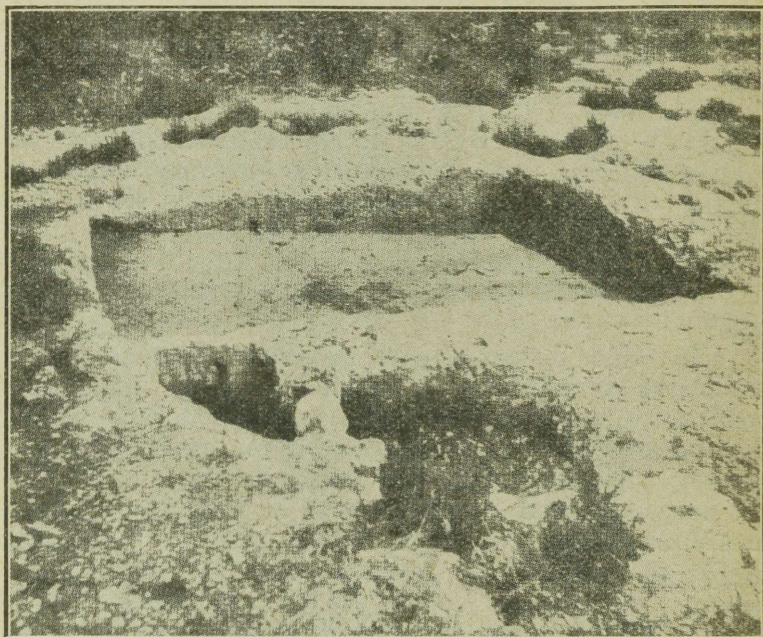
*) Aed punuti peamiselt okkalistest okstest.

**) Torn ehitati vahi jaoks. — Tõrs oli mahla väljapressimiseks viinamarjadest, umbes 1—2 meetri laiune ja pikkune; tema sügavus oli umbes ½ meetrit ja all oli renn või auk. Marju talitati jalgadega.

***) Loo alul tähendab „mina“ prohvetit, siin ja edasi kuni jutu seletuseni lõpus on „mina“ Jehoova ise.

õiguse valimist, kuid seal oli verevalamist; ta ootas õigust, kuid seal oli hädade löikust.*)

See mõistujutt tuletab meele Jeesuse õpetusviisi, nagu viinamäelood on Iisraelile üldse saanud harilikudeks ja ilmekateks ehk tüübilisteks juttudeks. Juba vanal ajal nägid prohvetid ette iisraeli rahva saatust, mis

Viinamarjade surutõrs.

lõppes riigi ja iseseisvuse hävinguga ja rahva kui kõrgema usu kandja kõrvaleheitmisega. Selle mõistujutu järgi ei nõudnud Jumal oma rahvalt toredat ega hiilgavat jumala-austamist ehk kultust, vaid Jumala meelepäraseid tegusid. Mõistujutt viinamäest on Juuda kohta mitu korda

---

*) Prohvet tarvitab siin sõnaderiimi; hebreala tekstis on lõpplaused sisult järgmised: ta ootas kohut, kuid seal oli verevalamine, ta ootas õigust, kuid seal oli hädakisa.

täide läinud; 3000 aasta jooksul, s. o. esimestest kunin-
gatest kuni meie ajani, võideti Jeruusalemm vaenlaste
poolt ja purustati umbes 15 korda. Koleda hävingu room-
laste poolt 70. a. kuulutas Kristus ette.

2. Oma ähvarduste- ehk hädahüüete-
kõnes (5, 8—23) piitsutab prohvet rahva patte ja pahe-
sid: Häda neile, kes ahnelt soetavad maju, põlde; häda
neile, kes joovad ja lõbutsevad ega pane tähele Jumala
tegusid. Kord avaneb haud, mis neelab paremlased ja liht-
rahva, et alandataks ülbete silmad; siis peab vägede Jehoo-
vat ülendatama kohtus ja pühitsetama õiguses. Häda neile,
kes tõmbavad ülekohut pettusenööriidega ja pattu nagu
vankrikõitega. — Häda neile, kes kutsuvad Jumalat välja,
öeldes: Ta tulgu ja tehku, et saaksime näha! Häda neile,
kes hüüavad kurja heaks ja head kurjaks, kes nimeta-
vad pimedust valguseks ja valgust pimeduseks, kes muu-
davad magusa vihaks ja viha magusaks. Häda neile, kes
enese meelest targad, kes on vahvad jooma ja õelatele
maksu eest õigust mõistma ning õigetelt õigust võtma.
Jehoova saadab hävitava tuleleegi. Rahva juured ja õied
muutuvad põrmuks. Jehoova viha on süttinud põlema oma
rahva vastu. Ta ähvardav käsi on välja sirutatud. Ta
kutsub erksaid paganaid maailma otsast: nende ammud
on pingul, nende hobuste kabjad on kui raudkivist ja
nende rattad kui tuulispask. Nad röögivad ja mõirgavad
kui lõvid. Ahastus ja pimedus katavad maad.

Jesaja hädahüüetest on seega näha, et ka Juuda riigi
elu oli langenud samale tasemele, nagu Iisraeligi riigis.
Milleks oli Amos põhjariigis, selleks sai Jesaja Jeruusa-
lemmas ja lõunariigis. Mõlema prohveti tegevust lahutas
umb. 20-aastane vaheaeg.

D. Ettekuulutused Messiast.

Prohv. Jesaja on iseäranis tähelepanuväärne selles, et
ta õige selgetes joontes kuulutab ette Messiat ja näeb
vaimusilmaga tema kuju ja vaimuomadusi. Siia kuulub
kolm pala. Nende sisu on siin lühidalt kokku võetud.

1. Messia aeg (Lp.: 2, 2—4). Viimaseil päevil on Jehoova koja mägi (Siion) kogumispaigaks paljudele paganatele, et Jehoova õpetaks neile oma teed: käsuseadus läheb välja Siionist ja Jehoova sõna Jeruusalemmast. Jehoova on õiguse ja rahu Jumal. Ta mõistab kohut rahvastele ning rahvad taovad oma mõõgad sahkadeks ja oma piigid sirpideks.

[Messia aja peatunnused on seega: 1. kaugele levinen Jumala tundmine, mis läheb välja Jeruusalemmast, 2. areng õiguse ja rahu poole. Nii võis hiljem Kristus öelda: „Mina olen maailma valgus (Joh. 8, 12) ... Önnistus tuleb Juuda rahvast (Joh. 4, 22) ... Öndsad on, kellel nälg ja jänu on õiguse järel, sest nad peavad täis saama (jumalariigis). Öndsad on rahunõudjad, sest neid peab Jumala lapsiks hüütama (Matt. 5, 6. 9)“.]

2. Messia vägevus (Lp.: 9, 1—6). Rahvas, kes rändab pimeduses, näeb suurt valgust. Suur rõõm saab talle osaks, nagu lõikuseajal, — tema orjuseike ja sundimisevits murtakse. Kõik sõjarõivad ja verega kaetud riided põletatakse tules.

„Üks laps on meile sündinud, üks poeg on meile antud, kelle õlal ta valitsus on; ja temale pannakse nimi: imelik Nõuandja, vägev Jumal, igavene Isa, Rahuvürst“. Tema vägev valitsus ja rahu püsivad põliselt Taaveti troonil.

[See ettekuulutus läks Kristuses täide kõrgemas, vaimses mõttes. Kristuse päralt polnud Juuda ilmalik riik, vaid vaimne jumalariik. Kristus oli imestusvääriline õpetaja, vägev tegude tegija, Jumala isaliku helduse ilmutaja ja rahu tooja.]

3. Messia vaim (Lp.: 11, 1—9). Iisai*) kánust peab vitsuke tõusma ja võsu tema juurtest vilja kandma. „Tema peal peab Jehoova vaim hingama, tarkuse ja mõistuse vaim, nõu ja väe vaim, Jehoova tundmise vaim.“ Ta ei mõista kohut seda mööda, kuidas ta silmad näevad, ega anna õigust seda mööda, kuidas ta kõrvad kuulevad; vaid ta teeb seda õiglaselt ja otsekoheselt; vägivaldseid lööb ta oma suu

*) Iisai (ühes jõululaulus ka „Jesse“) oli Taaveti isa.

vitsaga ja õelaid tapab ta oma huulte hingamisega; ja õigus on vööna ta puusade ümber. Siis elab hunt ühes tallega, parder lamab ühes kitsetallega, vasikad ja noor lõukoer, lehm ja karu söövad üheskoos nurmel ja imev laps mängib üheskoos ussiga. —

[Seega on Messia vaim tõe-, õiguse- ja rahu-vaim. See vaim avaldub vägevas sõnas. Nii hingas näit. juba 12-aastase Jeesuse peal Jehoova tarkuse ja mõistuse vaim. Seda näeme ka tema ristimisest ja kiusamisest. (Loe ka Matt. 7, 28—29): Jeesus õpetas rahvast kui see, kelle meelevald oli; Joh. 2, 24—25: tal polnud vaja tähele panna inimeste arvamusi, vaid ta teadis ise, mis oli inimeses; Joh. 14, 6: „Mina olen tee ja tõde ja elu.“]

E. Jesaja tähtsus.

Jesajat nimetatakse kuningaks prohvetite keskel, nii vaimukas ja vägev sõna poolest oli tema. Tema kuulutas püha, üleilmset, mitte ainult juuda rahva Jumalat. Suur oli tema usk, nii et ta võis öelda juuda-iisraeli sõja ajal (735. a.): „Kui teie ei usu, siis ei jää teie püsima (ehk vastava algteksti riimiga: „siis jäämisele te ei asu“) — Jes. 7, 9, mis on Vanas Testamendis vanemaid sõnu „usust“. — „Seepärast, et rahvas põlgab Siloa vett (täh. Jehoova abi), mis voolab tasa, seepärast tahab Issand nende üle lasta tõusta Vрати (Eufrati) jõe kanged ja suured veed, Assuri kuninga ja kõik tema väe ja ta peab oma süngist tõusma... ja üle ujutama Juudamaa, nii et ta ulatab kaelast saadik.“ Jes. 8, 6—8.

Jesaja prohvetlik silm ulatus kaugele üle aegade ja ta nägi vaimus Messia kuju kõige selgemalt. Jesaja on vägevamaid prohveteid; ta austas Jehoovat ja tema pühadust suure usulise innuga.

F. „Jahve sulane“.

Lp.: 52, 13—53, 12.

Jesaja raamatu teises osas (40—66) kirjeldatakse Messiat „Jahve sulase“ nime all: ilmub Messias ja ta

saab vägevaks pärast seda, kui teda ülendatakse alandusest. See kirjeldus sai tõeks Kristuse elukäigus.

1. — Jes. 52, 13—15 (sissejuhatus): Tõesti, minu sulane kerkib, teda ülendatakse ja ta seisab väga kõrgel. — Nagu paljud temast on ehmunud, nii ta hiilgab (siis) paljude ees, sest tema kuju ja nägu olid teotatud nagu ei ühelgi inimesel. — Paljud rahvad ärituvad tema pärast, kuningad sulgevad oma suu, sest nad näevad, mida neile ei jutustatud, ja panevad tähele, mida nad pole kuulnud.

2. — 53, 1—3 (Jahve sulase kuju): Kes usub meie kuulutust? Ja Jahve käsivars — kellele oli ta avaldatud? Sest ta võrsus võsuna tema (Jehoova) ees ja juurena põudsest maast. Tal polnud nägu ega auväarsust ega välimust, et meeldida meile. — (Ta oli) inimeste põlatud ja (neist) mahajäetud, valu kandja mees, kes läbi teinud haigusi, nagu ei keegi, kellelt silmad ära pööratakse, halvaks peetud, keda ei loetud.

3. — 53, 4—10-a (Jahve sulase lunastavad kannatused): Kuid meie haigused kandis tema ja meie valud võttis ta enda peale, kuna arvasime teda olevat märgitud karistuseks, Jumalalt löödud ja alandatud. — Ja ometi uuristati ta läbi meie eksimuste pärast ja pekseti meie süüde pärast; karistus oli tema peal, et meil pidi rahu olema, ja tema muhkude läbi on meile tervis tulnud. — Meie kõik eksisime kui lambad, igäüks käis oma teed, aga Jehoova laskis kõik meie süüd tabada teda. — Teda piinati, kuid ta oli alandlik ega avanud oma suud, nagu tall, keda talutatakse tapalavale, ja nagu lammas, kes vaikib niitjate ees. — Ahastusest ja kohtu alt on ta kistud, kuid kes tema põlvest mõtles sellele, et ta lahutati elavate maalt ja tabati surmavalt meie üleastumiste pärast? — Ja õelate juures anti talle haud ja kurjategijate juures hauaküngas, ehkki ta ei teinud ülekohut ega pettust polnud tema suus. Aga Jehoova meelepärast oli, et teda pidi vaevatama.

4. — 53, 10-b—12 (Jahve sulase ülendamine): Kui ta andis oma hinge lunastusohvriks, pidi ta järelsugu näha saama, kaua elama ja Jahve ettevõte

pidi tema läbi võitma. — Tema (Jahve) päästis ta hinge vaevast; oma kannatusega annab mu sulane paljudele õigust ja nende süü võtab ta enda peale. — Seepärast annan ma talle paljude hulgas päranduse ja vägevatega jagab ta saaki, selle eest, et ta tühjendas oma hinge surmani ja laskis ennast arvata kurjategijate hulka, kuna ta kandis paljude patud ja oli vahemeheks (lunastajaks) nende üleastumiste pärast. —

„Jahve sulase“ tükki oli raske tõlkida algkeelest, s. o. hebreakeelest. Selleks oli kaks põhjust: 1. Esialgu kirjutati hebreakeelt ainult umbhäälikutega, pärast (2. sajandil p. Kr.) lisati täishäälikud väikeste vahepealsete täpikete ja kriipsukete kujul juure; võis olla lahkuminevat lugemist (näit.: ks krvtb tlg = käsi kõrvetab tulega, või: kas kõrvetab tuulgi?). 2. Sisult on ettekuulutus kohati ebaselge, mida tuleb mõnikord ette prohvetlikkudes nägemustes. Muidugi olid kirjelduse mõtted selleaegsele põlvele väga võõrad ja enneolematud, nii et sellest prohvetlikust kirjeldusest ei saadud vanal ajal hästi aru.

„Jahve sulase“ lugu on suurejoonelisemaid prohvetlikke kirjeldusi. Mõned mõtted ja pildid võivad käia osalt ka kogu iisraeli rahva kohta.

[Ülesanne: Leidke jooni ja sündmusi Jeesuse elust, mis kooskõlas on prohvetliku ennustuse ja kirjeldusega „Jahve sulasest“.]

§ 18. POLIITILISTE SÜNDMUSTE ÜLDINE TAGASEIN. USUVOOLUD. JUUDA KUNINGA JOSIA USUPUHASTUS 621. AASTAL *).

Kaks vanemat prohvetit, Amos (umb. 760 ümber) ja Jesaja (740 kuni umb. 690), nende kõned, kirjad, laad ja tegevus näitavad üldse, milles seisid prohveti ülesanded Iisraeli- ja Juudamaal ja millised olid nende võit-

*) See pala on määratud peamiselt lugemiseks. Vastavate küsimuste abil saab sisu lühikese kokkuvõtu.

lused. Muidugi on teistel, järgnevail prohvetil lahku- minevaid erihooni, kuid peajooned on needsamad. Prohv. Hosea, keda ka juba tähele panime, näitab eriti kujukalt, missugune erilaad (võetud perekonnaelust) võib olla prohveti usu- ja mõttevallal ning tema isikul, kuigi põhimõtted on ühised Amose ja Jesaja omadega.

Prohvetid olid suured võitlejad. Tuli ägedalt ja kaua võidelda. Kellega ja missuguses mõttes tuli võidelda, seda näitavad üksikute prohvetite elulood.

Juba 100 aastat enne Amost astus tulise vaimuga prohvet **E l i a s** põhjariigis üles ja võitles paganuse vastu, mis visa oli kaduma, aeg-ajalt ikka uut hoogu juuregi sai. Elias võitles rahva ja kuninga vastu. Seda võitlust jätkasid **A m o s** ja **H o s e a**; kuni kümmekond aastat pärast viimase surma (umb. 735) Iisraeli riik lõpetas oma olemasolu (722), nii nagu mõlemad prohvetid ennustasid. Assüüria kuningas Sargon III (722—705), kes viis oma riigi vägevuse tipule, laiendades riigipiirid üle Iisraeli, Föniikia ja vilistide maa kuni Vahemere idakaldani, heitis põhjariigi enda alla; Süüria oli juba varem alla heidetud. Iisraeli rahva jäänustest ja Assüüria asunikudest võrsus uus rahvas — samaaria rahvas. Iisraeli riik kadus jäädavalt. Seega kestis prohvetite tegevus ja võitlus põhjariigis vähemalt $1\frac{1}{4}$ sajandit (850—722). Kui arvata seda võitlust riigi lahutamisest (933), mil juba ilmsiks tuli vahe ja vastolu Jehoova-usu ja paganuse vahel, siis saame üle 200 aasta.

Juuda riigis kestis samasugune prohvetite tegevus ja võitlus, kui alata Jesajaga (740) ja lõpetada Jeruusalemma hävinguga Uue-Babüloonia suure kuninga Nebukadneetsari poolt 586. aastal, $1\frac{1}{2}$ sajandit, riigi lahutamisest ligi 350 aastat. [Nebukadneetsar (605—562) oli juba isand ka Assüüria üle, mille heitis enda alla Nebukadneetsari isa Nebupolassar.]

Pärast Jesajat tegutses Juudamaal veel kaks suurt prohvetit: **J e r e m i a** (628 kuni Jeruusalemma hävinguni 586 ja vahest paar aastat üle selle) ja **E s e k i e l** (592 kuni 570), kes elas veidi hiljem kui Jeremia, olles osalt

ka Paabeli vangipõlves; väikesi prohveteid oli kuni kümme, nende hulgas Jesaja noorem kaasaeglane, prohv. M i i k a.

Nüüd esineb tähtis küsimus: M i s s u g u s e d olid nende 200- kuni üle 300-aastaste võitluste ja nii püsivate lahkuminekute põhjused kuningate ja rahva vahel ühelt poolt ja prohvetite vahel teiselt poolt?

Üldvastus sellele küsimusele on järgmine: Prohvetite usulised vaated olid teiselaadilised ja palju kõrgemad kui rahva ja suurema osa kuningate omad. Aja jooksul oli välja kujunenud r a h v a u s k ja p r o h v e t i t e u s k. Need seisidki üksteise vastu.

R a h v a s u s k u s, et Jehoova kõrval on ka paganate jumalad olemas, Kaananimaal ja mujal, ja need on ka enam-vähem võimsad, nii et neid tuleb karta ja austada, neile tuleb ohverdada ja suuri pidusid toime panna. Sõdadele vaatas rahvas kui jumalate võitlustele: sellel poolel, kus jumal oli vägevam, oli ka võit; ohvrite ja pidudega võis võõrast jumalat vahest ka enda poole „meelitada“. Ka pakkus paganate jumalate kummardamine pidude näol palju lõbu: ohverdades neile võidi ennast taltsutamata välja elada. Mingisugune kohapealne baal, linna, maakonna või lähedal oleva kõrgustiku baal, temale pühendatud sambad, altarid ja vaiad olid rahvale ligemal kui üks nägemata, vaimne Jehoova. See baal võis ju ka Jehoova kõrval olla või selle baali nimi võis lihtsalt ka Jehoova oma olla. Nii uskus suurem osa rahvast.

Ka kaugelt suurem osa k u n i n g a i d pooldas neid paganlikke, rahvapäraseid usuvaateid. Suur kaasmõju oli siin ka paganasoost kuningannadel ning nende preestritel. Samuti oli nii mõnelegi kuningale tähtis olla paganate riigipeadega sõbralikus vahekorras, et kaitsta oma riiki mõne muu paganariigi vastu. Kui Assur ja Paabel kujunesid ikka võimsamaks ja hädaohtlikumaks, siis kerkis ka nende jumalate tähtsus ülisuurel määral Iisraelis ja Juudas. Ka ülemad ja lihtpreestrid pooldasid Jahve- ja paganausu segamist.

Prohvetitele olid niisugused usuvaated otse jõleduseks ja ohvripeod paganajumalate auks jälkuseks.

Nende sügava usuveende järgi ainult üks Jehoova on Jumal, kõik muud jumalad ja nende kujud on sõgedate paganate, eriti nende seppade ja puumeistrite kätetöö. Ainult Jehoova olgu oma rahva ja maa, eriti püha Jeruusalemma kaitsja. Kõik muud vaated ja paganlikud lootused on Jehoova teotamine. Paganlikeude usuvaadete ja eluviiside omandamine ning ühiskonna pahed, milles oli palju ülekohut ja vägivalda — see kõik oli rahva suur ja Jumala kättemaksu väljakutsuv patt. Prohvetid kuulutasid, et kõik see suur kuningate ja rahva süü ei jää karistamata: rahvas saab paganate saagiks ja Jehoova ei saa teda enam tunnistada oma äravalitud rahvaks; Jehoova laseb templigi hävitada. Rahvas, tema kuningad ja suurelt osalt ka preestrid nägid neis prohvetite mõtetes omalt poolt Jumala au ja rahva väärtuse alandamist ja isegi teotamist: Jehoova ei saavat, ei tohtivat oma rahvast maha jätta, sest kogu minevik näitavat, et see Jehoova tahab alati olla oma rahva Jumalaks.

Prohvetite vaimusilm nägi hävineva riigi ja ta kuninga asemele kerkivat tuleviku ideaali — Messiat ja tema riiki. Kõiki neid mõtteid näeme Amose, Hosea ja Jesaja kõnedes ja ennustustes. Sealjuures rõhutab, nagu nägime, Amos eriliselt Jumala kõlbliisi nõudmisi ja tema ülemaailmsust (universaalsust), nii et Iisraeli Jumal valitseb ka kõigi paganate üle; Hosea väljendab neid mõtteid sügava valu ja armastusega ning Jesaja kirjeldab Jumala universaalset vägevust ning pühadust ja tulevase Messia kaju. Sedasama avaldavad ka kõik pärastised prohvetid, igauks oma viisi, iseäranis Miika, Jeremia ja Eseekiel. Viimase prohveti juures tuleb ilmsiks uus mõte: pärast riigi hävinemist ja rahva vangisolekut Paabelis kujuneb rahvast Jumala kogudus, kelle peaks on Jehoova ise ja maapealseteks juhtideks preestrid.

Kirjeldatud sisemises usulises võitluses oli vähemalt Juudamaal kaks heledamat momenti — usupuhastus kuninga Hiskia (716—689) ja Josia (641—609) ajal. Josia-aegne usupuhastus oli 621. aastal. Hiskia usupuhastust võib lugeda eelusupuhastuseks Josia omale.

Arvatavasti mõjus põhjariigi hävinemine 722 ja suurenev hädaoht Assüüria poolt iseäranis hoiatavalt ja kainenestavalt Juuda riigisse. Niihästi jumalakartlik kuningas Hiskia kui veel enam prohvet Jesaja ringkond ja ka preestrid tundsid sügavalt, et Jumala kohtupäev on lähemas ka Juuda riigile. Nii viidi siis läbi usupuhastus: baalide kõrgustikkudel tehti ohvripaigad maatasa, kõik altarid ja pühad sambad ning puud või vaiad hävitati. Baalide austamine keelati (II Kun. r. 18, 4). Saalomoni tempel sai oma auväarsuse tagasi. Moosese käsud ning seadlused, Jehoova austamine pandi järjekindlalt maksma. Arvatavasti avaldati selle usupuhastuse läbiviimisel kirjalikud käsud ja korraldused preestritele, ühes Moosese käsuseaduse seletustega selle kohta, kuidas maksma panna puhas Jehoova austamine. Selleaegse viisi järgi müüriti arvatavasti üks eksemplar neist kirjadest püha templi müürisse, tunnistuseks, et leping Jumalaga ja püha templiga uuendati. Ärakirjad neist raamatuurullidest hoiti preesterkommas alal, et nende alusel anda juhatusi üle maa.

Kuid see Hiskia usupuhastus ei saanud sügavamaid juuri ajada. Tuli Hiskia poja Manasse 45-aastane valitsus (689—643), mis kõik jälle hävitas ja, vastupidi, paganuse tagasi tõi (II Kun. r. 21, 3). Algas prohvetite ning usklike verine tagakiusamine. Jehoova austamine keelati, baalid ja moolokid toodi tagasi püha linna, templisse. Ka osa preestrid oli kuninga poolt. Paganus püstitati täiel määral. See oligi hirmus „Manasse patt“. Sajad ja tuhanded ohvriloomad talutati baalipreestrite nugade alla ja väärjumalate altareile; suured suitsusambad kerkisid taeva poole loomade ja eriti ohtrate lõhnainete ohvripaikadest, mitte Jehoova, vaid baalide ja muunimeliste jumalate auks. Vanas juudausus polnud sellist rikkalikku põletamist. Kõige jõledam oli, et Jehoova püha linna rüvetati isegi inimohvritega vihase jumala mooloki auks. Kuningas Manassegi laskis oma poja ohvritulle minna. See kõik oli ennekuulmata väljakutse Jehoovale. Et sumbutada Jehoova-usku, laskis kuningas igatahes ka pühakirju hävitada, eriti Hiskia ajast. Ka järgneva kuninga

Ammoni lühiajaline valitsus (643—641) ei muutnud siin midagi. Siis aga tuli pööre!

Pööre sündis kuninga Josia valitsuse ajal (640—609). See algas järgmistel asjaoludel (II Kun. r. 22—23): Templi paranduse- ja puhastuse-tööde ajal leidis ülempreester Hilkia kuskilt müürist Moosese käsuseaduse ehk lepingu raamatu. Arvatavasti oligi see Hiskiaegne usulise lepingu ja usupuhastuse kiri. (Ta võis pärit olla vahest ka vanemast ajast.) Raamat saadeti kohe kuningale. Tema kirjatöömehed Safan luges selle kuningale ette. Kuningas Josia kohkus, kuuldes raamatu sisu. Ta käristas ehmatuses oma riided lõhki; Moosese käsud ja ähvardused mõjusid piksetaoliselt. Keegi naisprohvet Hulda kinnitas omalt poolt need Moosese ähvardused. Kõige selle mõjul võttis kuningas kindlal käel usupuhastuse (reformatsiooni) ette aastal 621.

Rahvas kutsuti kokku, leitud raamat loeti ette, ning rahvas kahetses oma taganemist, töötades kõigest südamest jääda ustavaks Jehoovale ja tema prohveti Moosese käskudele. Ebajumalate templiriistad hävitati; ebajumalate preestrid, päikese, kuu ja taevatahtede kummardajad kõrvaldati ja surmati; ebajumalate altariid, sambad ja puud, loomade ja „päikesevankri“ kujud purustati ning põletati. Kõik rahvas pühitses käsuseaduse ja lepingu uuenduseks paasapäeva.

Mis puutub leitud raamatusse, siis oli tema sisuks kümme Moosese käsku ühes seletustega, mida suur prohvet andis oma rahvale, kui nad kõrvest olid jõudnud töötatud maa rajadeni, Jordani äärde. See oli teistkordne seaduse andmine (= deuteroomium). Hiskia ja eriti Josia ajal uuendati see veel kord. See raamat ongi nüüdne V Moosese raamat, kuigi suurendatud ja täiendatud kujul. Käsuseaduse uuendus sündis Josia ajal teistes oludes kui rahva sissetungimisel Kaananimaa enese ja ümberolevate riikide paganausuga. (Kümme käsku ja eriti I käsu seletus on — seega siis teist korda — V Moosese r. ptk. 5; raamat sisaldab samuti prohvetlikke kõnesid, ähvardusi ja töötusi. Ka on temas

tuntud salm armastusest Jumala vastu (6, 5): Sina pead Jehoovat, oma Jumalat armastama kõigest oma südamest ja kõigest oma hingest ja kõigest oma väest; vrd. Matt. 22, 37.)

Pühad sambad.

Josia usupuhastusel olid kaugele ulatavad tagajärjed: siitpeale sai Jeruusalemma tempel ainsaks pühade teenistuste ja ohverdamiste paigaks, mujal ei tohtinud olla templeid ega pühi paiku. Kindlaks määrati peale iganädalise sabati kolm suurt püha aastas: paasapüha, nädala-

püha (s. o. püha, mida pühitseti 7 nädalat pärast paasapüha ja nimelt Siinai käsuandmise mälestuseks) ning lehtmajadepüha — kõrverände meeletuletuseks. Nüüd tohiti Jeruusalemma templis ohvreid tuua ainult neil pühadel. Varem võis perevanem kodus ohverdada. Seda ei lubatud enam. Jumalateenistuse pidamine ja ohverdamine templis anti preesterkonna kätte. Vaba usulise kuulutamise asemele seati Moosese käsuseadus. Juuda usk võitis paganausu oma maa piirides. Selle usupuhastuse tagajärjed jäid püsima, nad ulatusid Jeesuse ajani ja jäid ka pärastise juudiusu alusteks, iseäranis usukommete poolest.

Nii võitis viimaks Ainujumala-usk ja paganus pidi jäädavalt taganema Jehoova-usu eest ja kõrvalt. See uus olukord võis Juudamaal kesta mõnede kõikumistega kõigest 35 aastat; siis lõppes riigi olemasolu. Nii hävines juuda rahva ilmalik riik, kuid selle asemele oli kujunenud juuda rahva usuline suurkogudus, mis võis ka poliitilistes tormides ja oma riigi iseseisvuse puudumisel edasi kesta. Seda võimaldas 621. aasta usupuhastus, mis täiendati ja kindlustati vangipõlve ajal, eriti prohv. Esekieli õpetuse ja tegevuse mõjul. Hävinenud riigist jäi järele Jehoova usklik rahvas.

Juuda usupuhastuse teostajast enesest, kuningast Josiast, võib märkida, et ta sai rahva soovil kuningaks pärast oma isa Ammoni surma, 640 a. Ta oli siis 8 aastat vana ja paistis silma oma tõsise jumalakartusega, mis siis ka avaldus usupuhastuses. Ta langes sõjas Egiptuse Vaarao vastu 609 a. Lein tema pärast oli suur. Viiel pärastisel kuningal oli alaline võitlus Nebukadneetsariga; ka olid Egiptuse kuningad Juudamaast huvitatud. Juudamaa oli sattunud, nii öelda, alasi ja vasara vahele ja Nebukadneetsar, see vasar, purustas tema.

Pärast Josiat pääses sõprus paganusega veel mõjule. Eriti pidi prohvet Jeremia veel raskesti kannatama, kuid ülejäänud 35 aastat (621—586) ei suutnud hävitada Josia usupuhastuse tagajärgi.

§ 19. PROHVET MIIKA.

Prohvet Miika oli Jesaja kaasaeglane ja ta õpetas Juudamaal ning Jeruusalemmas. Tema kõned, ähvardused ja süüdistused, vahete-vahel ettetulevad trööstisõnad ja töötused on sisult umbes sama laadi nagu Amose ja Jesajagi omad. Suure prohveti Jesaja kõrval kuulub Miika väikeste prohvetite liiki. Ta asupaik oli maal, Jeruusalem-mast edelasse, piiri pool; seepärast esines ta suuremalt jaolt „maamehena“, kuna Jesaja oli linlane. Jesaja ja Miika mõjul arvatavasti võttiski kuningas Hiskia usupu-hastuse ette umbes 60—70 aastat enne Josia põhjalikku usupu-hastust.

Mõjuv on Miika südamlilik ja kurvameelne kõne 6. peatükis (s. 1—8), mille teemiks on hüüe: „Mu rahvas, mis olen ma sulle teinud ja miska olen sulle vaeva teinud? Kosta mulle!“ 8. salm tuletab meele Amose mõtteid: „Jehoova on sulle teada annud, oh inimene, mis on hea! Ja mida nõuab Jehoova sinult muud kui et sa pead tegema, mis on õige, ja armastama heldust ning käima alandlikult oma Jumalaga.“

Tuntud on Miika ettekuulutus Petlemmast (5,1): „Ja sina, Petlemm Evrata, kes sa oled väike Juuda tuhandete seas, sinust peab mulle tulema see, kes peab valitseja olema Iisraelis, kelle väljaminemine on olnud algusest ja igavesest ajast.“ (Evrata on Petlemma teine nimi. Oode-tav valitseja, Messias, on igavesest ajast saadik Jumala juures, kuid varjatud kujul.)

§ 20. PROHVET JEREMIA.

(Oli tegev 628 kuni umb. 586 ja veel hiljem.)

A. Eluloolisi andmeid ja sündmuste tagasein.

Jeremia oli preestri (Hilkia) poeg Jeruusalemma lähedalt (Anatoli külast). Ta sündis sel ajal, kui kuningas Manasse veriselt taga kiusas Jehoova-usku. Prohvetiks kutsuti ta 628. aastal, üsna noorelt, umbes 20-aastaselt. Jeremia oli tegev umbes poolsada aastat 4 kuninga valit-

suse ajal, kellest esimene oli jumalakartlik Josia, kes viis läbi usupuhastuse. (Teised 3 kuningat — Jojakim, Jeja-kin ja Sedekia — olid jällegi poolpaganlikud.)

Jeremia ei abiellunud; seeläbi võis ta täielikult pühenduda oma kõrgele ametile. Josia ajal võis ta Jeruusalemmas takistamatult õpetada, kuid järgneva kuninga ajal tulid takistused: Kord avaldas Jeremia ühes kõnes, et Jehoova laseb hävitada Jeruusalemma templi. Selle tagajärjel arvati Jeremiale jumalateotus süüks, mis oli surma vääriline. Hädavaevalt pääses prohvet surmanuhtlusest: tal oli sõpru, kes teda kaitsesid, kuid templis ei tohtinud ta enam üles astuda. Ta hakkas siis rahvale karjasekirju kirjutama ühe teise prohveti (tema õpilase Baruki) kaasabil. Tema abi luges ühe niisuguse läkituse paastupäeval rahvale ette: selles kutsus Jeremia rahvast üles põhjalikule meeleparandusele ja ähvardas Paabeli kuningaga, kellele Jehoova andvat juuda rahva saagiks. See kokkurellitud läkitus viidi ka kuningale (Josia pojale Jojakimile). Kuningale loeti 3—4 lehte ette. Siis sai ta vihaseks, löikas läkituse sulenoaga katki ja viskas tulle. Selle järel laskis Jeremia kirjutada uue samasisulise läkituse. Kuningas ja vürstid olid väga vihased prohvetile. Nad lasksid teda peksta ja vangi viia. Vangla õues heideti ta veeauku (sisterni), mille põhjas oli tookord muda; sinna vajuski Jeremia, kuigi ta elu ei olnud otsekoheses surmaohus (36—38).

Kui Paabeli kuningas Nebukadneetsar 586. a. ka tõesti vallutas Juudamaa ja Jeruusalemma, pääses Jeremia vabadusse. Nüüd muutus Jeremia kõnede toon: ta ei ähvardanud enam, sest ähvardused olid paraku täide läinud, vaid trööstis rahvast: tema vangipõlv olevat ainult ajutine. (See kestis 70 aastat.) Mõned märatsejad juudid tapsid Paabeli maavalitseja ja põgenesid siis Egiptusesse ühes osa rahvaga. Jeremia veeti kaasa. Seal olevat prohvet vana jutu järgi oma suguvendade poolt kividega surnuks visatud.

Jeremia elu on kurblooline (traagiline) ja saatuslik. Prohvetite hulgas on tema, prohv. Hosea kõrval, ühelt poolt kõige õrnema ja sügavama hingega, teiselt poolt kõige suurem kannataja. Mõned tema eluloo jooned tuletavad Jeesuse elulugu meele.

Jeremia vanglas.

Iseloomulik on Jeremia raamatus templikõne (7, 1—15). [Tähtsad on ka mõned järgmised kirjeldused: pagana ebajumalate kummardamine (10, 1—16), rahva paratamatu hukkumine (15, 1—9), halbade karjaste ja valeprohvetite paljastamine (23, 1—22), kuningate ja

rahvaste jootmine Jehoova viha viinakarikast (25, 12—38).]

Jeremia raamatu 52 peatüki lisaks on 5 Jeremia nutulaulu, milles prohvet leinab langenud ja hävitatud Jeruusalemma.

B. Jeremia kutsumine prohvetiks.

Lp.: 1, 1—10. 16. 17. 18. 19.

Sisu: Jehoova ilmutab ennast Jeremiale ja ütleb talle, et ta juba enne sündimist on määratud rahvaste prohvetiks. Jeremia ei taha seda omaks võtta: ta on veel noor ja kõnes saamatu. Siis puudutab Jumal tema suu külge ja annab talle seeläbi prohvetliku kõneande. Jeremia saab Jehoovalt suure ülesande: „Vaata, ma panen sind selsinatsel päeval rahvaste (paganate) ja kuningriikide üle, ära kitkuma ja maha kiskuma, hukkama ja pillama, üles ehitama ja istutama... Ja mõistan oma kohut nende peale kõige nende kurjuse ja ebajumalate kummardamise pärast. Pane vöö vööle... Ära ehmata nende pärast, et mina sind vahest ei pane ehmata nende pärast. Vaata, ma panen sind tugevaks linnaks, raudsambaks ja vaskmüüriks kõige maa vastu, Juuda kuninga, tema vürstide ja preestrite ja maa rahva vastu. Nemad sõdivad küll sinu vastu, aga nad ei saa võimust su üle, sest mina olen sinuga, ütleb Jehoova, et ma sind päästan.“ —

Jeremia prohvetiks kutsumine näitab selgesti, kui rasked olid prohveti töö ja ülesanded võitluses paganliku „rahvausu“ vastu.

C. Jeremia templikõne.

Lp.: 7, 1—15.

Jehoova nimel kuulutas Jeremia kord templis, et rahvas ei loodaks templile, ei arvaks, et templi välispidine austamine ja temas viibimine võib rahva õigeks teha Jumala ees. Teod peavad heaks minema, õigus peab valitsema, — ainult siis võib rahvas Jehoova kaitsel pühale

maale elama jääda. Need petavad endid, kes astuvad üle I, V, VI, VII ja VIII käsust ja rahuliselt, isegi uhkelt seisavad templis ja kiitlevad: „Jehoova tempel, Jehoova tempel!... Me oleme päästetud.“ — „Ons see koda, millele on pandud mu nimi, röövlikoobas teie meelest?“ Jehoova tahab selle pühakoja hävitada nagu Siilogi (kus vanal ajal oli ka püha koda). —

[Ülesanne: Võrrelge Jeremia templikõnet ja selle tagajärgi Jeesuse ülesastumisega templi vastu (Referaat: Jeremia, Jeesus ja Jeruusalemma tempel). Materjaliks on peale Jer. 7, 1—15 eriti Joh. 2, 13—21; Matt. 21, 12—13; Mark. 11, 15—17; Luuk. 19, 45—46; Mark. 13, 1—2; Matt. 26, 59—66; Mark. 14, 55—64; Joh. 4, 19—26.]

D. Jeremia „uus seadus“ ja prohveti tähtsus.

Prohvet Jeremia on iseäranis tähelpanuväärne selles, et ta aimas ja ette nägi, kuidas usku võib puhastada ainult südame kaudu, s. o. hingeelu vallast. Välispidisus ja head kombes ning teod, mis ei kasva välja hinge sügavusest, ei ole tõsine ega täie väärtusega usk. Seda näitasid Jeremiale arvatavasti ka juba Josia usupuhastuse tagajärjed. Selles mõttes on tähtsad järgmised sõnad prohv. Jeremia raamatus (31, 31—33): „Vaata, päevad tulevad, ütleb Jehoova, et ma tahan ühe uue seaduse teha iisraeli ja juuda sooga. Ei mitte, kui see seadus oli, mis ma tegin nende vanematega sel päeval, kui ma neid võtsin kätt pidi ja neid välja viisin Egiptusest, — et nad mu seaduse tühjaks tegid... Sest see on seadus, mis ma tahan teha iisraeli sooga pärast neid päevi: Ma tahan oma käsuõpetuse nende sisse anda ja nende südamesse seda kirjutada ja tahan olla neile Jumalaks ja nemad peavad minu rahvaks olema.“ (Võrrelge sellega Jeesuse sõnu: „See karikas on uus seadus minu veres.“) —

Seega läheneb Jeremia prohvetite seas kõige rohkem evangeeliumi mõttele ja Kristuse vaimule. Jeremia on kõige kannatusrikkam

prohvet. Seda, mida teised prohvetid ja tema ise ette kuulutasid Jeruusalemma ja Jehoova rahva kohta, seda, mida vaimusilmaga ette nähti, seda pidi Jeremia ihuliku silmaga nägema Jeruusalemma varemotel. Ta pidi seisma Juuda riigi haul, püha maa ja püha linn langesid saagiks Paabeli kuningale ning rahva parem osa viidi vangi. Ütle-mata raske südamega oli ta ise pidanud Jehoova nimel seda ette kuulutama, oli pidanud raskesti kannatama „Jumala teotaja“ nime all, ja märatsev rahvahulk katis tema langeva ihu viimaks, traditsiooni järgi, võõral Egiptusemaal kivihunnikuga. Mooses tõusis Egiptusest rahva suurimaks prohvetiks, Jeremia paisati põlatud prohvetina Egiptusesse. Kuid Jeremia aimus „uuest seadusest“ tõusis kõrgemale Moosese „vanast seadusest“.

§ 21. PROHVEL ESEKIEL.

(Oli tegev 592—570.)

Esekiel oli ametilt preester Jeruusalemmas. Nagu Jeremiagi, pidas ta rahvale meelesparanduse- ja ähvardusejutlusi. Kui Jeruusalemm hävitati babüloonlaste poolt 586. a., läks Esekiel ühes rahvaga Paabeli vangi, ja ta kõned muutusid seal trööstivateks. Ta oli oma õnnetule rahvale ustavaks hingekarjaseks. Rahva vanemad kogusid endid tihti tema majja. Esekiel lootis ka vangipõlves oma rahva suurele tulevikule, tema elu ja riigikorra uuendamisele. Kõike seda kirjeldas ta omapärastes prohvetlikkudes piltides ja visioonides. Nende sisu peajooned on järgmised: Jeruusalemm tõuseb jälle ja uueneb. Kõik maa peab aga preestrite valitsuse all olema (hierarhiline riigikord). Jeruusalemm oma uue templiga saab uue elu ja kõige maailma keskpaigaks. Näit. templi läve alt peab allikas voolama; kuhu tema vesi valgub, seal peavad küllus ja tervis valitsema: puud kaldal haljendavad igavesti, iga kuu kannavad nad vilja ja nende lehed kosutavad tervist (47. ptk.).

Usk seisab Esekieli õpetuse järgi selles, et täide-taks jumalateenistuse ja -austuse (kultuse) ning puhtuse

käske. Nende täitmine või mittetäitmine tasutakse Jumala poolt (tasuõpetus). Iisraeli rahvas peab lõplikult vabaks saama paganausu mõjust, elama üsna eraldatud: ta peab olema püha Jumala puhas rahvas.

Suurejooneline on Esekieli nägemus surnu- luude elustamisest (37. ptk.), mis kirjeldab iisraeli rahva uut ärkamist pärast vangipõlve.

Prohvet seisis kesk orgu, mis oli täis luid. Jehoova küsis: „Kas need luud küll peaksid jälle elavaks saama?“ — „Sina tead seda“, vastas prohvet. Jehoova käsul pidi prohvet siis ütlema üle nende luude, et vaim asuks neisse ja et nad elavaks saaksid, et liha ja sooned ilmuk- sid nende külge.

Tõesti, luud kerkisid krabisedes üksteise külge ja kogusid endid igaüks oma kohale, liha ja sooned asusid nende külge. Siis laskis prohvet Jehoova käsul tuule puhuda nende peale. Ja vaata, vaim asus neisse, ja nad hakkasid elama — lugematu suur vägi: Nii peab iisraeli rahvas üles tõusma haudadest ja elavana jälle mine- ma oma kodumaale. See on Jehoova sõna. —

Esekiel näeb vaimus ka Messiat, ja nimelt kar- ja s e n a (34. ptk.): „Häda iisraeli karjastele, kes ise- endid söödavad... Lammastekarja ei sööda nemad mit- te... Kari on laiali pillatud, sest ei ole karjast... Nõnda ütleb Issand Jehoova: „Vaata, ma ise tahan nõuda oma karja ja teda üles otsida... ja tahan oma karja nende suust kiskuda... Ma tahan nende üle panna üheainsa karjase, ja ta peab neid hoidma; see on mu sulane Taavet... Ja mina, Jehoova, tahan neile olla Jumalaks ja mu sulane Taavet peab vürst nende seas olema... Ma tahan nendega rahuseaduse teha.“ — (Võrrelge sellega Jeesuse sõnu: „Mina olen hea karjane...“ „Üks kar- jane — üks kari“ Joh. 10.)

Esekieli enese hingelaadist võib öelda, et ta proh- vetite hulgas oli suurim h i n g e k a r j a n e, kes trööstis, julgustas ja toetas murtuid.

Iisraeli ja eriti juuda rahva saatus, mis Jehoova karis- tusena langes ta peale, ei lõppenud Jumala vihal Paabel- lis, vaid Jehoova arm juhtis ülejäänud rahva jälle tagasi

pühale kodumaale. (Väga mõjuvalt kirjeldab 137. psalm rahva kodumaaigatsust.) Rahvas oli nüüd ka muutunud, oli tõesti meelt parandanud. Nüüd läksid endiste prohvetite sõnad, suured ähvardused, aga ka varjul olevad töötused jälle elavaks. P ü h a s õ n a muutus kallimaks vaimuvaraks. Kõrvale oli heidetud kõik paganus, selle jumalad ja ohvripeod: Jehoovale pühendatud s a b a t sai väärilise ja kindla aukoha. Pühad usukombed ja keeld abielluda paganatega eraldasid Jehoova rahva muist rahvaist. See, mida alustati Josia usupuhastusega, jõudis Eseekieli mõjul lõpule ja krooniti uue templiga, kui rahvas jälle tagasi jõudis kodumaale (520).

Nii kujuneski välja pärastiste sajandite jooksul see juuda rahvas, kes esineb meile Jeesuse ajal kirjatähe ja kommete, eriti sabati austajana, see sallimatute preestrite, sõnaosavate kirjatundjate ja uhkete variseeride rahvas.

Kuid selles rahvas oli „p ü h a t ü v i“ — tema v a g a d ja usklikud, keda olid kasvatanud „kirjad“ — Mooses ja prohvetid.

§ 22. PROHVET TAANIEL.

Taaniel oli vaga ja tark prohvet Paabelis, kuhu ta viidi noormehena kuninga Nebukadneetsari käsul (606. a.), kui Juudamaa oli juba Babüloonia provints. Ühes temaga saadeti Paabelisse ka veel kolm noort kaaslast. Taanieli raamat kirjeldab nende ustavust, et nad ei taganenud esiisade usust ega kommetest, kirjeldab ka nende tagakiusamist Paabelis ja imelikke pääsemisi hädaohtudest. Raamatu sisu näitab, kuidas iisraeli usklik vaim on targem kui Paabeli tarkus ja kuidas iisraeli prohvet, nimelt Taaniel, näeb vaimus ja ennustavates kujudes, eriti kuninga unenägudes, Paabeli ja teiste suurriikide saatust.

Eriti kujukas on kirjeldus kuninga lossi seinale ilmunud tulisest kirjast (5. ptk.). Kuningas Belsat-

sar*) pani toime suure peo ja seal joodi Jehoova templi kuldriistadest, mis Nebukadneetsari ajal riisuti Jeruusallemmast. Nii teotati Jehoovat ja kiideti Paabeli jumalaid. Äkki ilmus seinale tuline kiri: Mene, mene, tekkel, ufarsin! Kirjutavast käest oli näha ainult sõrmi.

Kuninga ja piduliste hirm oli kirjeldamatu. Kohe saadeti kirja seletajate järele. Paabeli targad ei osanud seda seletada, küll aga Taaniel. See tähendavat (pikemates lausetes): mene — Jumal on su kuningriigi lugenud ja lõpetanud. Tekel — sind on kaalul vaetud ja kerge leitud olevat. Peres (ufarsin) — su riik on jaotatud ja antud meedlastele ning pärslastele.

Belsatsar laskis Taanielile selle eest purpurmantli selga panna ja kuldkee ta kaela ümber, ning ta pidi kolmas isand olema Paabelis, nii nagu kuningas oli seda lubanud targale, kes seletab mõistatusliku tulikirja.

Samal ööl tapeti Belsatsar Meedia ja Pärsia kuninga Dariuse poolt. —

Unenäo ja vastava sündmuse mõte on: ka paganlike suurriikide saatus on Jehoova käes. Vägev Uus-Babüloonia riik langeski.

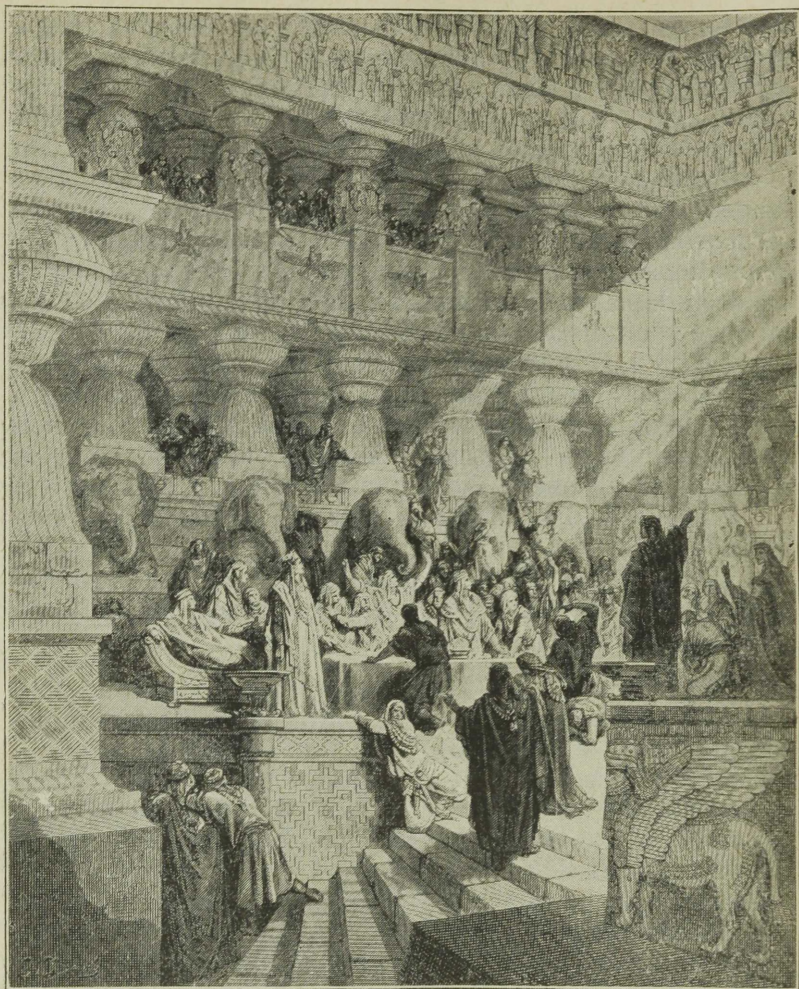
Veel tähtsam on lugu suurest inimkujust savijalgadel (2, 27—45). Kuningas Nebukadneetsar nägi unes suurt kuju: selle pea oli kullast, rind ja käsivarred hõbedast, kõht ja puusad vasest, sääred rauast ja jalad muist rauast, muist savist. Korruga langes kuju jalgadele kivi, mitte kätega paisatud. Kuju purunes põrmuks, mille tuul puistas laiali. Aga kivi, mis purustas kuju, sai suureks mäeks ja täitis kogu maailma.

Taaniel seletas kuningale, et kuld pea tähendavat Nebukadneetsari ja muud kuju osad pärastisi suurriike (mille all meie võime järjekorras arvata Meedia, Pärsia ja üht Aasia-Euroopa riiki — näit. Greeka-Makedoonia või pärastist Rooma riiki).

„Nende kuningate päevil,“ seletab ja kirjutab prohvet Taaniel oma raamatus edasi, „ehitab taeva Jumal

---

*) Belsatsari nimes esinev „bel“ on Paabeli peajumala nimi; Kaananimaal kõlas selle jumala nimi vähe teiseti — „baal“.

Belsatsari pidu.

ühe kuningriigi üles, mida ei hävitata igavesti, ja see kuningriik ei lähe teise rahva kätte; see peab pihuks lööma ja lõpetama kõik kuningriigid, aga ise püsib ta igavesti.“ —

See prohvetlik ennustus käib jumalariigi ehk taevariigi kohta, mis on vägevam kui ilmalikud riigid, isegi suurriigid. Seega astus vana ilmaliku Iisraeli ja Juuda riigi asemele, mis hääbusid, vaimne riik, milles Jumal ise valitseb. Jehoova rahva saatus ja edukäik algas Aabrahami väiksearvulise perega, sai siis suure tõuke Moosese läbi, arenes läbi raskete võitluste Taaveti hiilgu- seni ja lõppes viimaks oma riikluse täieliku hävinguga. See sündis kõik selleks, et jõuda välja uue ja seal juures üleilmliku riigi kujunemiseni jumalariigi näol. Prohvetid avaldasid surmaotsuse ka teiste, ja nimelt ülivägevate inim- riikide üle. Iisraeli ja Juuda prohvetite kõned ja tegevus kasvasid ühe rahva kitsastest raamidest välja ja omanda- sid üleilmliku, universaalse tähtsuse. Iisraeli ja Juu- da prohvetid said kogu inimkonna proh- vetiteks, nagu neid pole ühelgi muul rah- val. Väikese Iisraeli ja Juuda ajalugu sai jumalariigi ja tema tooja, Jeesuse Kristuse, läbi inimkonna ajalooks. Niihästi Jeesus Kristus kui ka tema eelkäija Ristija Johannes algasid oma õpetust ja tegevust hүүdega: Jumalariik on tulemas, on tulnud!

Taanieli raamatu kohta olgu veel tähendatud, et te- masse on kokku võetud mitme sajandi materjale, nii et ta lõplikult koostati II sajandil.

[Ülesanne: Otsige, kus tuleb Matt. ja Mark. evang. esimest korda ette „taevariik“ ehk „jumalariik“.]

§ 23. PROHVET JOONAS.

Joonase raamat kuulub väikeste prohvetite raamatute hulka. Ta väärrib tähelepanu omapärase sisu ja mõtte pärast. Sisu on järgmine (sealjuures mõistujutu, tähendussõna laadiline): Keegi prohvet Joonas pidi Jehoova käsul minema Ninive linna Assüüriasse, et kutsuda seal- set paganlikku rahvast üles meelesparandusele. See üles- anne oli Joonasele kui Jehoova rahva liikmele vastuvõt- matu: roojaste paganate juure ta ei lähe! Seepärast Joo- nas põgenes Jumala käsu täitmise eest laeval merele. Kuid

sealt sai Jehoova käsi tema ikkagi kätte, ka siis, kui ta laevameeste poolt tormi vaigistamiseks heideti merre. Ka mere elav kehastus, valaskala, pidi prohveti välja heitma kaldale. Siis läks Joonas mõruda meelega Ninivesse, et täita Jehoova käsku. Ja näe imet: Ninive rahvas, paganad, kuulsid iisraeli prohveti jutlust ja — parandasid meelt! Siis heitis Jumal armu linnale, ta rahvale ja loomadele ega hävitanud neid. —

Joonase raamatu sisu ja siht on kõrge-mõttelised: kuigi inimesed, eriti Jumala rahvas, põlgavad paganaid, aga Jumal ei põlga neid. See lugu on seega protest iisraeli rahva kitsarinnalise oleku ja sallimatuse vastu.

Õitses ju vanal ajal kõigi rahvaste juures endameeldivus, sallimatus teiste vastu, ka haritud kreeka ja rooma rahva juures. Seega kuulutas Joonase raamat, mis pärit 4.—5. sajandist e. Kr. (samuti ka juba Amose raamat 8. sajandil), inimarmastust, humaansust, mida vanaaegne mõtteviis üldse ei tunnud.

§ 24. ESRA JA NEHEMIA.

A. Tagasitulek vangipõlvest.

Juuda ja Iisraeli ajaloolistest sündmustest, eriti kuningatest, kuni Paabeli vangipõlveni jutustavad Kuningate ja Aja raamatud. Vangipõlve ajajärgus ja iseäranis pärast seda mängisid tähtsat osa preester Esra ja Pärsia riigiametnik Nehemia. Nende nime kannavad ka kaks Piibli ajaloolist raamatut, millele lisaneb veel viimne raamat — Estri raamat.

Pärsia kuningas K ü ü r o s võitis Paabeli 539. a. e. Kr. ja ta andis juuda rahvale 538. a. loa rännata jälle tagasi kodumaale. See oli ülisuur sündmus. Juuda rahvale anti ka templi riistad tagasi, arvult 5400 tükki, mis olid võetud Jeruusalemma templist. Samuti andis kuningas loa jälle üles ehitada templit. Umbes 40.000 inimest rändas Taaveti soost vürsti Serubaabeli ja ülempreestri Joosua juhatusel tagasi. Templi ehitamisele ei saadud

raskel ajal mitte kohe asuda, vaid 16 a. hiljem, 520. aastal. Selleks õhutasid eriti kaks prohvetit — Hagai ja Sakaria. Järgmisel aastal, 519, sai tempel valmis, mis ei olnud enam nii tore kui hävitatud Saalomoni tempel; kuid koguduse sisemine elu seeläbi üksi veel ei paranenud. Juuda mehed heitsid suurel hulgal abiellu pagananaistega ja jumalateenistus polnud hästi korraldatud. Umbes 60 aastat hiljem rändas kirjatundja ja preester Esra Paabelist Jeruusalemma ühes 6000 kaaslase ja nende perekondadega. Kolmteist aastat hiljem saatis Paabeli kuningas Jeruusalemma veel oma kõrgema ametniku Nehemia, et korraldada ülesehitamise töid. Nehemia ise oli juuda soost. Kuningas andis talle maavalitseja volitused. Nehemia võitis esmalt samaaria rahva, kes seni takistas Jeruusalemma ülesehitamist. Selle järele ehitati 52 päeva jooksul umbes 4 kilomeetri pikkused linnamüürid üles. Siis algas sisemine korraldamine.

Uusu-uenduse ja -puhastuse aastaks pärast Paabeli vangipõlve sai aasta 444 e. Kr. Sel aastal koguti rahvas kokku Jeruusalemma. Talle loeti ette Moosese käsuraamatud ja seletati neid. Rahvas nuttis ja kahetses oma eksimisi. Esra ja Nehemia trööstisid rahvast ja kutsusid teda üles Jumala kiitmisele. Ka ehitati lehtmajad, milles elati mõni aeg kõrverändamise meele-tuletuseks. Rahvas töötas truudust Moosese käskudele. Nii kujunes välja see usuline liikumine ja usulaad, millele prohv. Esekiel Paabelis pani aluse omapärastes prohvettlikkudes nägemustes.

Esra ja Nehemia tähtsus seisab selles, et nad mõjuvalt kaasa aitasid juudausu koguduse edasikestmisele pärast poliitilise iseseisvuse lõppu.

(Estri raamat us kirjeldatakse, kuidas juuda soost vaenelaps Ester sai Pärsia kuninga naiseks. Ta päästis oma rahva rüüstamisest ja tapmisest, mida tahtis toime panna vandeselts võimumehe Hamani juhatusel. Ester segas ennast vahele ja nii nurjus kuri nõu. Haman poodi üles. — Estri raamat näitab tulist sallimatust juuda rahva ja muulaste vahel. Ta on rohkem rahvuspoliitilise sisuga: isegi Jumala nime ei tule temas kordagi ette.)

B. Järgnevad sündmused.

Järgnevaist sündmusist tuleb nimetada, et 333. a. sai Juudamaa Aleksander Suure ja siis Egiptuse valitsuse alla, mis oli võrdlemisi kerge ja kestis umb. 130 aastat, ja viimaks Süüria ikke alla. Süüria kuningas Antiookus IV oli hirmuvalitseja. Siis tõstsid preester Matatias ja ta poeg Juuda Makkabi (= vassar) vabadusvõitluse. See lõppes võiduga 165. a. Sellega algas n. n. makabeilaste valitsus kuni 63. aastani, mil Rooma pealik Pompejus heitis Juudamaa Rooma valitsuse alla. Makabeilaste ajal olid Samaaria, Galilea- ja Edomimaa Juuda valitsuse all. Samaaria tempel Garitsimi mäel hävitati. (Tempel ehitati seepärast, et juuda rahvas ei lubanud samaaria rahvast Jeruusalemma tempelis käia.)

Rooma valitsuse ajal nimetati kuningaid keisri poolt. Nende hulgas oli tähtsaim Herodes Suur (37.—4. a. e. Kr.). Ta taganes peaaegu täiesti juudausust ja valitses üle 30 aasta despootiliselt. (Seda näitab muu seas laste tapmise lugu Petlemmas.) Rahva meeleolu vaigistuseks ehitas ta kuulsa, ülitoreda templi; kuid oma mõtteviisi, usu ja kommete poolest oli ta poolpaganlik kuningas. Makkabeilaste ja Juuda iseseisvuse aeg 165—63 oli nagu veel endise kuningateaja kordamine, kuid — samade tagajärgedega: ilmalik Juuda hääbus lõplikult ja vaimulik Juuda astus tema asemele.

§ 25. ÕPETUSERAAMATUD *).

Peale ajalooliste ja prohvetite raamatute on Vanas Testamendis veel 5 õpetuseraamatut: Hiobi raamat, Laulu-raamat (psalmid), Saalomoni 3 raamatut — Õpetusesõnad, Koguja raamat ja Ülemlaul. Kõige väärtuslikum neist on Lauluraamat.

*) Käesolevas raamatus on õpetuseraamatud võetud pärast prohvetiteraamatuid, kuigi Piiblis nende järjekord on ümberpööratud. Selleks annab siin põhjust ajalooline järjekord.

H i o b i - r a a m a t kirjeldab, peamiselt mõistujutu kujul, vaga mehe Hiobi süütut kannatust.

Hiob on vaga ja õiglane mees. Tal on palju rikkust. Tema 7 poega ja 3 tütart elavad rõõmsat, muretu elu. — See ei anna saatanale rahu. Ta astub taevas Jumala ette, keda ümbritsevad inglid. Jumal kiidab Hiobi vagadust. Saatan kahtleb ja vaidleb vastu: ta palub lubada katsuda Hiobit. Jumal lubab seda, kuid keelab puutumast Hiobi ihusse. — Pea tabavadki õnnetused Hiobit: röövlid riisusid talt loomad, osa neist hukkus tules. Torm purustab maja katuse ja kõik tema 10 last leiavad surma. Hiob kokkub ja leinab, kuid alandab ennast öeldes: „Jehoova on annud, Jehoova on võtnud, Jehoova nimi olgu kiidetud!“ — Saatan ilmub jälle Jumala ette. Jumalale jäi õigus. Siis saab saatan loa heita Hiobit veel suuremasse hätta, ilma et ta tohiks puutuda õnnetu kannataja hingesse. — Hiob haigestub: ta keha katavad paised ja õnnetu istub tuhahunnikul. Aga ka siis „ei teinud Hiob pattu oma huultega“, ehkki ta naine hakkas pilkama. Nüüd astuvad kolm Hiobi sõpra üles (Elifas, Bildad ja Sofar). Need jutlevad Hiobiga ja tahavad leida tema kannatuste põhjust: mis on küll Hiobi süü, et ta nii peab kannatama? Tal oli vahest salapatt? Ta oli vahest kõrk? Hiob kaitseb suures ihu- ja hingevalus oma õiget elu, katsudes seda igast küljest. Ta ei leia vastust ja alandab ennast viimaks Jumala ees, igatsedes vastust Jumalalt eneselt. Siis ilmutab Jumal ennast äraarvamata vägevuses ja tarkuses. Hiob tunnistab nüüd: „Kes on see, kes Sinu nõu julgeb mõistmatult varju panna? Ma olen rääkinud, mida ma ei mõista, asju, mis mulle väga imelikud ja mida ma ei tunne (42, 3)“. —

Seega asub H i o b i r a a m a t küsimuse lahendamisele: miks kannatab inimene ja pealegi usklik inimene? Kas talle tasutakse ikkagi millegi eest kätte? Hiob ja ühes temaga raamatu tundmata autor ei või omaks võtta, et siin on tegemist kättetasumisega, ja nad vastavad: Inimene ei tea kannatuste põhjust, — uurimine on asjata: ainult vägev ja tark Jumal teab seda. — Alles ristiusk andis vastuse sellele küsimusele: kannatused päästavad

maailma; usklik ja hea inimene kannatab üldise süü pärast, et seega parandada ja lunastada kaasinimesi või maailma, nagu seda näeme eestkätt Jeesuse Kristuse kannatustest. Need panid rahva Kolgatal viimaks mõtlema, nii et inimesed sealt lahkusid, lüües käega vastu rinda ja mõeldes südames: See on meie süü! — Nii äratav süüitu kannataja kaastunnet ja viib üldise süü äratundmisele; ta avab silmad kurjusele ja ülekohtule.

Vanaaegsed mõtlejad ei jõudnud veel sellele äratundmisele, igatahes Hiobi raamatus mitte, kuigi Hiob näib midagi sellesarnast aimavat, kui ta hüüab: „Ma tean, et mu lunastaja elab!“ (19, 25). (Kannataja „Jehoova sulase“ lugu näeb kannatamistes juba rohkem.)

Hiobi raamatule on nähtavasti hiljem juure lisatud „õnnelik lõpp“: Jumal andis Hiobile viimaks kõik jälle kahekordselt tagasi. See lisandus asus igatahes sel ajal maksvata sumõtte pinnale.

Üldse on Hiobi raamatul sügavamõtteline sisu, mis annab tunnistust juuda vaimu ja mõtte kõrgest tasapinnast. Seda näitab ka järgmise raamatu, „Saalomoni õpetusesõnade“, sisu.

Hiobi raamatu autor on tundmata. Raamat ilmus arvatavasti prohvetite ajajärgus (Jeremia või hilisemate prohvetite ajal).

Saalomoni õpetusesõnad sisaldavad juhi-seid igapäevase, tegeliku elu kohta, näidates eriti, kuidas tarkus ja ebatarkus meie elu õnnelikuks või õnnetuks teevad.

Mõned tuumakamad sõnad on järgmised: Jehoova kartus on tarkuse hakatus (9,10). — Vihkamine viib riidu, aga armastus katab kõik üleastumised (10, 12). — Nii mõnigi on rikas oma vaesuse juures (13, 7). — Kui su vaenlasel nälg on, siis sööda teda; kui tal jänu on, siis jooda teda, sest siis kogud sa tuliseid süsi tema pea peale ja Jehoova tasub sulle seda (25, 21. 22 ja Room. 12, 20).

Saalomoni Koguja (= Jutlustaja) raamat vaatleb elu ja tema askeldusi, leides, et kõik on nii tühine ja ilmaaegne. Raamatu lõpus aga vabaneb ta sellest kaht-

lusest ja ütleb: „Kuulgem kõik, mis on selle sõna otsus: kardada Jumalat ja pea tema käske, sest see on iga inimese kohus“ (12, 13).

(Selles raamatus avaldub juba kreeklaste kahtlev mõtteviis.)

Saalomoni Ülemlaul kirjeldab abielu ustavuse ja kõlblise, puhta armastuse väärtust (kuigi kirjeldused on mõnikord hommikumaalise värviküllusega).

§ 26. LAULURAAMAT.

Lauluraamat on juuda usulaulude, psalmide kogu. Neid on 150. Sisu poolest võib neid jagada järgmisteks osadeks: 1) õpetlikud laulud (1; 119; 139 j. t.), 2) kuningalaulud (nende hulgas Messia kohta käivad: 2; 110; 132), 3) looduselaulud (8; 19; 2—7; 104), 4) tänu- ja kiituselaulud (16; 18; 103 j. t.), 5) palvelaulud (3; 4 j. t.), 6) patukahetsemise-laulud (6; 32; 38; 51 j. t.), 7) kaebelaulud (22, mida võib ka Messia-laulude hulka arvata, 88), 8) kättetasumiselaulud, mille põhimõtted kristlikust seisukohast kõrvale jäetakse (39; 69; 109), 9) rändajate-laulud (120—144).

Psalmide autoritena on nimetatud peamiselt Taavet ja Koora lapsed (koori juhid ja muusikamehed Taaveti ajal). Mõne laulu pealkirjast „Taaveti laul“ võib nii aru saada, et laul on loodud Taaveti viisil või temale pühendatud. Paljude psalmide autor pole nimetatudki. Moosesele on omistatud 1 psalm (90), Saalomonile 2. Huvitavad on mõnede laulude pealkirjad ettekande kohta, näiteks psalmides 4, 5, 6, 12, 22 (viisil: „Hirv, keda koidu ajal aetakse“), 45 (viisil: „Lillekesed“), 46 (viisil: „Neitsikesed“), 56 (Taaveti kuldne laul viisil: „Kauge terebindi (vanas tõlkes: tamme) tuvikene“) j. m.

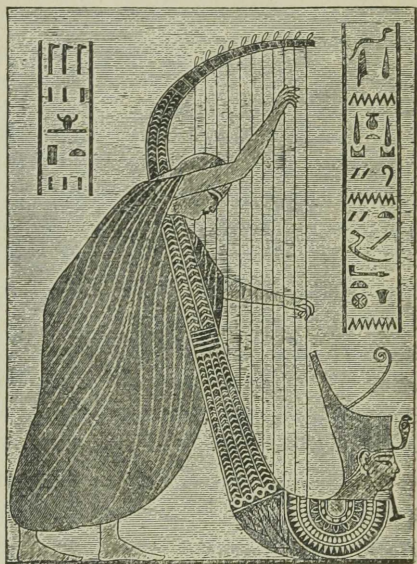
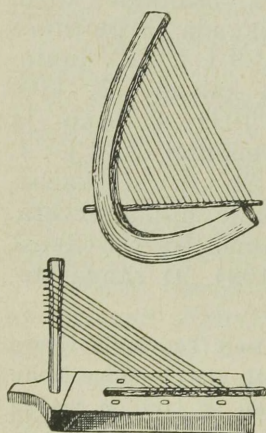
1. l a u l.

1. laul on õpetlik. Ta kirjeldab jumalakartuse õnnistust ja jumalakartmatuse hädasid.

I. S. 1—3: vagade õndsus. Õnnis on mees, kes ei ole jumalakartmatute kaaslane, kes ei astu patuste teele

ega istu pilkajate killas. Ta armastab ja uurib Jehoova käsuõpetust ööd ja päevad. Tasuks selle eest saab talle õnnelik elu osaks: jumalakartlik on nagu puu, mis istutatud oja kaldale; ta annab vilja omal ajal, ta lehed ei närtsi.

II. S. 4—6: jumalakartmatute hukatus. Jumalavastased ja patused on kaduvuse saak, nagu haganad tuule käes. Nad ei või seisma jääda Jumala kohtu ees. Patused ei püsi õigete koguduses. Nende tee viib neid hukatusse.

Kandled.

Laulu peamõte on, et niihästi jumalakartus kui jumalakartmatus saavad vastava tasu.

1. laul on kogu lauluraamatule nagu pealkirjaks. Ka Jeesus algas oma mäejutlust sellest, et nimetas neid, kes õndsad on.

Nagu näha juba 1. laulust, on iisraeli luulelise keele iseärasuseks „mõtete parallelism“: mõtte korratakse teiste sõnade kujul veel kord või paar korda, nagu seda on näha 1. ja 2. salmis. Parallelismi teine mõte ehk liige täiendab

harilikult esimest, kuid ta võib olla ka esimese vastandiks (6. salm).

Iisraeli usus oli maksev tasumõte: inimestele tasutakse Jumalalt kõik hea ja kuri, kuigi Jumal ka armuline on ja võib süüd andeks anda (v. 103, 1). Ristiusus on suurelt osalt seesama põhimõte, kuid Jumala arm on temas tunduvalt suurenenud. Kristlikust tasumõttest ei tule aga nii aru saada, et tingimata heade tegude eest antakse eluõnne ja isegi õndsus. Ristiusk kuulutab peamiselt kõlblist tasu, s. o. elu ja tegude õiget hindamist Jumala ja õiglaste kaasinimeste poolt. Head tuleb heaks nimetada; ei saa head kurjaks nimetada; ei saa ka vaikida, et kui head on tehtud, ei oleks ei ühte ega teist, ei head ega kurja — ei midagi tehtud. Seda tuleb öelda ka kurjast.

Niisugune hindamine, hea tunnustamine või kurja nimetamine ja hukkamõistmine ongi kõlbline tasu tegijale.

Inimene ärgu tehku head tasu pärast, vaid seepärast, et ta head armastab ja et heal teol peab olema häid tagajärgi üldsusele, eriti jumalariigi ülesehitamisel.

103. laul.

See laul on kiituselaul: „Kiida, mu hing, Jehoovat!“

I. S. 1—5: Laulik kiidab Jumalat südame põhjast, et ta on päästnud tema haigusest ja hädast, ihu ja hinge valust.

II. S. 6—13: Laulik kiidab Issandat ka selle eest, mis ta isalikus armastuses on annud kogu rahvale.

III. S. 14—18: Laulik vaatleb inimese olemise väärtust, mis on üürike, nagu rohu ja lille iga; kuid Jehoova arm kestab lõpmata.

IV. S. 19—22: Laulik kerkib vaimus Jehoova trooni ette, kus teda kiidavad taeva inglihulgad.

Laul lõpeb samade sõnadega, nagu ta algas.

103. laul on selle poolest tähtis, et temast on näha, kuidas inimese hing võib Jumala ette astuda südamlikkude palve- ja kiituselõnadega, ilma preestri eestkostmi-

seta ning ohvrit toomata, sest Jumal on kõigi inimeste „isa“ (s. 13), nagu seda õpetas ka Kristus, kuna Vanas Testamendis Jumala isa-nimi tuleb väga harva ette.

Laulus on kauneid pilte: armu ja halastusega kroonimine, kotka lend, taeva kõrgus, hommiku ja õhtu kaugus, lilled — kõrvetava tuule saak j. m.

103. laulu põhjal on luuletatud meie kirikulaul: Võta nüüd Issandat, vägevat kuningat, kiita.

104. l a u l.

See laul on looduselaul. Pärast üleskutset kiita Jehoovat (s. 1) kirjeldab laulik luuleliselt loodust ja tema tekkimist peajoontes loomisloo kava järgi (I. Moos. r. 1), kiites sealjuures eriliselt Jumala alalhoidvat hoolt (s. 2—23). Edasi kiidab laulik Jumala suuruse ja rikkuse peegeldust looduses (s. 2—26), tema hoolitsevat ja käskivat vägevust (s. 27—32). Lõpus kutsub laulik jälle üles kiitma Jehoovat.

Kõik laul on täis hommikuvärsket elurõõmu. Maa-ilm ja kõik loodus pole mitte ainult targasti loodud (s. 24), nagu see on öeldud ka Piibli kahel esimesel leheküljel, vaid loodus on ka rõõmuallikaks Jumalale enesele ja inimestele (s. 31 ja 34).

19. l a u l.

19. laul on looduse- ja õpetuselaul: esimene osa (1—7) kirjeldab looduse toredust, teine osa (8—15) „toora“ ehk käsuõpetuse suurt väärtust.

Looduselaulus kujutab laulik taevaid, päeva, ööd ja päikest inimestena, isikutena (laulik personifitseerib neid): taevad jutustavad, päev ja öö vestlevad, päikesel on suur hoone, millest ta välja läheb peigmehena ja võidujooksjana.

Õpetuselaul on teisend 1. laulust: Jehoova käsuseadus jahutab, teeb targaks, rõõmustab; ta on õige, selge, puhas, igavene, tõeline; ta on suurema väärtusega kui kuld ja magusam kui mesi; ta on kindel elujuht ja südamesse tungiv valgustaja.

Laulik kõrvutab 19. laulus taevast ja inimhinge: nagu Jumal on taevaalaotusel valitsema pannud päikese, nii valitsegu ka inimese südames Jumala käskude valgus ja ilu.

22. l a u l.

22. laul on k a e b e l a u l. Ta kirjeldab ühe vaevatud õige inimese ihulikku ja hingelist kannatamist (s. 10—22) ja oodatavat abi ning selle abi kiitmist (s. 23—32).

Selle laulu esimesed sõnad hüüdis Jeesus ristipuul: „Mu Jumal, mu Jumal, miks oled sa mu maha jätnud?“

22. laulus on ettetähendusi ka Kristuse kannatamise kohta: oigamine, Jumala poole hüüdmine, teotamine inimeste poolt ja rahva põlgus; juuresolijad hirvitavad, ajavad suu ammuli; nagu härjad, koerad ja lõukoerad on nad kokku tulnud; kannataja on nagu vesi välja valatud, kõik luud on koost ära läinud, süda on sulanud nagu vaha, kurk kuiv nagu potitükk, käed ja jalad on läbi uuristatud; kannataja riided on piinajad riisunud ja omavahel ära jaganud.

Teine osa (s. 23—32) sisaldab kiitust abi eest ja ülistab Jumala vägevust ja võitu, sest „tema päralt on riik ja tema valitseb rahvaste üle“.

M u i d l a u l e.

23. l a u l kirjeldab Jehoovat hoolitseva karjasena: „Jehoova on mu karjane“.

32. ja 51. l a u l on patukahetsuselaulud.

46. l a u l oli aluseks M. Luteri luuletatud usupuhatuse hümnile: „Üks kindel linn ja varjupaik“.

73. l a u l kirjeldab kindlat lootust ja usku kannatuses (nagu Hiobi raamatus): „Aga mina jään ikkagi sinu juure... kui mu liha ära lõpeb ja mu süda ka... Oma nõuga juhata sa mind ja võtad mind viimaks vastu!“

90. l a u l kirjeldab inimelu kaduvust. „Issand, Sina oled meile eluasemeks olnud põlvest põlveni! Enne kui mäed sündisid ja kui maa ja maailm loodi, oled Sina, Jumal, igavesest ajast igavesti!“

121. laul kirjeldab Jumalat truu inimeste hoidjana: „Ma tõstan oma silmad üles mägede poole, kust mu abi tuleb.“

139. laul kirjeldab Jumala kõikteadmist.

Psalmide üldsisu ja tähtsus.

Taaveti lauluraamat sisaldab kokkuvõtus usulist tundeluulet ehk usulist lüürikat, mõnikord ühenduses luuleliste kirjeldustega loodusest, isamaa ja ajaloo sündmustest. Lauluraamatus esinevad meile: Jumal, loodus ja inimene, patt ja lepitus, Jumala pühadus ja vägevus, inimese häda, eriti hingehäda, ja päästmine, elu ja surm, alandus ja ülendus, kartus ja lootus, kurbus ja rõõm, kaebus ja kiitus. Seepärast on Taaveti lauluraamatu sisu kulumata, jäädav, nimelt just ka ristikogudusele. Ainult kättetasumiselaule ei hinda meie enam nii nagu juuda rahvas: nad jäävad meie usuvallast välja. Taaveti laulud said kalliks vaimuvaraks usklikele kogudusele, nagu see tekkis Paabeli vangipõlves ja kasvas pärast seda.

§ 27. PIIBEL.

Piibel (kreeka k. = „raamat“, nagu ka soomlased nimetavad piiblit „raamatuks“) on Jumala ilmutuse kirjatunnistus (ürgkiri ehk ürik). Ta langeb kahte ossa: 1. Vana Testament (lad. k. „testamentum“ = viimne tahtevaldus) ehk Vana Seadus ja Uus Testament ehk Uus Seadus. Vana Seadus sisaldab käsulepingut, milles on tähtis õiguse-, tasu- ning teenetemõte; ka on Vanas Seaduses ettekuulutusi ja ettetähendusi tulevase täielikuma usuelu kohta. Uus Seadus sisaldab armulepingut, milles on tähtis armastuse- ja lunastamisemõte, uskliku ja südamliku kohusetunde kasvatus; ka avalduvad Uues Seaduses Vana Seaduse ettekuulutuste täideminekud ning prohvetlikud ennustused tulevase elu kohta.

Seda näitavad meile Pühakirja enese sõnad:

Käsuseadus on Moosese läbi antud, arm ja tõde on Jeesuse Kristuse läbi tulnud. — Joh. 1, 17.

Käsuseaduse ots on Kristus. — Rom. 10, 4.

Kui Jumal ennemuiste mitu korda ja mitmel kombel on vanematele rääkinud prohvetite läbi, siis on tema neil viimseil päevil meie vastu rääkinud Poja läbi. — Hebr. 1, 1.

Kristuses elab kõik Jumala olemise täius ihulikult. — Kol. 2, 9.

Meie näeme nüüd kui peeglist mõistatuse viisi, aga siis palest palesse. Nüüd tunnen mina poolikult, aga siis tunnen mina selgesti, nii nagu ka mina olen ära tuntud. — I Kor. 13, 12.

Inimeste tahtmise järele ei ole ühtegi prohvetite kuulutust ette toodud, vaid pühad Jumala mehed on rääkinud Püha Vaimu juhatusel. — II Peetr. 1, 21.

Võttes kokku nende piiblisalmide sisu, võime öelda, et Jumal ilmutas ennast inimestele peavanemate, prohvetite ja nende järel kõige täielisemalt Jeesuse Kristuse ja tema apostlite läbi. Jumala ilmutused toimusid pühade meeste*) nägemuste ja vaimse ühenduse kaudu Jumalaga, samuti ka nende elulugudes, ajalooliste sündmuste ning looduse läbi.

Pühade meeste mõjutamine Jumala Vaimu poolt nimetatakse inspiratsiooniks, sisenduseks. (Lad. k. sõnast „spiritus“ = vaim). Seda inspiratsiooni ei tule mõelda eeskätt või ainult sõnade ning lausete sisendamisenä, vaid kogu isiku, tema vaimu ja elu, tema mõtte ja arusaamise mõjutamisena Jumala Vaimu poolt (isikuinspiratsioon). Pühade kirjade autorid on oma kirjade koostamisel tarvitanud ka tähtsaid ajaloolisi materjale, suulisi või kirjalikke, maadeteaduslikke andmeid ja lugusid vanast usulisest rahvaluulest (näit. Deboora-laul Kohutum. r. 5). Evangelist Luukas näiteks kirjeldab, kuidas tema asus oma evangeeliumi koostamisele (Luuk. 1, 1—4): ta kogus hoolsalt aineid Jeesuse kaasaeglastelt, „kes seda ise algusest saadik näinud oma silmaga ja sõna sulased on olnud“; samuti kasutas Luukas igatahes ka olemasolevaid kirjalikke ülestähendusi, et tema evangeeliumi-

*) Piibel nimetab ka naisprohveteid.

raamat oleks „kindla tõe“ alusel. Sündmuste kogu, ka Jeesuse eluloo sündmused, pole inspireeritud, vaid sündmused on sündinud, on olemas; aga arusaamine neist ja nende seletamine kuulub inspiratsiooni alla, mitte ainult autori, vaid ka kuulaja ja lugeja juures. Luukas polnud Jeesuse jänger, kuid ta sai inspiratsiooni; Juudas oli Jeesuse jänger ja tundis hästi tema elu sündmustikku, kuid tal polnud inspiratsiooni, teiste sõnadega, usklikku arusaamist.

Nii ütleb siis ka ap. Paulus: Meie ei räägi sõnadega, mida õpetab inimese tarkus, vaid mida õpetab Püha Vaim, ja seletame vaimulikke asju vaimulikult kombel. I Kor. 2, 13.

Sisu poolest jaguneb Vana Testament kolme ossa: 1. ajalooramatud, 2. õpetuseramatud ja 3. prohvetite raamatud. Kokku on neid 39 (kui Jeremia nutulaulud arvata iseraamatuks). Need on:

I. 17 ajalooramatut:

5 Moosese raamatut, Joosua raamat, Kohtumõistjate r., Ruti r., I ja II Saamueli r., I ja II Kuningate r., I ja II Kroonika ehk Ajar., Esra r., Nehemia r. ja Estri r.

II. 5 õpetuseramatut:

Hiobi r., Psalmid ehk Taaveti lauluraamat, Saalomoni õpetusesõnad, Saalomoni Koguja r., Saalomoni ülemlaul.

III. 16 prohvetiteramatut:

4 suurt: Jesaja, Jeremia, Esekiel, Taaniel;

12 väikest: Hosea, Joel, Amos, Obadja, Joonas, Miika, Nahum, Habakuk, Sevanja, Hagai, Sakaria ja Malakia.

Enne neid prohveteid olid veel Mooses (umb. 1300), Saamuel, Naatan ja mõned muud väikesed prohvetid (1000. aasta ümber), Elias ja Elisa 9. sajandil. Amos on esimene kirjaprohvet. Põhjariigis olid 16 prohvetist ainult 2 tegevad: Amos (tuli aga Juuda riigist) ja Hosea. Kõik teised olid tegevad lõunariigis. Selle eest jälle vanevad prohvetid, keda ei loeta kirjaprohvetite hulka, nagu Saamuel ja Elias, olid tegevad riigi põhjapoolses osas.

Prohvetite ajaline järjekord on teine kui see, mis Piibli raamatute järjestuses: Amos, Hosea, Jesaja ja Miika elasid 8. sajandil, Jeremia, Nahum, Habakuk, Sevanja — 7. sajandil, Esekiel, Hagai ja Sakaria — 6. sajandil, Malakia, Obadja, Joonas — 5. sajandil, Joel — 4. sajandil. Prohvet Joeli järel ei olnud nelja sajandi jooksul prohveteid kuni Ristija Johanneseni.

Vana Testament on tekkinud ja kujunenud umb. 1000 aasta jooksul: 13. sajandist kuni 3. sajandini enne Kristust.

Kahe viimase sajandi jooksul e. Kr. ilmus veel 14 raamatut, kuid neid ei võetud „kaanonisse“, s. o. raamatute hulka, mida tunnistati usu juhtnöörideks (kreeka k. „kaanon“ = juhtnöör). Neid 14 raamatut nimetatakse apokriva-raamatuteks, s. o. varjulpeetavateks, sest neid ei tarvitatud jumalateenistustel. Meieaegses nii nimetatud „täispiiblis“ on nad olemas.

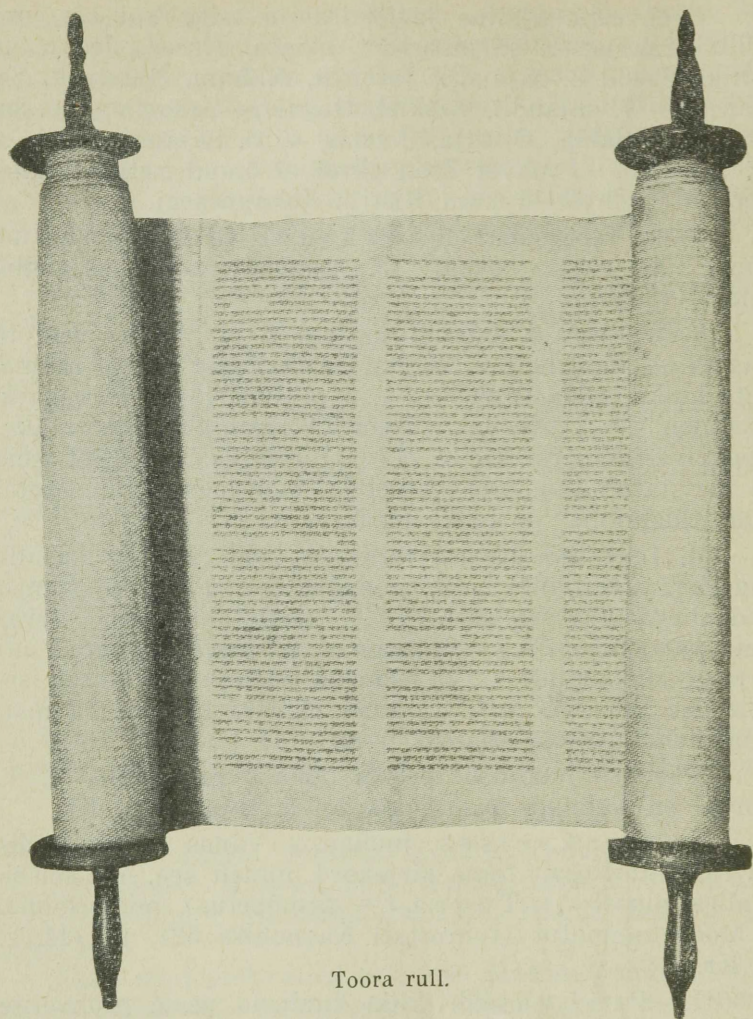
M. Luteruse ütelse järgi on neid „hea ja kasulik lugeda“. (Katoliku kirik tunnistas need apokriva-raamatud üheväärilisteks teiste V. T. raamatutega, s. o. arvas neid kanoonilisteks.) Tähtsamad apokriva-raamatud on: I ja II Makabejide r. (kirjeldavad Juudamaa viimset iseseisvust 165.—63. a.), Jeesuse Siiraki tarkuse raamat, Saalomoni tarkuse raamat j. m.

Praeguse juudiusu teiseks pühaks raamatuks V. T. kõrval on Talmud, mis tekkis 2.—5. sajandil p. Kr.

Hebreakelses juudausu Vanas Testamendis on raamatuil osalt teine järjekord, nimelt see, mis seisab ajalisel alusel: I. Toora (= käsuõpetus), mis sisaldab 5 Moos. raamatut (tunnistati Kanooniks 621. ja 444. a. e. Kr.).

II. Prohvetid. Siia kuulusid peale prohvetite raamatute, ja nimelt juba enne neid: Joosua r., Kohtumõistjate r., 2 Saamueli raamatut ja 2 Kuningate raamatut.

III. Kirjad: Sal. õp.-sõnad, Lauluraamat, Hiobi r., Ülemlaul, Ruti r., Nutulaulud, Sal. Kog. r., Estri r., Taanieli r., Esra-Nehemia r. ja 2 Aja raamatut. „Proh-

Toora rull.

vetid“ ja „kirjad“ koguti ja tunnistati kanoonilisteks alates Paabeli vangipõlve ajast kuni 2. ja 1. sajandini e. Kr.

Kõige tähtsamad olid ka k s esimest osa. Selles mõttes on öeldud Luuk. ev. 16, 29, 31, et rikka mehe vendadel on „Mooses ja prohvetid“.

Vana Testamendi algkeel on hebreakeel. Seda keelt kirjutati vanal ajal ainult kaashäälikute abil. Aja-jooksul, eriti pärast Paabeli vangipõlve, hakati rohkem rääkima Palestiina põhjapoolset murrakut, arameakeelt, mis on lähedalt sugulane hebreakeelega. Siis muutus viimane jumalateenistuse keeleks, teatud mõttes „surnud“ keeleks. Seepärast oli vaja kirjutada ka sõnade täishäälikuid. Selleks hakati tarvitama täpikesi ja kriipsu-kesi kaashäälikute all ja vahel. Hebreakeeles kirjutatakse paremalt poolt vasemale. Nagu teada, kirjutati vanal ajal pergamendirullidele. Neid rulle ja nende kirja nimetatakse „käsikirjadeks“. Kõige vanem käsikiri on õige noor — 916. aastast pärast Kr. Juudid põletasid nimelt neid käsikirju, mis ära kulusid, et nad ei satuks muulaste kätte, kes neid seeläbi oleksid „roojastanud“. (Vaata näide Piibli tekstist lhk. 16.)

Ülitähtis on V. Testamendi kreeka keelne tõlge, mida nimetatakse „Septuagintaks“ (= seitseküm- mend, LXX). See tõlge tekkis Egiptusemaal, Aleksandria linnas, ligikaudu 120 aasta jooksul (umb. 250—130 e. Kr.). Ta nimi tuli sellest, et teda olevat tõlkinud 72 ehk ümmarguselt 70 meest.

Aleksandria linnas, mille asutas Aleksander Suur, tehti palju teaduslikku tööd ja koguti kirju ning raama- tuid hommikumailt. Juuda rahva usk ja tema püha kiri juhtisid loomulikult suurt tähelepanu ka endale.

Septuaginta läbi avanes juuda kõrge monoteistlik usund kreeklastele ja roomlastele.

Vana Testament tõlgiti aja jooksul teistesse keeltesse. Tähtsaim tõlge on eelnimetatud kreeka keelne Septuaginta. Muudesse keeltesse tõlgiti Vana Testament: 2. sajandil ladina keelde (Vulgáta), 4. s. gooti, 9. s. vanaslaavi keelde. Saksa keeles ilmus Piibel, M. Luteruse tõlkes, 1534, soome keeles 1642, eesti keeles 1739. Vana Testamendi tõlkijaks oli Jüri õpetaja Anton Thor- Helle, Uus Testament tõlgiti Karula õpetaja Johann Hornungi poolt juba 1715.

AJATABEL.

Aabraham	umb.	2200	a. e. Kr.
Mooses	„	1300	„ „ „
Kohtumõistjate aeg	„	1250—1050	„ „ „
Saamuel	„	1050	„ „ „
Saul	„	1020—1000	„ „ „
Taavet	„	1000	„ „ „
Saalomon	„	950	„ „ „
Riigi lahutus	„	933	„ „ „
Kun. Ahab ja prohv. Elias	„	850	„ „ „
Amos	„	760	„ „ „
Jesaja oli tegev	„	740—690	„ „ „
Kun. Josia usupuhastus	„	621	„ „ „
Iisraeli riigi lõpp	„	722	„ „ „
Jeremia oli tegev	„	628—586	„ „ „
Juuda riigi lõpp	„	586	„ „ „
Esekiel oli tegev	„	592—570	„ „ „
Vabanemine Paabeli vangipõlvest		538	„ „ „
Uue templi ehitamine		519	„ „ „
Usu uuendus Esra ja Nehemia ajal		444	„ „ „
Palestiina heidetakse Aleksander Suure alla		333	„ „ „
Juuda riigi iseseisvus makabeilaste ajal		165—63	„ „ „
Juuda riik heidetakse Rooma valitsuse alla		63	„ „ „